

MINISTRY FOR FOREIGN
AFFAIRS OF FINLAND

Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки

Проект фінансується ЄС, співфінансується та виконується ПРООН

ОЦІНКА ПОТРЕБ УКРАЇНИ У ГАЛУЗІ
СПРИЯННЯ МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ

ВПЛИВ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК

Київ-2011

Усі права застережені. Повне чи часткове відтворення, зберігання в комп'ютерній системі чи передання цієї публікації каналами зв'язку у будь-якій формі чи будь-якими іншими засобами – електронними, механічними, фотокопіювальними, магнітними чи іншими – без попередньої згоди забороняються.

Це незалежне видання, підготовлене на замовлення Програми розвитку ООН за сприяння Європейського Союзу. Думки, висловлені у публікації, належать виключно авторам і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу, Організації Об'єднаних Націй, у тому числі Програми розвитку ООН, або країн-членів цих організацій.

ISBN: 978-966-2316-25-4

© ПРООН 2011

Усі права застережені

Регіональне бюро ПРООН для Європи та країн СНД

Надруковано в Україні

**ОЦІНКА ПОТРЕБ УКРАЇНИ У ГАЛУЗИ
СПРИЯННЯ МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ**

ВПЛИВ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК

Київ–2011

Проект «Допомога в інтересах розвитку торгівлі» є одним з найважливіших результатів Міністерської конференції COT, що відбулась у Гонконзі у 2005 р. Вона спрямована на країни, що розвиваються, через зміцнення їх виробничих потужностей, інфраструктури, пов'язаної з торгівлею, і можливостей конкурувати на регіональних і глобальних ринках. Торгівля відіграє важливу роль у розвитку, хоча зв'язок між торгівлею і людським розвитком не є заздалегідь очевидним. Для того, щоб торгівля слугувала потребам людей, вона повинна базуватися на концепції людського розвитку. Її необхідно сприймати як інструмент, що дозволяє розширити можливості і вибір людей. Стратегія допомоги в інтересах розвитку торгівлі охоплює такі категорії:

- Торговельна політика і правові норми;
- Розвиток торгівлі;
- Розвиток виробничих потужностей;
- Регулювання, пов'язане з торгівлею; і
- Інші потреби, пов'язані з торгівлею.

Регіональний проект ПРООН з допомоги в інтересах розвитку торгівлі «Розширена Європа: допомога в інтересах розвитку торгівлі для Центральної Азії, південного Кавказу та Західних держав СНД» фінансується «Ініціативою Фінляндії щодо розширеної Європи». Він спрямований на виявлення проблем щодо спроможності та потреб у технічній допомозі на національному і субрегіональному рівні у Центральній Азії, на Південному Кавказі та у Західних державах СНД, а також на підтримку розвитку у тих районах, які розташовані вздовж окремих транспортних коридорів, допомагаючи малим підприємствам отримувати вигоду від нових можливостей, які пропонуються торгівлею.

«Ініціатива щодо розширеної Європи» є гармонізованою платформою Фінляндії для регіонального розвитку і охоплює такі тематичні напрями: безпека, торгівля і розвиток, розвиток інформаційного суспільства, енергетика і довкілля, а також соціальна стабільність. Ця платформа охоплює три регіональні програми співробітництва – у Східній Європі (Білорусь, Молдова та Україна), на Південному Кавказі (Вірменія, Азербайджан і Грузія) і у Центральній Азії (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан).

Оцінки потреб, розроблені в рамках проекту «Допомога в інтересах розвитку торгівлі», формують частину довготермінового бачення розвитку торгового потенціалу, яке принесе користь людському розвитку у регіоні.

ПОДЯКА

Автори

Ігор Бураковський
Вероніка Мовчан

Дорадча група

Яцек Цукровські
Марчін Свенціцкі

Координацію здійснювали

Катерина Рибальченко
Ірина Кобута

Редактор англійської версії

Джуліан Екзетер

Редактор української версії

Лариса Кислюк

Важливий внесок у підготовку цього дослідження зробили Олександра Бетлій, Яна Дворак, Олександр Каліберда, Сергій Кандул, Алла Кобилянська, Віталій Кравчук, Оксана Кузяків, Ганна Кузнецова, Катерина Куценко, Олег Нів'євський, Дмитро Науменко, Катерина Пількевич, Євген Раздорожний, Наталя Сисенко, Ганна Чухай, Катерина Шинкарук.

Підтримку групі дослідників надавав Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки – проект, який фінансується Європейським Союзом, співфінансується та виконується Програмою розвитку ООН в Україні. Зокрема, Ірина Кобута, керівник групи з міжнародної інтеграції, координувала роботу групи дослідників та забезпечувала взаємодію з національними партнерами; Віталій Жигadlo, аналітик, надавав необхідні дані та статистичну інформацію; Андрій Заїка, спеціаліст у зв'язках з громадськістю, забезпечував інформаційний супровід та взаємодію з громадськістю у процесі підготовки та презентації дослідження.

Ми високо цінуємо фінансову підтримку Міністерства закордонних справ Фінляндії та Європейського Союзу, завдяки якій це дослідження було підготовлене.

ЗМІСТ

Перелік скорочень

Вступ	10
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ	11
1.1. МАКРОЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ	12
1.1.1. Загальні тенденції економічного розвитку	12
1.1.2. Монетарна політика та політика обмінного курсу	15
1.1.3. Фіскальна політика та ситуація в бюджетній сфері	18
1.2. БІЗНЕС-КЛІМАТ В УКРАЇНІ	23
1.2.1. Адміністративні бар'єри для розвитку підприємництва	23
1.2.2. Фінансова система як чинник розвитку підприємництва	27
1.2.3. Конкурентоспроможність країни	29
1.3. РІВЕНЬ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ	32
1.3.1. Бідність та нерівність	32
1.3.2. Інші аспекти людського розвитку в Україні	35
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА У СФЕРІ ТОРГІВЛІ ТА ІНВЕСТИЦІЙ	39
2.1. ДИНАМІКА ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ ТА ПОСЛУГАМИ	40
2.1.1. Загальна динаміка	40
2.1.2. Експортна концентрація і спеціалізація	42
2.2. ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ	45
2.2.1. Загальний огляд	45
2.2.2. Ключові зобов'язання України як члена СОТ	46
2.2.3. Регіональні торговельні угоди України	49
2.3. ІНСТИТУЦІЙНА КАРТА	54
РОЗДІЛ 3. СПРИЯННЯ ТОРГІВЛІ	61
3.1. ВНУТРІШНІ ТОРГОВЕЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ	62
3.1.1. Митні та інші процедури, пов'язані з торгівлею	62
3.1.2. Послуги транспорту та логістики	65
3.1.3. Система технічного регулювання	70
3.2. ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ	72
3.3. ТОРГОВЕЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ ОЧИМА ПІДПРИЄМЦІВ	74
РОЗДІЛ 4. АНАЛІЗ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В ЧУТЛИВИХ СЕКТОРАХ ЕКОНОМІКИ	79
4.1. ЗНАЧЕННЯ ТОРГІВЛІ ДЛЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ	80
4.2. СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ХАРЧОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ	81
4.2.1. Роль сільського господарства та харчової промисловості в економіці України	81
4.2.2. Особливості та проблеми сільського господарства та харчової промисловості України	84
4.2.3. Перспективи та бар'єри на шляху збільшення експорту	87
4.2.4. Вплив міжнародних торговельних угод на людський розвиток	88
4.3. МАШИНОБУДУВАННЯ	89
4.3.1. Огляд сектору машинобудування в Україні	89
4.3.2. Особливості та проблеми сектору машинобудування України	92

4.3.3. Перспективи та бар'єри для збільшення експорту	94
4.3.4. Вплив міжнародних торговельних угод на людський розвиток	95
4.4. ВИРОБНИЦТВО МЕТАЛІВ ТА ВИРОБІВ ІЗ НИХ	96
4.4.1. Огляд сектору металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів в Україні	96
4.4.2. Особливості та проблеми сектору металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів	99
4.4.3. Перспективи та бар'єри для збільшення експорту	101
4.4.4. Вплив міжнародних торговельних угод на людський розвиток	102
РОЗДІЛ 5. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	105
5.1. Висновки	106
5.2. Матриця дій	107
5.3. База даних донорів, які займаються питаннями «Допомоги в інтересах торгівлі»	114
БІБЛІОГРАФІЯ	120
ДОДАТКИ	123
ДОДАТОК 1. Методологія квартального опитування підприємств	124
ДОДАТОК 2. Окремі показники розвитку сільського господарства та харчової промисловості	125
ДОДАТОК 3. Перелік пільг з податків і зборів (обов'язкових платежів)	127

Перелік таблиць

Таблиця 1.1. Трансферт Державного бюджету Пенсійному фонду у 2005-2010 рр.	18
Таблиця 1.2. План щодо обсягів державного боргу у Законі про Державний бюджет на 2010 р.	21
Таблиця 1.3. Верхня межа касового дефіциту державного сектору	22
Таблиця 1.4. Перешкоди зростанню виробництва у 2005-2010 рр.	25
Таблиця 1.5. Рейтинг глобальної конкурентоспроможності для України	30
Таблиця 1.6. Індекс глобальної конкурентоспроможності для регіонів України у 2010 р.	31
Таблиця 1.7. Показники бідності у 2005-2008 рр.	33
Таблиця 1.8. Показники нерівності, оцінені за загальними доходами, у 2007-2009 рр.	35
Таблиця 1.9. Україна у рейтингу людського розвитку у 2010 р.	36
Таблиця 1.10. Тенденції Індексу людського розвитку в Україні	36
Таблиця 2.1. Зовнішня торгівля України в 2000-2009 рр.	41
Таблиця 2.2. Структура зовнішньої торгівлі товарами у 1996-2009 рр.	41
Таблиця 2.3. Показники концентрації експорту України у 1996-2009 рр.	42
Таблиця 2.4. Показники концентрації експорту України у 1996-2009 рр.	43
Таблиця 2.5. Структура товарного експорту окремих країн за рівнем переробки у 2008 р.	44
Таблиця 2.6. Українські товари, які мають конкурентні переваги на світовому ринку, у 2005 та 2008 рр.	45
Таблиця 2.7. Структура РНС ставок ввізних мит для сільськогосподарських товарів в Україні після вступу до СОТ	46

Таблиця 2.8. Структура РНС ставок ввізних мит для промислових товарів в Україні	47
Таблиця 2.9. Зміни ставок експортного мита відповідно до зобов'язань України перед СОТ	48
Таблиця 2.10. Мережа регіональних торговельних угод України	50
Таблиця 2.11. Ставки ввізного мита на окремі продукти в Україні та у Митному союзі між Росією, Білоруссю та Казахстаном	52
Таблиця 3.1. Доходи від митних процедур в загальному обсязі податкових надходжень України у 2005-2010 рр.	62
Таблиця 3.2. Індекс ефективності логістики (LPI 2010) у деяких країнах	69
Таблиця 3.3. Перелік розслідувань, які проводять щодо української продукції станом на жовтень 2010 р.	74
Таблиця 3.4. Вартість проходження процедур, пов'язаних із зовнішньоторгівельною діяльністю: оцінки підприємців у 2010 р.	76
Таблиця 4.1. Чистий експорт основних видів сільськогосподарської продукції у 2000-2010 рр.	83
Таблиця 4.2. Врожайність основних зернових культур в Україні та світі у 2007-2011 рр.	83
Таблиця 4.3. Річні показники зростання СПФВ в Україні та інших країнах та регіонах світу	84
Таблиця 4.4. Інвестиції у сільське господарство України у 2004-2009 рр.	85
Таблиця 4.5. SWOT-аналіз сільського господарства та харчової промисловості	88
Таблиця 4.6. Основні показники машинобудування України у 2005-2008 рр.	89
Таблиця 4.7. Темпи приросту обсягу продукції та продуктивності праці в секторі машинобудування в 2001-2009 рр.	90
Таблиця 4.8. Зайнятість та інвестиції в машинобудуванні у 2005-2009 рр.	90
Таблиця 4.9. Структура реалізованої продукції машинобудування України, 2007 р.	91
Таблиця 4.10. Структура зовнішньої торгівлі продукцією машинобудування у 2009 р.	92
Таблиця 4.11. SWOT-аналіз сектору машинобудування	95
Таблиця 4.12. Основні показники металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів України у 2005-2008 рр.	96
Таблиця 4.13. Темпи приросту обсягу продукції та продуктивності праці в секторі машинобудування в 2001-2009 рр.	97
Таблиця 4.14. Зайнятість та інвестиції в галузі металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів у 2005-2009 рр.	97
Таблиця 4.15. Структура реалізованої продукції металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів України, 2007 р.	98
Таблиця 4.16. Основні партнери України в зовнішній торгівлі продукцією металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів у 2009 році	100
Таблиця 4.17. SWOT-аналіз сектору металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів	102
Таблиця А1-1. Структура вибірки за кількістю працівників	124
Таблиця А1-2. Регіональна структура вибірки	124
Таблиця А2-1. Показники діяльності сільського господарства та харчової промисловості України	125

Таблиця А2-2. Виробництво основних сільськогосподарських культур в Україні у 1990-2009 рр.	126
--	-----

Перелік рисунків

Рисунок 1.1. Динаміка реального ВВП у 2000-2010 рр.	12
Рисунок 1.2. Динаміка реального кінцевого споживання домогосподарств та інвестицій у 2005-2010 рр.	13
Рисунок 1.3. Квартальна динаміка ВВП у 2005-2010 рр.	14
Рисунок 1.4. Динаміка реального експорту та імпорту товарів і послуг у 2005-2010 рр.	14
Рисунок 1.5. Динаміка реального наявного доходу населення та безробіття у 2005-2010 рр.	15
Рисунок 1.6. Офіційний обмінний курс гривні у 2002-2010 рр.	16
Рисунок 1.7. Капітальні видатки зведеного бюджету в 2005-2009 рр.	19
Рисунок 1.8. Динаміка залишку невідшкодованих сум ПДВ у 2005-2009 рр.	20
Рисунок 1.9. Державний борг України у 2005-2010 рр., на кінець року.	20
Рисунок 1.10. Оцінка ділового середовища підприємцями у 1998-2010 рр.	24
Рисунок 1.11. Неприятливий регуляторний клімат як перешкода зростанню виробництва в 2001-2010 рр.	26
Рисунок 1.12. Кількість годин на рік, що витрачала в середньому одна середня компанія на виконання податкового законодавства, в 2008 р.	27
Рисунок 1.13. Кредити в економіку країни в 2002-2010 роках, на кінець періоду	28
Рисунок 1.14. Відсоткові ставки за кредитами, які надані нефінансовим корпораціям, у 2006-2010 рр.	29
Рисунок 1.15. Індекс глобальної конкурентоспроможності у 2010/2011 рр.	32
Рисунок 1.16. Рівень бідності в Україні у 2005-2009 рр.	33
Рисунок 1.17. Мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія у 2000-2010 рр.	34
Рисунок 1.18. Розподіл кількості штатних працівників за розміром заробітної плати у 2005-2009 рр.	34
Рисунок 2.1. Зовнішня торгівля товарами та послугами у 1996-2009 рр.	40
Рисунок 2.2. Географічна структура товарообігу України у 1996-2009 рр.	41
Рисунок 2.3. Розмаїття експорту України та інших країн у 2009 р.	43
Рисунок 2.4. Високотехнологічні товари в структурі експорту країн у 2009 р.	44
Рисунок 2.5. Інституційна матриця реалізації зовнішньоторговельної політики України	55
Рисунок 3.1. Основні недоліки у роботі митних органів	64
Рисунок 3.2. Корупція при проведенні митних процедур	64
Рисунок 3.3. Зовнішньоекономічні вантажопотоки через кордони України у 2000-2009 рр.	66
Рисунок 3.4. Структура зовнішньоекономічних вантажопотоків через кордони України за основними видами транспорту у 2009 р.	66
Рисунок 3.5. Торгівля транспортними послугами у 1999-2009 рр.	67
Рисунок 3.6. Технічні регламенти в Україні: прийняття станом на жовтень 2010 р.	70
Рисунок 3.7. Торговельні обмеження, які викликають істотні проблеми при імпорті: оцінки підприємців у 2004 та 2010 рр.	75

Рисунок 3.8. Торговельні обмеження, які викликають істотні проблеми при експорті: оцінки підприємств у 2004 та 2010 рр.	76
Рисунок 3.9. Час, необхідний на проходження окремих процедур, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю: оцінки підприємств у 2004 та 2010 рр.	77
Рисунок 4.1. Частка домогосподарств у виробництві окремих сільськогосподарських продуктів	82
Рисунок 4.2. Зовнішня торгівля продукцією машинобудування у 2000-2009 рр., географічна структура	92
Рисунок 4.3. Капітальні інвестиції сектору металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів у 2001-2009 рр.	98
Рисунок 4.4. Зовнішня торгівля продукцією металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів у 2000-2009 рр.	99
Рисунок 4.5. Структура зовнішньої торгівлі України продукцією металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів у 2009 р.	99
Рисунок А1-1. Галузева структура вибірки	124

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

АПК	агропромисловий комплекс
АСМАР	Асоціація міжнародних автомобільних перевізників України
ВВП	валовий внутрішній продукт
ВНП	валовий національний продукт
ВППР	відповідний період попереднього року
ВРУ	Верховна Рада України
ГАТС	Генеральна угода з торгівлі послугами (GATS)
ГАТТ	Генеральна угода з тарифів і торгівлі (GATT)
ГЗК	гірничо-збагачувальний комбінат
ГМК	гірничо-металургійний комплекс
ГС	Гармонізована товарна номенклатура (HS)
ДПА	Державна податкова адміністрація України
ЄАВТ	Європейська асоціація вільної торгівлі
ЄБРР	Європейський банк реконструкції та розвитку (EBRD)
ЄврАзЕС	Євразійське економічне співтовариство
ЄЕП	Єдиний економічний простір
ЄС	Європейський Союз
ЄТС	Єдина тарифна сітка
ЗВТ	зона вільної торгівлі
ІЕД	Інститут економічних досліджень та політичних консультацій
ІЛР	Індекс людського розвитку
КМУ	Кабінет Міністрів України
МБРР	Міжнародний банк реконструкції та розвитку
МВС	Міністерство внутрішніх справ України
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МЕУ	Міністерство економіки України
МЗС	Міністерство зовнішніх справ України
МК	металургійний комбінат
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я України
МОН	Міністерство освіти та науки України
МСТК	Міжнародна стандартна торговельна класифікація (SITC)
МТЗУ	Міністерство транспорту і зв'язку України
МТК	міжнародний транспортний коридор
НАЕР	Національне агентство України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів
НБУ	Національний банк України
НКРЗ	Національна комісія з питань регулювання зв'язку України
ОАЕ	Об'єднані Арабські Емірати
ОВДП	облігації внутрішньої державної позики
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПДВ	податок на додану вартість
ПКС	паритет купівельної спроможності
РТУ	регіональна торговельна угода
РФ	Російська Федерація
СБУ	Служба безпеки України
СВП	сукупний вимір підтримки
СНД	Співдружність незалежних держав
СОТ	Світова організація торгівлі
СПЗ	спеціальні права запозичення (SDR)
СПФВ	сукупна продуктивність факторів виробництва
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
ТПП	Торгово-промислова палата України
УДЦР	Український державний центр радіочастот
УЗ	Укрзалізниця
ЦОВВ	центральні органи виконавчої влади
ІРО	Первинна публічна пропозиція (<i>initial public offering</i>)

ВСТУП

Існує велика кількість доказів існування позитивного взаємозв'язку між відкритістю міжнародної торгівлі та економічним зростанням, яке, в свою чергу, необхідне для забезпечення постійного зниження бідності та сприяння людському розвитку¹. Однак зниження тарифних бар'єрів та покращення доступу на ринки часто не є достатнім, щоб країни – особливо країни, які перебувають у процесі становлення ринкової економіки, або країни, що розвиваються, – змогли скористатись усіма потенційними перевагами лібералізації торгівлі. Важливою передумовою є наявність відповідних інституцій та потужностей у країні, що дозволили би скористатись новими бізнес-можливостями, які надає кращий доступ до ринків інших країн, до нових технологій та ресурсів.

У 2005 р. на Міністерській конференції СОР та Гонконгу прийнято ініціативу «Допомога в інтересах розвитку торгівлі» (Aid for Trade, AfT), спрямовану на покращення спроможності країни скористатись перевагами, що створює ліберальніша міжнародна торгівля, у тому числі за рахунок розбудови необхідної інфраструктури.

Відповідно до рекомендацій Робочої групи СОР, створеної після Міністерської конференції в Гонконгу, ініціатива «Допомога в інтересах розвитку торгівлі» має охоплювати шість основних напрямків:

- 1) Вдосконалення торговельної політики та регулювання торгівлі, зокрема навчання чиновників, які займаються організацією торгівлі, допомога уряду в питаннях реалізації торговельних угод, дотриманні чинних правил та стандартів;
- 2) Розвиток торгівлі, серед іншого надання послуг з метою підтримки бізнесу, сприяння фінансовій та інвестиційній діяльності, здійснення аналізу ринку та впровадження систем електронної торгівлі;
- 3) Вдосконалення торговельної інфраструктури, зокрема шляхом будівництва доріг та портів;
- 4) Збільшення виробничих потужностей, у тому числі підвищення можливостей країни у випуску товарів та наданню послуг у різних секторах економіки;
- 5) Сприяння у здійсненні необхідних змін, серед іншого, за рахунок надання фінансової допомоги для компенсації адаптаційних втрат, пов'язаних із реформою торговельної політики, у тому числі проблем, що виникають із платіжним балансом внаслідок втрати тарифних доходів або погіршення преференційного доступу на ринок;
- 6) Інші потреби, пов'язані з торгівлею, що не вказані в попередніх пунктах².

Пропозицій щодо точних обсягів необхідного фінансування, можливих джерел такого фінансу-

вання, а також пріоритетних напрямків використання Робочою групою надано не було.

Потреби та пріоритети, які стосуються сфери допомоги в інтересах торгівлі, мають бути визначені кожною країною самостійно. Однак, якщо такі потреби та пріоритети країною ще чітко не визначені, на першому етапі необхідно здійснити оцінку національних потреб, базуючись на чинних у країні правилах торгівлі та їхньому впливі на людський розвиток і боротьбу з бідністю.

Постійний моніторинг прогресу країн у сфері допомоги в інтересах торгівлі здійснюють ОЕСР та СОР, які надають результати цього моніторингу у відповідних річних звітах³. Також для кожної країни-партнера ОЕСР підготувало короткий огляд стану виконання пріоритетів Допомоги в інтересах торгівлі. Зокрема, за оцінками ОЕСР, в Україні питання торгівлі є повністю інтегрованими у національний план розвитку, однак країна істотно відстає від середньоевропейського значення за показниками полегшення торгівлі, диверсифікації експорту, розвитку торговельної інфраструктури⁴. Цей моніторинг є надзвичайно важливим для розуміння місця України поміж інших країн світу з питань допомоги в інтересах торгівлі, але відповідно до вибраного формату моніторингу інформація для кожної країни є дуже лаконічною.

Натомість, запропонований Вашій увазі звіт містить ґрунтовніше дослідження поточної ситуації та визначення національних потреб і пріоритетів у сфері допомоги в інтересах торгівлі саме для України. Це дослідження є частиною системного вивчення цих питань у країнах Східної Європи та Середньої Азії. Ключовим завданням для кожної з країн є формування матриці дій, яка має стати основою національного плану дій для розв'язання специфічних для кожної країни проблем у сфері стимулювання торгівлі та, завдяки цьому, сприяння людському розвитку.

Звіт має таку структуру. У Розділі 1 розглянуто поточну економічну ситуацію в Україні, зокрема загальні макроекономічні тенденції, питання монетарної та фіскальної політики, бізнес-клімату та рівня людського розвитку. В Розділі 2 проаналізовано політику України у сфері торгівлі та інвестицій та надано інституційну карту країни у сфері торговельної політики. Розділ 3 присвячений аналізу внутрішніх торговельних обмежень на основі як нормативно-правової та статистичної інформації, так і на основі результатів опитування підприємців. Питання впливу торгівлі на людський розвиток у вибраних секторах економіки розглянуто у Розділі 4. Висновки та рекомендації, зокрема матриця дій, містяться у Розділі 5.

В роботі використані статистичні дані та оцінки, законодавчі акти та інформація щодо функцій органів державної влади в сфері міжнародної торгівлі станом на жовтень 2010 р.

¹ Lammersen, Hallaert & Roberts (2010)

² ПРООН (2009)

³ ОЕСР/ВТО (2009)

⁴ ОЕСР (2009)

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ

1.1 МАКРОЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ

1.1.1 Загальні тенденції економічного розвитку

Економіка України сьогодні надзвичайно залежна від світових тенденцій, як на ринках товарів, так і на ринках капіталу. Після майже десятиріччя падіння реального ВВП, зумовленого трансформаційною кризою, у 2000 р. в Україні вперше з часів незалежності було зареєстроване зростання реального ВВП, яке насамперед було пов'язано зі стрімким збільшенням експорту⁵. Цьому сприяла кон'юнктура на світових ринках сталі та продукції хімічної промисловості, які були і залишаються базовими товарами українського експорту. Активізація експорту, а через кілька років і покращення доступу до зовнішнього фінансування, стимулювало внутрішнє споживання та інвестиції, що надало додаткових стимулів економічному зростанню.

Однак відновлення економічної активності в Україні пов'язано не лише з зовнішніми чинниками, але і з важливими змінами, які відбулись у країні. За оцінками, економічне зростання стало можливим внаслідок макроекономічної стабілізації, а також низки економічних реформ, зокрема підвищення бюджетної дисципліни, реформи в сфері енерге-

тики, земельної реформи, регуляторної реформи, реформи державного управління⁶.

Протягом 2000-2008 рр. середньорічні темпи приросту реального ВВП становили 6,9%. На тлі економічного піднесення та пом'якшення соціальних проблем відбулось гальмування структурних та інституційних реформ, необхідних для забезпечення стабільного довгострокового розвитку економіки. В результаті, коли зовнішня кон'юнктура змінилась в другій половині 2008 р., реакція економіки на негативний зовнішній шок була різкою. За результатами 2009 р. реальний ВВП України скоротився на 15,1%.

Необхідно зазначити, що різке гальмування економічного розвитку країни в умовах негативних зовнішніх шоків спостерігалось і раніше. Наприклад, темпи приросту реального ВВП України уповільнились до 3,0% у 2005 р. після 12,1% попереднього року. Це зниження темпів відбулось, головним чином, через падіння експорту, зумовленого кризою на світовому ринку сталі, де Україна є одним із провідних гравців. Однак у 2006 р. ситуація на світових товарних ринках стабілізувалась, що дало змогу Україні відновити експорт та пришвидшити темпи приросту реального ВВП у 2006-2007 рр. до 7,5% в середньому (Рисунок 1.1). Крім

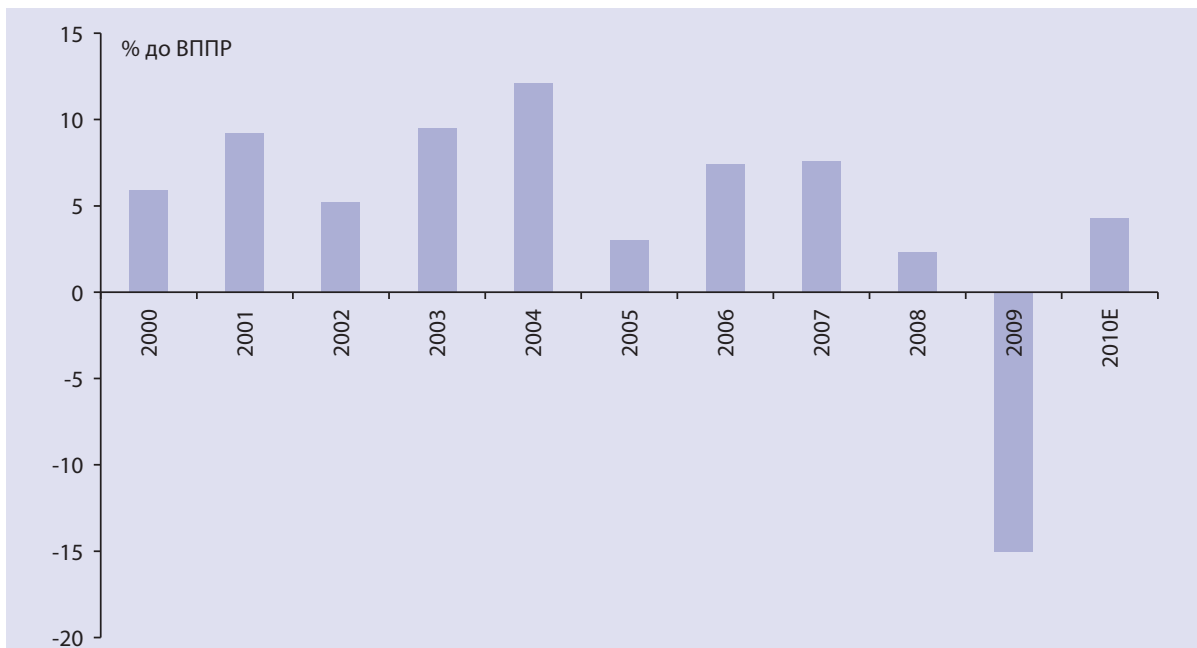

Рисунок 1.1. Динаміка реального ВВП у 2000-2010 рр.

Джерело: Державний комітет статистики України

Примітка: Е – оцінка ІЕД

⁵ Мовчан (2002)

⁶ Ослунд (2002)

того, значну роль у висхідній динаміці реального ВВП відіграло внутрішнє приватне споживання, яке зростало завдяки як вищому наявному доходу населення, так і стрімкому розширенню банківського кредитування. В свою чергу, банки залучали значні обсяги коштів на зовнішніх ринках, найчастіше у вигляді синдикованих кредитів.

У 2006-2007 рр. також відбулось значне зростання реального валового нагромадження основного капіталу (Рисунок 1.2), що фінансувалось як за рахунок власних коштів компаній, так і все більшою мірою за рахунок запозичень, у тому числі банківських кредитів. Джерелом фінансування інвестицій компаній дедалі більше ставали кошти, залучені за кордоном, зокрема за рахунок виходу на IPO. Як наслідок, зовнішній борг банківського та приватного секторів стрімко зріс.

Водночас, виникли проблеми у банківській системі внаслідок відтоку депозитів та переоцінки вартості кредитів у іноземній валюті, що зумовило збільшення частки проблемних кредитів та накопичення банками збитків. Фінансовий стан багатьох підприємств також значно погіршився внаслідок нижчого попиту та обмеженої можливості отримати нові та рефінансувати старі кредити, в результаті чого компанії були змушені скоротити фінансування вже розпочатих інвестиційних проектів та переносити впровадження нових. Реальне валове нагромадження основного капіталу впало на 23,1% до ВППР у четвертому кварталі 2008 р., тоді як падіння реального ВВП склало 7,8% до ВППР (Рисунок 1.3).

Економічна криза в Україні поглибилась у першому кварталі 2009 р., коли реальний ВВП впав на 20,2% до ВППР. Попит та ціни на світових товарних

Рисунок 1.2. Динаміка реального кінцевого споживання домогосподарств та інвестицій у 2005-2010 рр.

Джерело: Державний комітет статистики України

Світова фінансова та економічна кризи докорінно змінили ситуацію у світі та в Україні зокрема. Фінансова криза, яка почалась восени 2007 р. і досягла піку у вересні 2008 р., істотно вплинула на потоки іноземного капіталу і зробила майже недоступними зовнішні фінансові ресурси, тоді як початок світової рецесії призвів до скорочення попиту на головні товарні групи українського експорту, а саме: на метали та продукцію хімічної промисловості⁷. В результаті у четвертому кварталі 2008 р. відбулось зниження експортних надходжень та «висихання» потоків капіталу, тоді як саме на кінець 2008 р. та на 2009 р. припадала виплата значних обсягів раніше взятих кредитів. Це зумовило стрімке знецінення гривні в четвертому кварталі 2008 р.

⁷ Burakovsky et al. (2009), ІЕД (2009)

ринках, зокрема на ринках сталі та хімічних добрив, були набагато нижчими порівняно з відповідним періодом 2008 р. внаслідок падіння попиту та промислового виробництва в розвинених країнах. Стагнація цих ринків призвела до різкого зниження обсягів випуску вітчизняними експортно-орієнтованими компаніями та падіння експорту товарів і послуг (Рисунок 1.4).

Відбулося стрімке скорочення прибутків підприємств, що разом із фактичним припиненням кредитування призвели до падіння реального нагромадження основного капіталу на 53,9% до ВППР за перші три місяці 2009 р. Крім того, підприємства почали скорочувати витрати на оплату праці. Зокрема, вони знизили зайнятість та рівень оплати праці, що призвело до зниження рівня реального

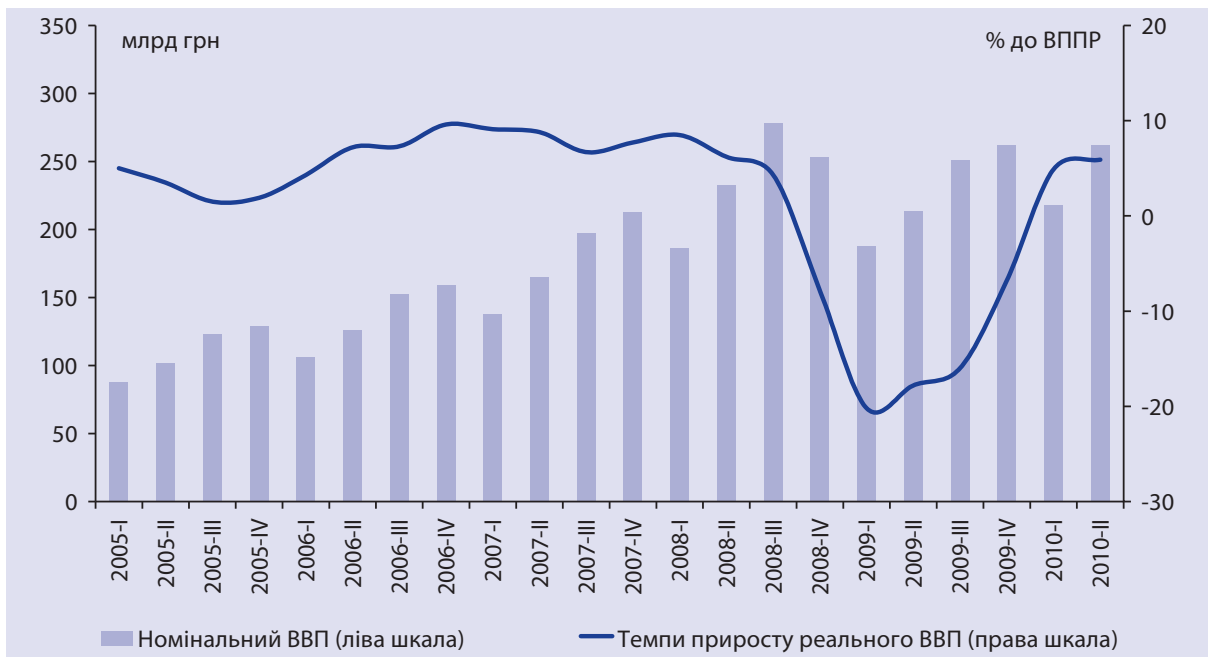

Рисунок 1.3. Квартальна динаміка ВВП у 2005-2010 рр.

Джерело: Державний комітет статистики України

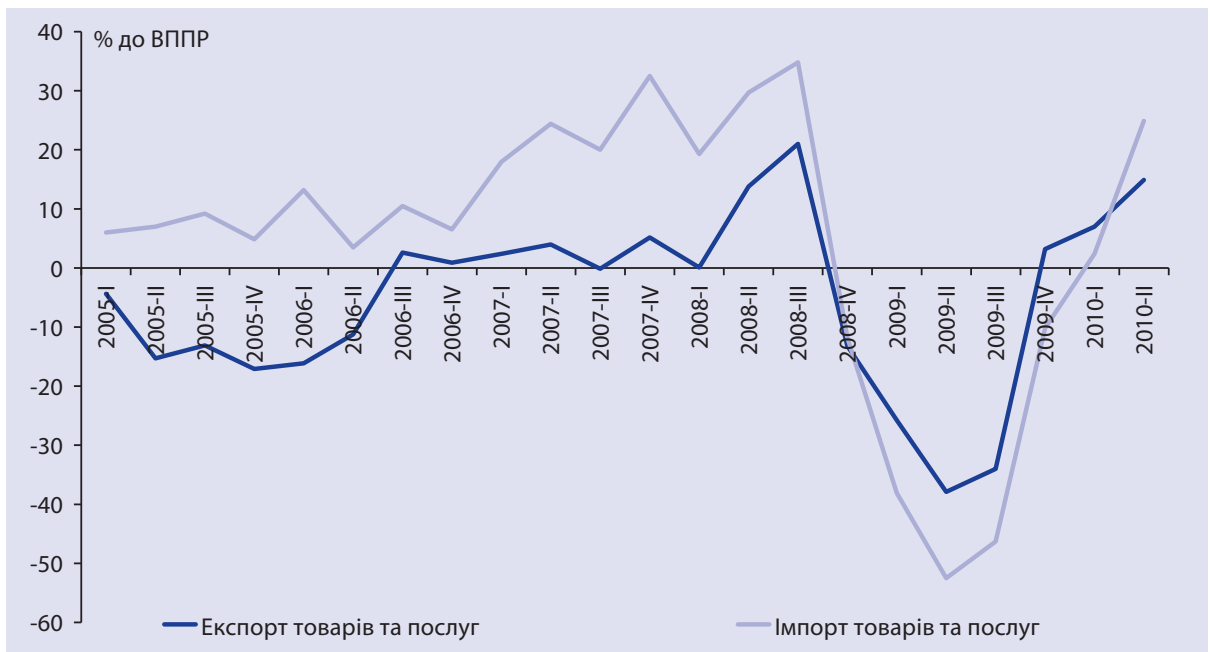

Рисунок 1.4. Динаміка реального експорту та імпорту товарів і послуг у 2005-2010 рр.

Джерело: Державний комітет статистики України

Примітка: Рисунок містить оцінку зміни фізичних обсягів експорту та імпорту товарів та послуг, які розраховані на основі методологічних принципів міжнародного стандарту Системи національних рахунків (СНР) Державним комітетом статистики України

наявного доходу населення, і на фоні чистих виплат за банківськими кредитами призвело до падіння кінцевого споживання домогосподарств. Внаслідок падіння інвестиційного та споживчого попиту реальний імпорт товарів та послуг скоротився на 38,1% у першому кварталі 2009 р. (Рисунок 1.4).

Починаючи з другого кварталу 2009 р., ситуація в економіці стабілізувалась і почалось поступове відновлення економічної активності, хоча на набагато нижчому рівні, аніж до кризи. У

четвертому кварталі темпи скорочення реального ВВП сповільнились до 6,8% до ВВПР на фоні низької статистичної бази. Головним чинником поживлення економічної активності стало помірне відновлення попиту на світових товарних ринках, зокрема на ринках Азії, де національні уряди запровадили заходи стимулювання, спрямовані на підтримку промисловості та інфраструктури, що дозволило українським експортерам частково відновити обсяги виробництва сталі. Разом з тим,

внутрішній попит залишався низьким протягом усього року.

Економічна ситуація продовжила покращуватись у 2010 р. Зокрема, реальний ВВП виріс на 4,9% до ВППР та 5,9% до ВППР в першому і другому кварталах, відповідно. У першому кварталі зростання економічної активності базувалось, переважно, на зовнішніх стимулах, а саме: на відновленні зовнішнього попиту на українські товари. У другому кварталі до зовнішнього попиту додалось поступове відновлення внутрішнього кінцевого попиту: кінцеве споживання домогосподарств зросло на 5,1% до ВППР у квітні-червні 2010 р. за рахунок підвищення соціальних стандартів, включаючи мінімальну пенсію та заробітну плату, покращення ситуації на ринку праці та зниження боргового навантаження на домогосподарства, що зумовлювало зростання реального наявного доходу населення (Рисунок 1.5). Разом з тим, тривало скорочення інвестицій у першому півріччі.

Зокрема, йдеться про незавершені інституційні реформи, низький рівень модернізації багатьох підприємств, застарілу інфраструктуру, фіскальну розбалансованість, непривабливий інвестиційний клімат тощо. Окремо варто підкреслити важливість розробки та впровадження політики стимулювання експорту, який залишається основним рушієм економічного розвитку.

1.1.2 Монетарна політика та політика обмінного курсу

Політика обмінного курсу

Протягом останнього десятиріччя монетарна політика України була в основному підпорядкована політиці валютного курсу, оскільки НБУ, переважно, проводив політику прив'язки гривні до долара США. З квітня 2005 р. до березня 2008 р. обмінний курс гривні до долара США на міжбанківському ринку залишався в межах 5,00-5,10 грн за долар

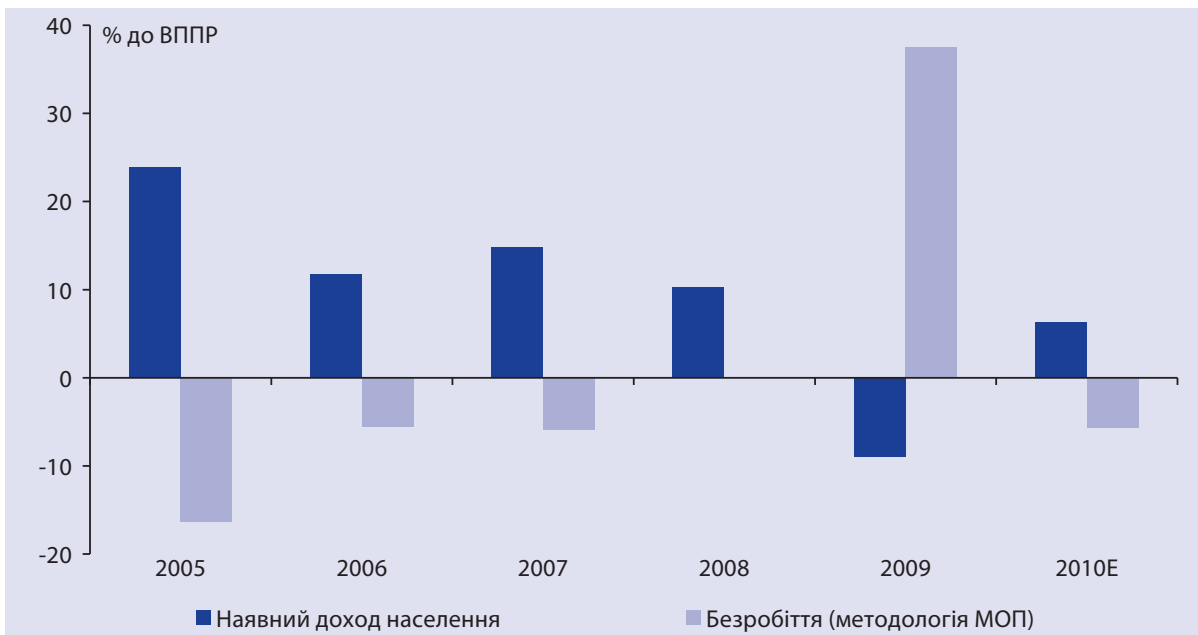

Рисунок 1.5. Динаміка реального наявного доходу населення та безробіття у 2005-2010 рр.

Джерело: Державний комітет статистики України

Примітка: E – оцінка ІЕД

Вочевидь, зважаючи на структурні фактори, подальше економічне відновлення української економіки насамперед залежатиме від розвитку світової економіки. Зростання економік торговельних партнерів України сприятиме відновленню попиту на експортну продукцію, зокрема на сталь, хімічні добрива та продукцію машинобудування. Для зростання інвестиційної активності важливим є відновлення доступу до зовнішніх фінансових ринків, як для банків, так і для реального сектору.

Водночас стрімке і глибоке падіння економіки України у 2009 р. позначило численні внутрішні проблеми, які слід розв'язати для забезпечення стабільного довгострокового економічного зрос-

тання США за нечисленними винятками. Для підтримання обмінного курсу в цих межах НБУ продавав або купував іноземну валюту для збалансування попиту і пропозиції. За цей період пропозиція іноземної валюти, як правило, переважала попит, особливо після виходу цілого ряду українських позичальників на світові фінансові ринки.

Ще в «Основах грошово-кредитної політики на 2004 рік» був задекларований поступовий перехід від режиму фіксованого валютного курсу до таргетування інфляції, проте практичні кроки в цьому напрямку були дуже обмеженими. Лише з березня 2008 р. НБУ розширив діапазон коливань обмінного курсу на міжбанківському ринку, що призвело

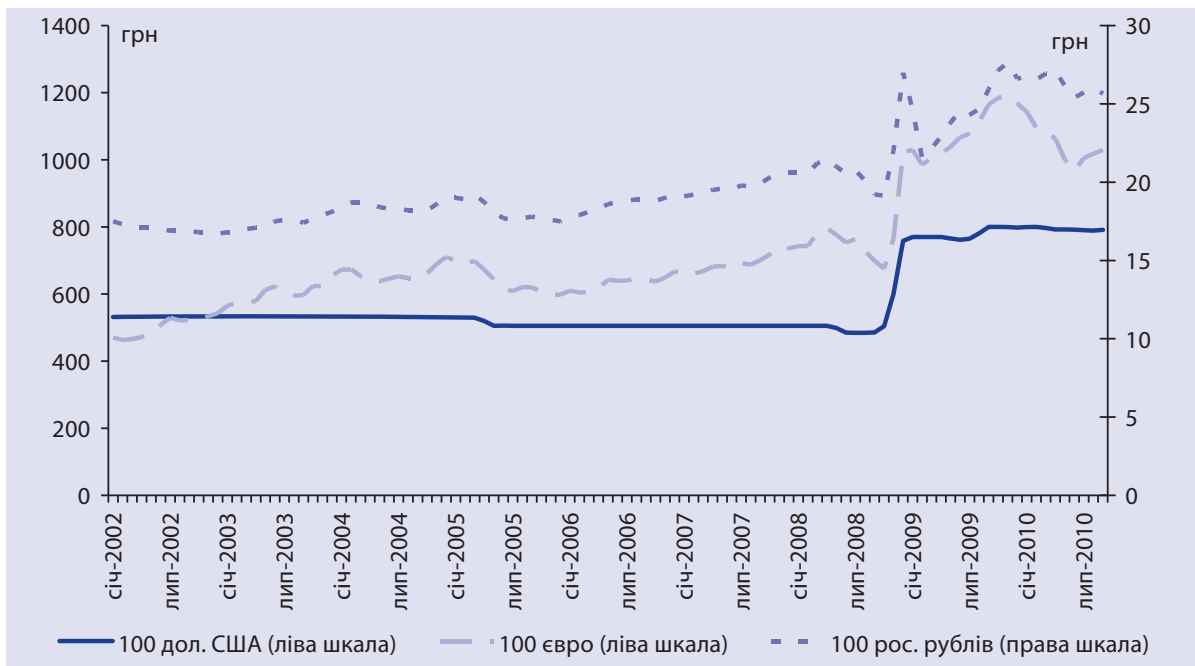

Рисунок 1.6. Офіційний обмінний курс гривні у 2002-2010 рр.

Джерело: НБУ

до поступового укріплення гривні до долара США. Проте коливання залишались обмеженими і НБУ продовжував купувати іноземну валюту. В перспективі планувалось подальше збільшення гнучкості курсу гривні. Однак вплив світової кризи у вересні-жовтні 2008 р. змусив відмовитись від поступовості. Паніка на ринку призвела до різкого зростання попиту на іноземну валюту з боку населення та підприємств. Населення скуповувало готівкову іноземну валюту, а підприємства виводили свої кошти за кордон і не поспішали використовувати експортні надходження. В цих умовах НБУ не був здатний збалансувати попит та пропозицію на валютному ринку без витрачання великої частки резервів навіть після запровадження обмежень на вивезення капіталу з України. В результаті гривня знецінилась щодо долара США з 4,6 грн за дол. США в серпні 2008 р. до понад 8 грн за дол. США в грудні 2008 р., незважаючи на те, що НБУ витратив у жовтні-грудні 2008 р. 10,9 млрд дол. США для підтримки національної грошової одиниці.

В межах домовленостей з МВФ про отримання другого траншу кредиту стэнд-бай в травні 2009 р. НБУ зобов'язався скасувати обмеження на рух капіталу, встановлені під час кризи, та обмежити інтервенції на валютному ринку певними сумами. Це могло б призвести до збільшення коливань обмінного курсу, але спад ажіотажного попиту на іноземну валюту та зменшення відтоку капіталу дозволило НБУ проводити політику, спрямовану на поступове зменшення коливань гривні, навіть виконуючи свої зобов'язання перед МВФ. Після тимчасового ослаблення гривні в серпні 2009 р. пропозиція іноземної валюти зрівнялась з попитом, а пізніше стала більшою за попит. З

березня 2010 р. обсяги викупленої НБУ іноземної валюти стали перевищувати обсяги продажу, хоча у вересні-жовтні 2010 р. збільшення попиту на готівковому ринку змусило НБУ повернутись до купівлі іноземної валюти. Фактично НБУ поступово повернувся до політики жорстко керованого курсу. За період з кінця березня до жовтня 2010 р. діапазон коливань був лише 7,88-7,95 грн за дол. США.

Обмеження на рух капіталу

З історичних причин НБУ має широкі повноваження щодо контролю за рухом капіталу. До початку кризи 2008 р. рух капіталу в Україну і з України відбувався відносно вільно, хоча вимоги щодо звітності про валютні операції були суворими, а окремі види операцій були заборонені. Основними практичними обмеженнями були вимоги, встановлені Законом «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», яким вимагалось зарахування експортної виручки на рахунки в українських банках протягом 180 днів та заборонялась попередня оплата імпорту більш як за 180 днів⁸. Крім того, НБУ встановив максимальні процентні ставки за зовнішніми запозиченнями резидентів, які залишалися без змін до кризи. Вони становили від 9,8 до 11% річних залежно від строку запозичень для запозичень з фіксованою ставкою та на рівні 3-місячного LIBOR+7,5% річних для запозичень з плаваючою ставкою. Такі обмеження були встановлені на рівні, вищому ніж ринковий для більшості великих позичальників в Україні, і мали незначний вплив на рух капіталу.

В листопаді 2007 р. НБУ поширив резервні вимоги на кошти, залучені у нерезидентів. Крім того,

⁸ Під час кризи були введені жорсткіші обмеження, згідно з якими терміни повернення експортної виручки та передоплати за імпорт не могли перевищувати 90 днів. Жорсткіші обмеження діяли до лютого 2010 р.

в червні 2008 р. НБУ вирішив обмежити притік короткострокового капіталу в Україну, і зобов'язав банки утримувати 20% від залучених короткострокових коштів (до 183 днів) на спеціальному рахунку в НБУ. Проте ці заходи були запроваджені запізно і не вплинули істотно на притік капіталу в Україну.

Після початку кризи НБУ встановив тимчасові обмеження на відтік капіталу, що діяли в жовтні та листопаді 2008 р. В грудні частина з них була скасована, а частина збережена і скасована пізніше у квітні-червні 2009 р. Такі обмеження містили заборону на імпорту товарів і послуг без ввезення в Україну, обмеження на переказ коштів за кордон фізичними особами до 75000 грн на місяць, вимогу щодо затримки на п'ять днів операцій по виведенню коштів на рахунках нерезидентів в українських банках з України, заборону на дострокове погашення банками своїх зовнішніх зобов'язань. Деякі обмеження зберігаються і до цього часу. Скажімо, резиденти України досі зобов'язані використати куплену іноземну валюту на заявлені цілі протягом п'яти робочих днів з дати купівлі. Банки мають право купувати іноземну валюту для власних потреб лише за наявності зобов'язань, що потребують оплати.

З іншого боку, обмеження на притік капіталу було зменшено. У вересні-жовтні 2008 р. вимогу щодо резервування для короткострокового капіталу було призупинено, а процентні ставки для зовнішніх запозичень строком більше одного року не обмежувались. Для запозичень менше одного року максимальна ставка була підвищена до 11% проти 9,8% до цього. Проте ці заходи також були тимчасовими. У вересні 2009 р. були відновлені максимальні процентні ставки для зовнішніх запозичень на до-кризовому рівні, а у вересні 2010 р. було відновлено вимоги щодо резервування для короткострокового капіталу.

Монетарна політика

До початку кризи у вересні-жовтні 2008 р. динаміка грошових агрегатів в основному визначалась обсягом інтервенцій НБУ на валютному ринку та збільшенням грошового мультиплікатора, що відбувалось через кредитний бум в економіці. В результаті великих обсягів притоку капіталу до України до початку кризи інтервенції на валютному ринку призводили до купівлі іноземної валюти та вливання гривні в економіку. Наприклад, 2007 р. НБУ купив іноземної валюти на 48 млрд грн, а монетарна база зросла на 45 млрд грн. Банки також різко збільшили кредитування підприємств та фізичних осіб, що призвело до ще швидшого зростання грошової маси.

Традиційні інструменти монетарної політики, такі як зміни нормативів резервування та процентних ставок рефінансування та за депозитними інструментами, мали порівняно другорядну роль. Роль процентних ставок, встановлених НБУ, була також незначною через кількісні обмеження, встановлювані на суми рефінансування, що могли бути отримані окремими банками. В 2006 р. НБУ пере-

глянув правила регулювання ліквідності й упорядкував відповідні інструменти. Зокрема було розширено набір операцій репо, було додані свопи, депозити банків у НБУ було замінено депозитними сертифікатами, що можуть обертатись між банками. Водночас нові інструменти використовувались рідко. Операції НБУ з державними облигаціями були обмежені через невелику суму облигацій в обігу.

НБУ намагався використовувати резервні вимоги до банків для стимулювання залучення коштів у національній валюті. Якщо в 2005 р. ставки резервування для вкладів в іноземній та національній валюті були однакові на рівні 6% для строкових вкладів та 8% для вкладів на вимогу, то для вкладів у національній валюті з жовтня 2006 р. вони становили 0,5-1% для строкових вкладів і 4-5% для вкладів на вимогу. В результаті доларизація вкладів дещо зменшилась: частка іноземної валюти в грошовій масі МЗ зменшилась з 29% в жовтні 2006 р. до менш ніж 25% наприкінці 2007 р.

З початком кризи восени 2008 р. НБУ стикнувся з відтоком ліквідності з банківської системи через вилучення вкладів із банків та збільшення попиту на іноземну валюту. В цих умовах НБУ різко розширив рефінансування банків та спростив виконання резервних вимог, щоб замінити втрачені кошти і підтримати функціонування платіжної системи. Однак він проводив рефінансування не завжди послідовно і без ретельної оцінки запропонованого забезпечення. Внаслідок цього значну кількість кредитів рефінансування було реструктуризовано в 2009 р., і вони підлягають погашенню в 2010-2016 рр.

Після короткого періоду активного фінансування банків НБУ в 2009 р. перейшов до обмежувальної монетарної політики. Основним інструментом було вилучення гривні з економіки в рамках інтервенцій на валютному ринку. Крім того, НБУ поступово підвищив резервні вимоги та зменшив рефінансування банків, фінансуючи переважно проблемні банки. В періоді підвищення ліквідності НБУ також активно розміщував депозитні сертифікати періодом на 30-90 днів.

З іншого боку, наприкінці 2008 р. НБУ почав формувати портфель облигацій внутрішньої державної позики (ОВДП), що частково компенсувало відтік гривні через валютні інтервенції. НБУ був зобов'язаний законом викуповувати державні облигації, випущені для рекапіталізації проблемних банків. Уряд використовував цей механізм для квазі-фіскальних цілей через рекапіталізацію державних банків та «Нафтогазу України». Крім того, НБУ купував державні облигації для підтримки фіскальної політики. Після завершення кризи і переходу до плаваючого валютного курсу, операції з державними облигаціями можуть змінити інтервенції на валютному ринку як основний інструмент монетарної політики.

Кошти, що вливались в економіку за рахунок рефінансування та викупу державних облигацій НБУ наприкінці 2008 й у 2009 рр., були недостатніми, щоб компенсувати втрату ліквідності через

інтервенції НБУ та кризи кредитування. В 2009 р. грошова маса (М3) скоротилась на 5,5% у вимірі грудень до грудня.

В 2010 р. монетарну політику спрямовано на стимулювання через зміну напрямку інтервенцій НБУ, який тепер став чистим покупцем іноземної валюти. НБУ також істотно зменшив процентні ставки для операцій рефінансування, хоча вони проводяться в мінімальних обсягах. Водночас НБУ частково стерилізував ліквідність, створену через інтервенції на валютному ринку, через збільшення емісії депозитних сертифікатів та вилучення обов'язкових резервів на спеціальний рахунок в НБУ.

В якості підсумку можна зазначити, що незважаючи на намір НБУ перейти до таргетування інфляції у середньостроковій перспективі та, відповідно, відійти від активного управління валютним курсом, на сьогодні валютний курс залишається провідним чинником діяльності центрального банку країни.

1.1.3 Фіскальна політика та ситуація в бюджетній сфері

Фіскальна політика

Системними проблемами фіскальної сфери України протягом останніх п'яти років залишалась викривлена структура видатків бюджету та зростання їхнього обсягу внаслідок соціального попиту влади, надмірна централізація державних фінансів, неадекватна модель розподілу бюджетних повноважень та відсутність чіткої системи публічного фінансового контролю за використанням бюджетних коштів. Фіскальна політика України характеризувалась короткостроковим плануванням і спонтанними змінами у плані доходів і видатків. Ситуація у фіскальній сфері погіршувалась неадекватною тарифною політикою у комунальній сфері, відсутністю необхідних реформ пенсійної та по-

даткової систем, а також системи надання державної допомоги.

Навіть кризовий 2009 р., коли відбулось різке скорочення надходжень до бюджету внаслідок спаду економічної активності, не став поштовхом для змін. Значною мірою це було пов'язано з браком політичної волі. Накопичені до кризи фіскальні проблеми та неспроможність влади обмежити соціальні видатки під час кризи призвели до розбалансування фіскальної системи: збільшення фактичного та прихованого дефіциту Зведеного бюджету та стрімкого нарощування державного боргу. Наприклад, у 2009 р., за оцінками Міністерства фінансів, при плані 33 млрд грн фактичний дефіцит Державного бюджету України (включно з офіційним та прихованим) становив 103,8 млрд грн⁹, а державний борг збільшився протягом 2005-2009 рр. у 3,6 рази. Протягом 2009 р. реальний стан виконання Державного бюджету приховувався шляхом внесення змін до бюджетного розпису та неправомірного зарахування до доходної частини бюджету надходжень від використання спеціальних прав запозичення, отриманих від МВФ, а також залучення обігових коштів суб'єктів господарювання у формі невідшкодованого ПДВ.

Протягом 2005-2010 рр. відбулось нарощування постійних соціальних видатків. Також, починаючи з 2005 р., значну частину видатків Пенсійного фонду фінансувалось за рахунок дотацій з Державного бюджету (Таблиця 1.1), а не за рахунок страхових внесків роботодавців та найманих працівників. До того ж, протягом останніх років активно використовувався інструмент позичок Пенсійному фонду за рахунок коштів Єдиного казначейського рахунку, що дозволяв долати розриви у ліквідності Фонду¹⁰. В умовах незавершеного реформування системи соціальної допомоги зростання видатків на соціальне забезпе-

Таблиця 1.1. Трансферт Державного бюджету Пенсійному фонду у 2005-2010 рр.*

	2005	2006	2007	2008	2009	2010E
Загальні видатки Пенсійного фонду, % від ВВП	14,8	13,7	14,1	15,1	18,1	17,8
Сукупний трансфер з Державного бюджету, * % від ВВП	5,2	4,5	3,5	4,2	4,8	6,0
у тому числі:						
Трансфер на фінансування спеціальних державних пенсійних програм	1,5	3,2	3,5	4,2	3,3	3,5
Трансфер на фінансування дефіциту Пенсійного фонду	3,7	1,3	-	-	1,5	2,5

Джерело: звіти Державного казначейства

Примітки: *без врахування позик, наданих Державним казначейством; E – оцінка ІЕД

⁹ До якого, крім фактичного дефіциту бюджету у сумі 19,9 млрд грн, відносяться також суми рекапіталізації банків (19,6 млрд грн), капіталізації НАК «Нафтогаз України» (24,4 млрд грн), суми спеціальних прав запозичень (15,7 млрд грн) та обсяг невідшкодованих сум ПДВ (24,2 млрд гривень).

¹⁰ За даними Рахункової Палати України, сума непогашених позичок, наданих Пенсійному фонду за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку, на 01.01.2010 досягла 22,1 млрд грн.

чення не вирішило завдання подолання бідності, але створило загрозу стабільності фіскальної системи в цілому¹¹.

Водночас, відбулося скорочення капітальних видатків з 4,1% від ВВП у 2005 р. до 2,2% від ВВП у 2009 р., незважаючи на декларації про інвестиційно-орієнтовану модель розвитку економіки і на значну зношеність основних фондів у інфраструктурних галузях та житлово-комунальному господарстві (Рисунок 1.7).

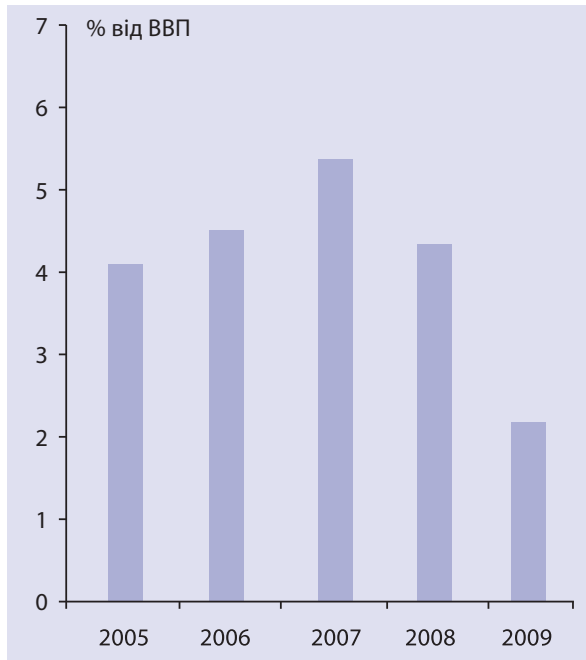

Рисунок 1.7. Капітальні видатки зведеного бюджету в 2005-2009 рр.

Джерело: звіти Державного казначейства

Зростання фіскальних видатків вимагало фінансування. Податкове навантаження в Україні (враховуючи відрахування до соціальних фондів) залишається вищим, ніж у середньому в нових країнах-членах ЄС, що спотворює економічну конкуренцію та є однією з причин зростання частки тіньової економіки, а отже й втрат бюджетних надходжень. Ухвалений у кінці 2010 року Податковий кодекс, незважаючи на зниження ставок основних податків, не розв'язує цієї проблеми й потребує істотного доопрацювання¹².

Фінансування фіскальних потреб країни здійснювалось не лише за рахунок високого податково-

го навантаження, але й за рахунок авансових платежів¹³, накопичення заборгованості з відшкодування ПДВ експортерам, а також за рахунок дефіциту бюджету, а отже – державних запозичень.

Важливою проблемою, яка залишилась нерозв'язаною протягом 2005-2010 рр. і яка є загрозою як макроекономічній стабільності в країні, так і перепорою для успішної політики сприяння експорту, є питання своєчасного повернення ПДВ експортерам. Лише за 2009 р. обсяг невідшкодованих сум ПДВ зріс майже вдвічі й на початок 2010 р. становив 24,2 млрд грн (Рисунок 1.8)¹⁴. Це створило додаткове навантаження на бюджет поточного року та істотно погіршило фінансовий стан суб'єктів господарювання, в першу чергу, експортерів. З огляду на необхідність стимулювання експорту для відновлення економічного зростання у посткризових умовах, додатковий податок на експортерів у вигляді несвоєчасного відшкодування ПДВ є надзвичайно шкідливим. У серпні 2010 р. було частково погашено цю заборгованість за рахунок випуску ПДВ облігацій. Однак цей захід є короткостроковим і не вирішує зазначену проблему комплексно.

Позитивним кроком у фіскальній політиці стало ухвалення у 2010 р. нової версії Бюджетного кодексу¹⁵. Відповідно до нового Кодексу передбачено впровадження середньострокового планування та розвиток програмно-цільового методу бюджетування, а також підвищення рівня фінансового забезпечення функцій місцевого самоврядування за рахунок закріплення за ними додаткових джерел доходів. Також важливими змінами є збільшення інвестиційного складника у видатках місцевих бюджетів за рахунок розширення переліку надходжень до бюджету розвитку; стимулювання місцевих органів до нарощування доходів бюджету. Водночас, проблеми розподілу функціональних повноважень між рівнями влади, підвищення ефективності використання бюджетних коштів на місцевому рівні та вдосконалення методик міжрегіонального фінансового вирівнювання не були повністю вирішені в Кодексі.

Боргова політика держави

Кризовий 2009 р. відзначився експансіоністською політикою державних запозичень на зовнішньому та внутрішньому ринку й, відповідно,

¹¹ Їхня частка у Зведеному бюджеті у 2005-2009 рр. збільшилася вдвічі (до 22-28%) порівняно із 1999-2001 рр.

¹² Новий Податковий Кодекс був розроблений Кабінетом Міністрів України та ухвалений Верховною Радою України 2 грудня 2010 р. Основні позиції Закону: зміни податкового адміністрування та правил оподаткування, щоб зменшити ухилення від податків; поступове зниження ставки податку на прибуток підприємств з поточних 25% до 16% у 2016 р.; податкові канікули на 5-10 років для новостворених підприємств, малих підприємств та окремих секторів економіки; поступове зниження ставки ПДВ з 20% до 17% з 2014 року; диференційована ставка податку на прибуток фізичних осіб; запровадження податку на нерухомість; нові правила для спрощеної системи оподаткування.

¹³ Зокрема, за даними Рахункової Палати України у 2009 р. переплати платежів до державного бюджету, що обліковуються на особових рахунках суб'єктів господарювання, збільшилися на 5,7 млрд грн, або у 1,7 рази, і на 1 січня 2010 р. становили 14,3 млрд грн.

¹⁴ За оновленими даними Міністерства фінансів щодо виконання Державного бюджету за 2009 р.

¹⁵ Закон України №2456 від 8 липня 2010 р.

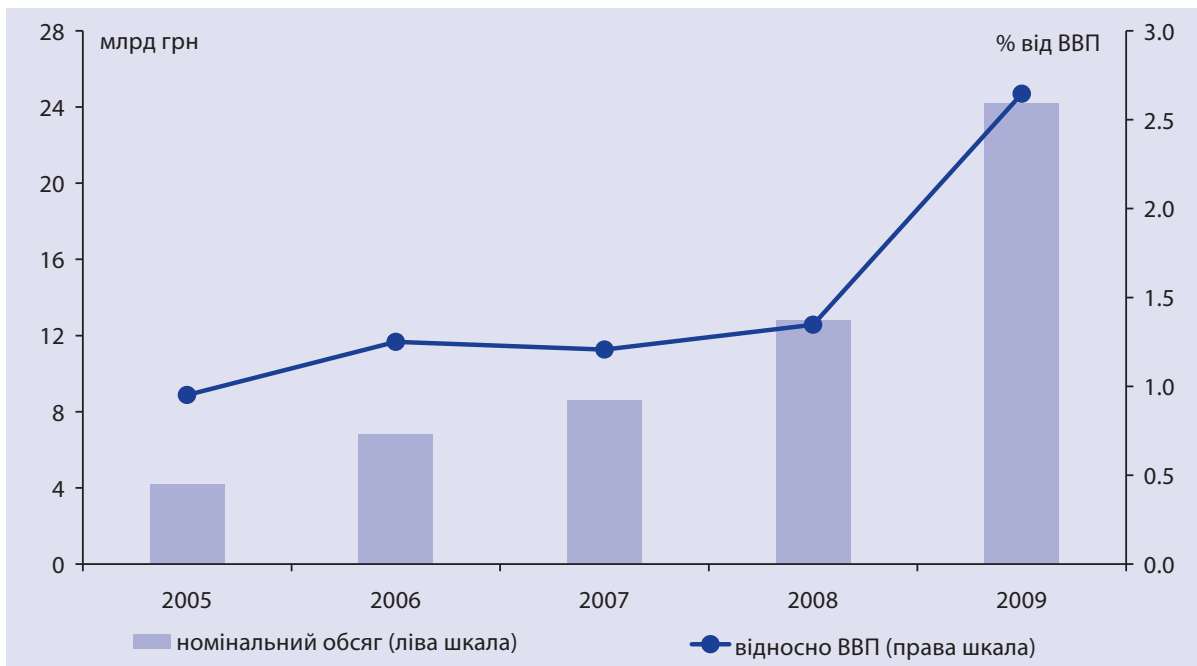

Рисунок 1.8. Динаміка залишку невідшкодованих сум ПДВ у 2005-2009 рр.*

Джерело: Адміністрація Президента України, Міністерство фінансів

Примітка: *дані на кінець року

стрімким нарощуванням державного боргу. Розмір державного боргу України упритул наблизився до критичного значення для країн з ринковою економікою, що формується, а при врахуванні найбільш ризикових видів умовних зобов'язань Уряду – вже перевищив його. Так, на початок 2010 р. загальний обсяг державного боргу становив 34,7% від ВВП, що майже втричі перевищує його відносний рівень станом на кінець 2007 р. (Рисунок 1.9).

Після виникнення у 2008 р. кризових явищ на міжнародних ринках капіталу уряд зробив акцент

на залучення внутрішніх державних позик і зовнішніх позик від офіційних кредиторів. За 2009 р. випущено внутрішні державні облігації на загальну суму 62,8 млрд грн, в тому числі 44,0 млрд грн для рекапіталізації банківських установ та НАК «Нафтогаз України» і 4,7 млрд грн для поповнення Стабілізаційного фонду. Зовнішні державні запозичення, насамперед отримані в формі кредитів від МВФ, становили у 2009 р. 58,2 млрд грн.

Внаслідок зниження ринкового попиту на внутрішні державні облігації, значну частину їх випус-

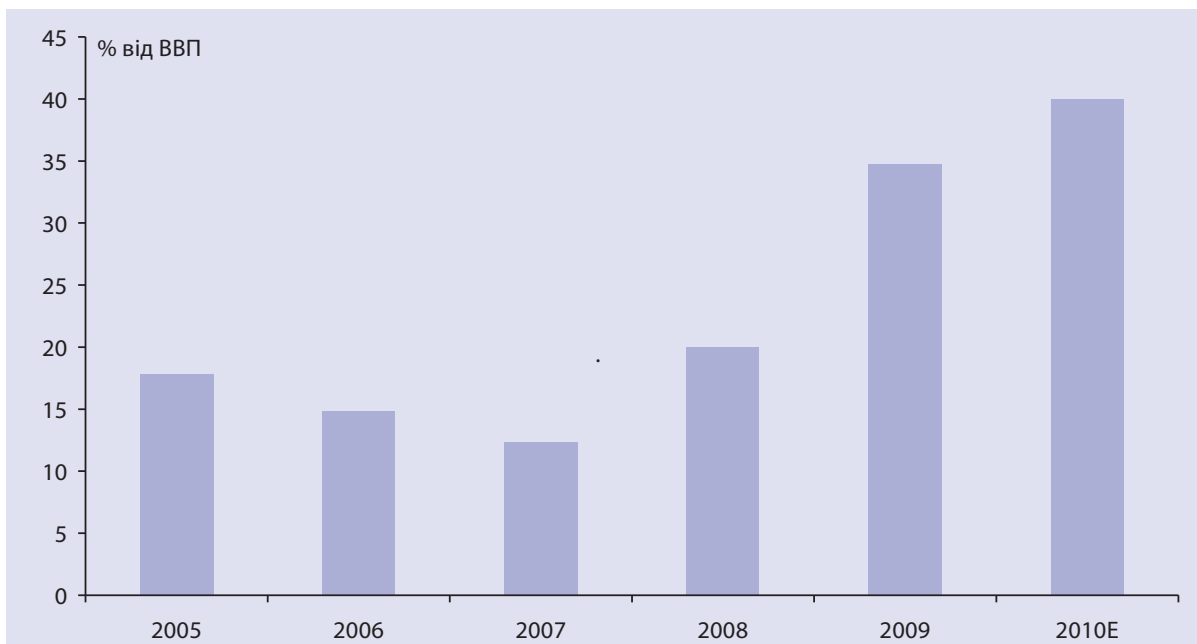

Рисунок 1.9. Державний борг України у 2005-2010 р., на кінець року

Джерело: Міністерство фінансів

Примітка: E – оцінка ІЕД

ку викупав НБУ. За 2009 р. заборгованість Уряду за ОВДП зросла на 54,1 млрд грн. При цьому сума ОВДП, які є у власності НБУ, збільшилася на 41,6 млрд грн. Зважаючи на те, що кредитором за державними внутрішніми запозиченнями фактично виступав НБУ, відбулось приховане емісійне фінансування дефіциту державного бюджету, що є загрозливим для макроекономічної стабільності.

У 2010 р. зростання боргового навантаження тривало. Уряд пришвидшив внутрішні запозичення. В січні-вересні прямий внутрішній державний борг зріс на 47% до 134 млрд грн (близько 17 млрд дол. США). На додаток до продажу звичайних облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), уряд розмістив ПДВ-облігації (16,4 млрд грн) та спеціальні облігації, пов'язані із рекапіталізацією державних банків та НАК «Нафтобаз України»¹⁶. Випуск ПДВ-облігацій передбачено в Законі про Державний бюджет на 2010 рік.¹⁷ Ці облігації зі строком погашення 5 років і купоном 5,5% річних було надано компаніям, які на 1 травня 2010 р. мали підтвержену заборгованість із відшкодування ПДВ. Окремі компанії майже одразу продали облігації на вторинному ринку, щоб підвищити власну ліквідність, незважаючи на 20%-й дисконт.

У 2010 р. відбулося поступове зменшення частки ОВДП у власності НБУ, що зменшує монетизацію державного боргу. За оцінками НБУ, станом на початок жовтня 2010 р. 6,4% облігацій є у власності нерезидентів, а також зростає частка ОВДП у власності банків.

У вересні Україна повернулася на міжнародні ринки капіталу вперше з 2007 р. і успішно розмістила Єврооблігації на суму 2 млрд дол. США¹⁸. Уряд випустив Єврооблігації на 0,5 млрд дол. США із строком погашення 5 років під 6,875% річних та 1,5 млрд дол. США із строком погашення 10 років під 7,75% річних, що близько до відсотків за десятирічними облігаціями, які уряд випустив у 2007 р. (6,75%). Доходність була сприятливою для України, зважаючи на те, що доходність грецьких облігацій становила 11,8% річних за п'ятирічними облігаціями та 11,5% за десятирічними облігаціями.

Раніше 2010 р. уряд уже залучив кредит Російського ВТБ (2 млрд дол. США) та позику від МВФ (1 млрд дол. США) на фінансування своїх зобов'язань. В результаті прямий зовнішній державний борг досяг 21,4 млрд дол. США, збільшившись на 25% порівняно з кінцем 2009 р. Очікується, що інший транш МВФ у сумі 1 млрд дол. США буде надано на бюджетні потреби в кінці 2010 р.

В цілому в січні-вересні сукупний державний борг зріс на 27% і перевищив 50 млрд дол. США. Частка внутрішнього боргу в сукупному державному

боргу зросла на 4 відсоткових пункти до 37%. Якщо МВФ надасть інший транш за Програмою «stand-by», співвідношення державного боргу до ВВП, вірогідно, досягне майже 40% наприкінці 2010 р.

Закон про Державний бюджет на 2010 р. створює додаткові фіскальні ризики (Таблиця 1.2). Зокрема, відповідно до статті 78 зазначеного закону Кабінет Міністрів одержав право заміщувати недоотримані доходи загального фонду державними запозиченнями, а також здійснювати державні запозичення понад встановлені законом обсяги з перевищенням граничного обсягу державного боргу, що провокує збільшення дефіциту та боргового навантаження на державний бюджет. При цьому центральною залишається проблема використання запозичених коштів. Зокрема, залучені кошти спрямують не на збільшення активів, які згодом дозволять повернути борги й отримати дивіденди, а на поточне споживання¹⁹.

Таблиця 1.2. План щодо обсягів державного боргу у Законі про Державний бюджет на 2010 р.*

	млрд грн	% від ВВП
<i>Запозичення</i>	100,3	9,3
Внутрішні	66,2	6,1
Зовнішні	34,1	3,1
<i>Погашення</i>	23,8	2,2
Внутрішні	17,1	1,6
Зовнішні	6,7	0,6

Джерело: Закон «Про Державний бюджет на 2010 рік», ухвалений 27 квітня 2010 р.

*Примітка: *без урахування рекапіталізації*

Також актуальним для України залишається питання недооцінки ризиків умовних боргових зобов'язань держави для стабільності її фінансової системи, яке потребує нагального вирішення. В Україні до цього часу не запроваджено централізованої системи управління, спрямованої на попередження ризиків перетворення непрямих зобов'язань на прямі державні борги та створення необхідних у критичних умовах спеціальних державних фінансових резервів. Крім того, не створено єдиних стандартів звітності та публічного розкриття інформації щодо усіх складників державних боргових зобов'язань.

Вибухоподібне зростання державного боргу у середньостроковому періоді може спровокувати кризу державної заборгованості. Надалі питома вага коштів, потрібних для обслуговування та погашення державного зовнішнього боргу зростатиме, по-перше, за умов закінчення пільгових термінів

¹⁶ Бетлій (2010)

¹⁷ Закон України №2154 від 27 квітня 2010р.

¹⁸ Бетлій (2010)

¹⁹ Кошти, залучені Урядом у 2009 р., були спрямовані переважно на підтримку соціальної сфери, стабілізацію банківської системи й курсу гривні (й лише незначна частина була залучена для фінансування інфраструктурних проектів для «Євро-2012»).

надання зовнішніх кредитів, і, по-друге, внаслідок жорсткіших умов надання запозичень зовнішніми кредиторами. Істотне нарощування державного боргу породжує ризики гіперінфляції, дестабілізації платіжного балансу та збереження хронічно високих відсоткових ставок – невід’ємних атрибутів високих бюджетних дефіцитів, які створюватимуть перешкоди для відновлення інвестиційного процесу і переходу економіки на траєкторію стійкого зростання.

четвертий транш позики і врешті-решт дію цієї угоди було припинено.

Під час підписання Меморандуму²³ у жовтні 2008 р. передбачалось, що в Україні на кінець 2009 р. буде нульовий касовий дефіцит державного сектору за рахунок обмеження зростання мінімальної зарплати, середньої зарплати у державному секторі, пенсій та інших соціальних виплат рівнем очікуваної інфляції у 2009 р. та забезпечення фі-

Таблиця 1.3. Верхня межа касового дефіциту державного сектору

	вересень 2008р.	грудень 2008р.	березень 2009р.	червень 2009р.	вересень 2009р. (прогноз)	грудень 2009р. (прогноз)
(1)	-4,994	9,930 (прогноз)	0,000 (прогноз)	-2,000 (прогноз)	-5,000	0,000
(2)		30,026 (факт)	11,040 (факт)	22,500 (факт)	40,000	55,000

Джерело: www.imf.org

Примітка: (1) IMF (2008); (2) IMF (2009a)

Відносини з МВФ

Після відновлення економічного зростання в Україні на початку 2000-х рр. активна співпраця з МВФ у рамках кредитних ліній припинилась, і країна, переважно, віддавала старі борги та проводила консультації щодо економічної політики. Однак за рік до повного погашення попередніх запозичень Міжнародного валютного фонду (МВФ) Україна була змушена звернутись по новий кредит. Це відбулося внаслідок різкого погіршення економічної ситуації всередині країні та виникнення подвійного дефіциту її платіжного балансу²⁰. У жовтні 2008 р. Україна та МВФ підписали Меморандум з питань економічної та фінансової політики, який став основою для надання Україні кредиту на умовах «stand-by» у розмірі 11 млрд СПЗ (SDR), що становить 802% української квоти, на період з листопада 2008 р. до жовтня 2010 р.

Перший транш кредиту у розмірі 3 млрд СПЗ або 4,5 млрд дол. США Україна отримала у листопаді після затвердження угоди. Співробітництво в рамках підписаної угоди було продовжено у 2009 р. Протягом року Україна отримала ще 4 млрд СПЗ двома траншами: у травні надійшло 1,875 млрд СПЗ, а у липні ще 2,125 млрд СПЗ²¹. Таким чином, на кінець 2009 р. Україна отримала майже дві третини фінансування, передбаченого в рамках угоди «stand-by»²².

Однак фактична співпраця з МВФ в рамках угоди «стенд-бай» була надзвичайно складною, що призвело до затримки з виплатою другого траншу. В результаті було підписано новий Меморандум про взаєморозуміння у липні 2009 р. Однак внаслідок порушення зобов'язань Україна не отримала

нансової стабільності «Нафтогазу», у тому числі внаслідок вирівнювання цін на газ внутрішнього видобутку та імпортований газ та зниження субсидій теплогенеруючим компаніям, які споживають імпортований газ. Однак встановлена межа касового дефіциту додержана не була. Різке погіршення економічної ситуації в країні та складна політична ситуація призвели до невиконання країною взятих на себе зобов'язань у фіскальній сфері ще на початку 2009 р.

В результаті переговорів представники України та МВФ домовились про перегляд програмних критеріїв з урахуванням глибшого спаду економічної активності в країні, що пізніше було закріплено у Технічному меморандумі про взаєморозуміння²⁴. Це дозволило розблокувати виплату другого траншу та вчасно здійснити виплату третього. Надзвичайно цікавим є факт, що всупереч звичайній практиці МВФ частину другого траншу та весь третій транш в рамках угоди «stand-by» було використано не для збільшення резервів Національного банку, а на фінансування дефіциту державного бюджету, зокрема забезпечення вчасного виконання зовнішніх зобов'язань держави. Також за рахунок цих коштів було надано значні позики Пенсійному фонду, що дозволило профінансувати пенсії вчасно й у повному обсязі.

Третій перегляд виконання умов угоди, який розпочався у жовтні 2009 р., так і не було завершено. Занепокоєння представників МВФ викликав, передусім, факт прийняття Верховною Радою України закону про підвищення соціальних стандартів, який передбачав різке зростання державних зобов'язань,

²⁰ Мовчан (2009)

²¹ МВФ, <http://www.imf.org/external/np/fin/tad/exfin2.aspx?memberKey1=993&date1key=2010-02-05>

²² Мовчан (2010)

²³ IMF (2008)

²⁴ IMF (2009a)

не підкріплених відповідними фінансовими ресурсами ані в 2009, ані в 2010 рр. Це, вочевидь, не відповідало зобов'язанням України перед МВФ²⁵.

Відновлення співпраці з МВФ у рамках кредитної угоди відбулось лише у липні 2010 р. підписанням нового Меморандуму про економічну та фінансову політику²⁶. Підписання нового Меморандуму стало можливим завдяки впровадженню кількох реформ. Зокрема, влітку 2010 р. були ухвалені рішення щодо посилення незалежності НБУ, підвищення тарифів на газ з 1 серпня 2010 р. та внесення змін до Закону про Державний бюджет на 2010 р.²⁷. Останні зміни передбачають проведення секвестру бюджету з метою зменшення дефіциту бюджету у 2010 р. з 5,33% до 4,99% ВВП (на 3,65 млрд грн)²⁸. Для цього було підвищено акцизний збір на більшість підакцизних товарів та збір за користування радіочастотним ресурсом, значно скорочено субсидії різним секторам економіки та зменшено трансферт Пенсійному фонду.

Нова програма співробітництва з МВФ розрахована на 2,5 роки із загальною сумою фінансування 15,15 млрд дол. США (або 10 млрд СПЗ), 2,0 млрд дол. США з цієї суми заплановано перерахувати до бюджету у 2010 р., решту – до міжнародних резервів НБУ упродовж 2010-2012 років. Відповідно до ухваленого документу Україна зобов'язалась зменшити дефіцит сектору загального державного управління (без врахування рекапіталізації банків та випуску ПДВ-облігацій) з 5,5% ВВП у 2010 р.²⁹ до 3,5% ВВП у 2011 р. та 2,5% ВВП у 2012 р. Також вводиться обмеження на співвідношення гарантованого та державного боргу України, яке не має перевищувати 35% до 2015 р.

Для мобілізації до бюджету додаткових доходів передбачено знизити поріг обороту для платників за спрощеною системою оподаткування, посилити боротьбу з шахрайськими схемами через розширення повноважень податкової інспекції, забезпечити вчасне та повне відшкодування ПДВ. З метою скорочення видатків сектору загального державного управління заплановано обмежити обсяг надання державних гарантій (до 15 млрд грн у 2010 р.); ліквідувати дефіцит НАК "Нафтогаз України", починаючи з 2011 р. Також Уряд має утримуватися від підвищення заробітних плат у бюджетній сфері; збалансувати Фонд соціального страхування на випадок безробіття, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві. Заплановано розпочати пенсійну реформу: поступово підвищити пенсійний вік для жінок з 55 до 60 років (з щорічним підвищенням на 6 місяців, починаючи з 2010 р.) і мінімальний страховий період (з 5 до 15 років), скоригувати форму-

лу для розрахунку призначених пенсій.

На початку серпня Україна отримала перший транш кредиту МВФ у розмірі 1,89 млрд дол. США. При цьому, 1 млрд дол. США з цієї суми було спрямовано на бюджетні цілі, а 890 млн дол. США – у валютні резерви НБУ. Другий транш кредиту очікується в грудні за умов виконання всіх параметрів програми співпраці з МВФ. В цілому, слід очікувати суворішої, ніж попереднього разу, перевірки виконання вимог з боку МВФ з огляду на те, що пік кризи вже пройдено, а «кредитна історія» України є надзвичайно складною.

1.2 БІЗНЕС-КЛІМАТ В УКРАЇНІ

1.2.1 Адміністративні бар'єри для розвитку підприємництва

В Україні сприятливе регуляторне середовище не стало рушійною силою економічного зростання. Часто український бізнес зростає не у відповідь на регуляторну реформу, а, скоріше, незважаючи на адміністративні бар'єри. Адміністративні бар'єри для розвитку підприємництва в Україні високі, що багаторазово підтверджено самими підприємцями, експертами і міжнародними рейтингами.

Складність ведення бізнесу в Україні виражається у великій кількості видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню, великій кількості дозволів і сертифікатів, які необхідно отримувати, великій кількості адміністративних послуг, великій кількості органів контролю, повноваження яких часто змінюються і діяльність яких часто мотивована фіскальними інтересами, а також у високому рівні корупції та низькій ефективності судової системи.

Зокрема, в Україні підлягають ліцензуванню 63 види економічної діяльності³⁰, у тому числі медична та ветеринарна практика, виробництво та операції у сфері поводження з небезпечними речовинами/відходами, транспортні послуги, поштові послуги, діяльність туроператорів та турагентів, діяльність із землеустрою та землеоцінки, пошук корисних копалин, страхова діяльність тощо. Ліцензії видаються 34 органами ліцензування, визначеними Кабінетом Міністрів³¹.

Водночас, за останні роки зусилля виконавчої та законодавчої влади були спрямовані на покращення ситуації. У 2009 р. набув чинності закон «Про акціонерні товариства», покликаний зміцнити захист майнових прав і прав міноритарних акціонерів. Також поступово реформується регуляторна система. Зменшилась кількість ліцензійних видів діяльності, дозволів, сертифікатів тощо,

²⁵ IMF (2009b)

²⁶ IMF (2010)

²⁷ Закон України №2461 від 8 липня 2010 р.

²⁸ За рахунок зменшення доходів бюджету на 13,4 млрд грн, а видатків – на 17,1 млрд гривень (в т.ч. 8,9 млрд за рахунок зменшення коштів Стабілізаційного фонду, 3,0 млрд грн – трансфертів на покриття дефіциту Пенсійного фонду).

²⁹ Або 6,5% з врахуванням дефіциту НАК «Нафтогаз».

³⁰ Відповідно до Закону України №1775 від 1 червня 2000 р. у редакції, яка діє з 24 липня 2010 р.

³¹ Постанова Кабінету Міністрів України №1698 від 14 листопада 2000 р. в редакції 2 вересня 2010 р.

збільшився термін дії ліцензій, формально запроваджено єдине вікно для реєстрації підприємства та отримання дозволів тощо.

Наприклад, у 2010 р. відбулась важлива зміна у функціонуванні дозвільної системи країни. У липні прийнято зміни до закону по дозвільну систему³², відповідно до яких економічні суб'єкти можуть здійснювати господарську діяльність або її певні види без отримання дозвільного документа, за винятком окремих видів діяльності, перелік яких визначений Кабінетом Міністрів. Раніше, навпаки, як виняток існував перелік тих видів діяльності, якими можна було займатися без дозволу, подавши декларацію відповідності.

На виконання цих законодавчих змін Кабінет Міністрів затвердив перелік 94 видів господарської діяльності, які не можуть здійснюватися на підставі подання декларації відповідності матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства і, таким чином, потребують отримання дозволу³³. Раніше в Україні видавали близько 250 різних дозволів.

Однак проблеми залишаються. Якщо говорити про виконання закону про дозвільну систему, за інформацією Аналітично-дорадчого центру «Блакитної стрічки»³⁴, на практиці місцеві органи влади зіткнулися з низкою істотних проблем у налагодженні роботи дозвільних центрів. Серед ключових проблем називають значний опір дозвільних органів принципам видачі документів через «єдине вікно», їхню відмову співпрацювати з адміністраторами дозвільних центрів; брак необхідної методичної

інформації щодо налагодження належної роботи дозвільних центрів; брак матеріальних ресурсів для забезпечення дозвільних центрів відповідними приміщеннями, обладнанням, висококваліфікованим персоналом тощо.

Недостатньо врегульованими залишаються багато інших питань: банкрутство, судова реформа, технічні стандарти, санітарні та фітосанітарні стандарти тощо.

Оцінка бізнес-середовища підприємцями

В Україні декілька дослідницьких організацій проводять опитування підприємців для того, щоб побудувати індекс оцінки бізнес-середовища. Найпершим почав проводити квартальне опитування промислових підприємств Інститут економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД). В опитуванні використано метод кон'юнктурних досліджень (*business tendency surveys*), розроблений мюнхенським інститутом IFO (детальніший опис методології та вибірки див. у Додатку 1).

За даними цього опитування оцінка якості поточного ділового середовища в країні має незначні зміни, починаючи з 2003 р. і до кризи (Рисунок 1.10). Ця оцінка завжди була досить песимістичною. Кількість керівників підприємств, які називали покращення бізнес-середовища, стабільно залишалась меншою за кількість підприємств, що вказували на погіршення бізнес-клімату в країні. Однак криза стрімко погіршила ситуацію. У четвертому кварталі 2008 оцінки різко впали і досягли мінімуму у січні 2009 р. (-0,56). Істотне по-

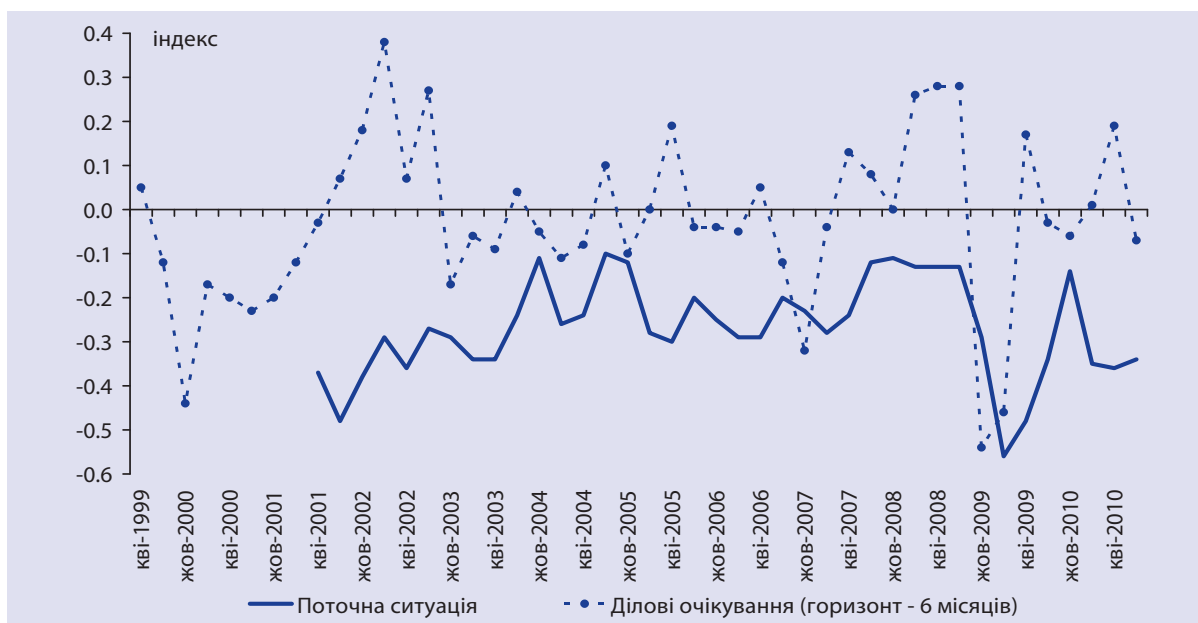

Рисунок 1.10. Оцінка ділового середовища підприємцями у 1998-2010 рр.

Джерело: Квартальне опитування підприємств обробної промисловості, ІЕД

Примітка: шкала від -1 до 1

³² Закон України №2806 від 6 вересня 2005 р. в редакції від 29 липня 2010 р.

³³ Постанова Кабінету Міністрів №725 від 25 серпня 2010

³⁴ ПРООН (2009)

кращення оцінок економічної ситуації та ділового середовища в країні відбулось лише через три квартали, а саме: у жовтні 2009 р., коли почалось відновлення зовнішнього попиту та, відповідно, внутрішнього промислового виробництва.

У 2010 р. оцінка якості поточного ділового середовища керівниками підприємств знову знизилась до -0,36 у січні та -0,34 у липні, погіршившись після оптимізму кінця 2009 р. Ймовірно, це пов'язано з відсутністю швидкого прогресу як у відновленні попиту, і зовнішнього, і внутрішнього, так і в реформуванні економіки, яке б стимулювало підприємницьку активність у країні.

Високі позитивні очікування підприємців щодо покращення якості ділового середовища у наступні шість місяців (індекс ділових очікувань), які спостерігались у січні та квітні 2010 р., змінились апатією або песимізмом. Якщо у січні індекс ділових очікувань становив 0,01, а у квітні зріс до 0,19, то у липні зафіксовано падіння на 26 пунктів до -0,07. При цьому відбулось одночасне зменшення частки «оптимістів» (з 32,2% до 17,1%) та зростання частки «песимістів» (з 16,7% до 31,8%). Однак більше половини респондентів (51,2%) не очікують будь-яких змін загальноекономічної ситуації в наступні 6 місяців³⁵.

За даними опитування найбільшими перешкодами зростанню виробництва є низький попит (63,9%) та надмірне оподаткування (60,2%) (Таблиця 1.4). Неприятливий регуляторний клімат є третьою за важливістю перешкодою для підприємців.

За результатами опитування, проведеного у липні 2010 р., 48,5% менеджерів вказали саме на цей фактор, причому значущість перешкоди поступово зростала протягом року. Так, у січні лише 31,1% менеджерів вказували на названий фактор як на перешкоду зростанню виробництва.

Слід зазначити, що значення цього показника є різним для підприємств різного розміру. Найнижчим воно є для великих середніх підприємств (44,1%). Для малих підприємств несприятливий регуляторний клімат є значно вагомішою проблемою. Її відзначають 53,8% опитаних керівників малих підприємств. Для великих підприємств значення відповідного показника становить 46,5%.

Несприятливий регуляторний клімат є комбінованим показником, що складається із трьох показників – високий регуляторний тиск, корупція та часті зміни в економічному законодавстві. Найбільші проблеми, на думку керівників, породжує саме високий регуляторний тиск, який відзначають як перешкоду 36,5% керівників. Зміни у економічному законодавстві створюють перешкоди для 15,7% керівників, а корупція – для 14,0%.

Цікаво, що погіршення загальної економічної ситуації в країні загострило сприйняття підприємцями регуляторного клімату як несприятливого. Якщо на тлі високих темпів зростання економіки несприятливим регуляторним середовищем можна було знехтувати, різке погіршення економічних умов та скорочення попиту зробило регуляторні проблеми надзвичайно болючими для

Таблиця 1.4. Перешкоди зростанню виробництва у 2005-2010 рр.

частка менеджерів, %

	Липень 2005	Липень 2006	Липень 2007	Липень 2008	Липень 2009	Липень 2010
Низький попит	62,5	63,3	58,8	59,7	65,9	63,9
Надмірне оподаткування	50,4	51,3	40,7	55,2	49,2	60,2
Несприятливий регуляторний клімат	19,3	18,1	19,2	30,4	49,0	48,5
Високий регуляторний тиск	13,2	13,1	13,7	23,8	39,1	36,5
Зміни в економічному законодавстві	6,8	2,5	4,9	2,2	10,5	15,7
Корупція	1,4	4,5	3,8	9,4	14,7	14,0
Проблеми ліквідності	27,9	24,1	33,5	18,2	36,4	46,8
Доступність кредитів	7,5	8,5	4,4	17,7	24,8	31,4
Високий конкурентний тиск	38,6	43,7	36,8	42,5	25,2	29,4
Високі ставки кредитів	27,1	36,7	20,3	37,0	18,6	23,7
Брак сировини	26,8	16,6	29,1	31,5	17,1	22,1
Застарілі технології	11,1	12,1	7,1	16,0	5,8	14,4
Нестабільна політична ситуація	3,2	23,1	9,3	7,2	39,1	11,7
Недостатньо кваліфікованих працівників	11,4	12,6	23,6	34,8	3,5	11,0
Проблеми з енергопостачанням	0,0	11,1	8,2	9,4	8,5	7,7
Брак виробничих потужностей	5,4	5,5	3,8	5,0	3,9	6,0

Джерело: Квартальне опитування підприємств ІЕД

³⁵ Кузяків, Дворак (2010)

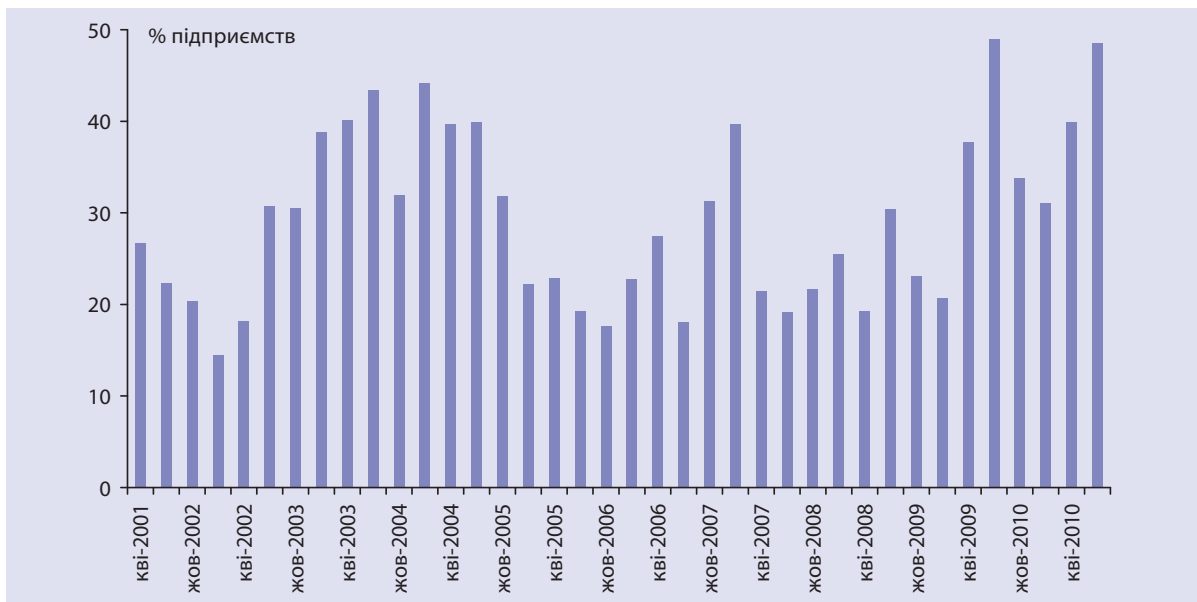

Рисунок 1.11. Несприятливий регуляторний клімат як перешкода зростанню виробництва в 2001-2010 рр.

Джерело: Квартальне опитування підприємств ІЕД

Примітка: шкала від 0 до 100%

виробників. У липні 2007 р., коли світова криза ще тільки починалась на іпотечному ринку США, лише 19,2% підприємств говорили про несприятливість регуляторного середовища як перешкоду у зростанні, у липні 2008 р. – вже 30,4%, а у липні 2009 та 2010 рр. – 49,0% та 48,5%, відповідно. При цьому більшою проблемою стали всі три компоненти індексу, тобто й високий регуляторний тиск, і зміни в економічному законодавстві, і корупція.

Україна в міжнародних рейтингах бізнес-середовища

Ситуація в Україні видається ще гіршою при порівнянні країни з іншими країнами світу. Оцінки бізнес-середовища України у всіх міжнародних рейтингах дуже низькі.

За міжнародним рейтингом *Doing Business 2010* умови для ведення бізнесу в країні – одні з найгірших в світі. Україна займає 142 місце зі 183 країн³⁶. Сусідами по рейтингу України є Гондурас, Гамбія, Сирія та Філіппіни. У своєму регіоні – Східній Європі та Центральній Азії – Україна за легкістю ведення бізнесу випереджає тільки Узбекистан та Таджикистан і займає 25 місце із 27.

Найскладніше у країні отримати дозволи на будівництво (181 місце із 183), сплатити податки (181 місце із 183), закрити бізнес (145 місце) і вести зовнішньоекономічну діяльність (139 місце). Порівняно легко отримати кредит (30 місце) та забезпечити виконання контрактів (43 місце).

Зокрема, надзвичайно високим є показник часу, який витрачає компанія на сплату податків в Україні, хоча поступово ситуація починає покращуватись. За оцінками Міжнародної фінансової корпорації, які надані в звітах *Doing Business*, час на сплату податків скоротився більш ніж удвічі в Україні (оцінка, надана в *Doing Business 2008*, становить 2085 годин, а в *Doing Business 2010*³⁷ – 736 годин)³⁸. Однак ця цифра все ще понад удвічі перевищує час, який витрачається на аналогічні процедури в країнах Східної Європи та Середньої Азії³⁹.

За даними звіту «Інвестиційний клімат в Україні: Яким його бачить бізнес?»⁴⁰ найбільшими регуляторними перешкодами для розвитку підприємницького середовища та інвестиційного клімату України є система оподаткування, процедури видачі дозволів, державного контролю та технічного регулювання. Регуляторне середовище є особливо обтяжливим для малих та середніх підприємств. У звіті зазначено, що за останні 5 років була прийнята ціла низка законів, постанов і регуляторних актів, покликаних покращити ситуацію, але впроваджують їх дуже повільно.

Згідно з висновками «Дослідження умов для бізнесу та ефективності підприємств 2008 - 2009 років» (*BEEPS IV*), підприємства продовжують вважати управління судовою системою довільним і несправедливим, а корупцію – масовим явищем⁴¹. В інших оглядах якості бізнес-середовища та управління Україна займає нижчі місця, ніж інші країни регіону.

³⁶ IFC (2009b)

³⁷ *Doing Business 2010* використовує інформацію щодо процедур сплати податків, які діяли у 2008 фінансовому р. Детальніше див. методологію IFC/PriceWaterhouseCoopers (2010) та IFC (2009b)

³⁸ Аналіз податкового законодавства, бухгалтерських процедур, підготовки податкових звітів та процедур оплати податків та зборів, проведений Міжнародною фінансовою корпорацією в Україні в 2007 р., показав, що в середньому компанія витрачала 1137 годин на різні операції, пов'язані з обліком та сплатою податків. Див. IFC (2009c)

³⁹ *Doing Business 2010 Rankings*. <http://www.doingbusiness.org/ExploreEconomies/?economyid=194>

⁴⁰ IFC (2009a)

⁴¹ EBRD (2010)

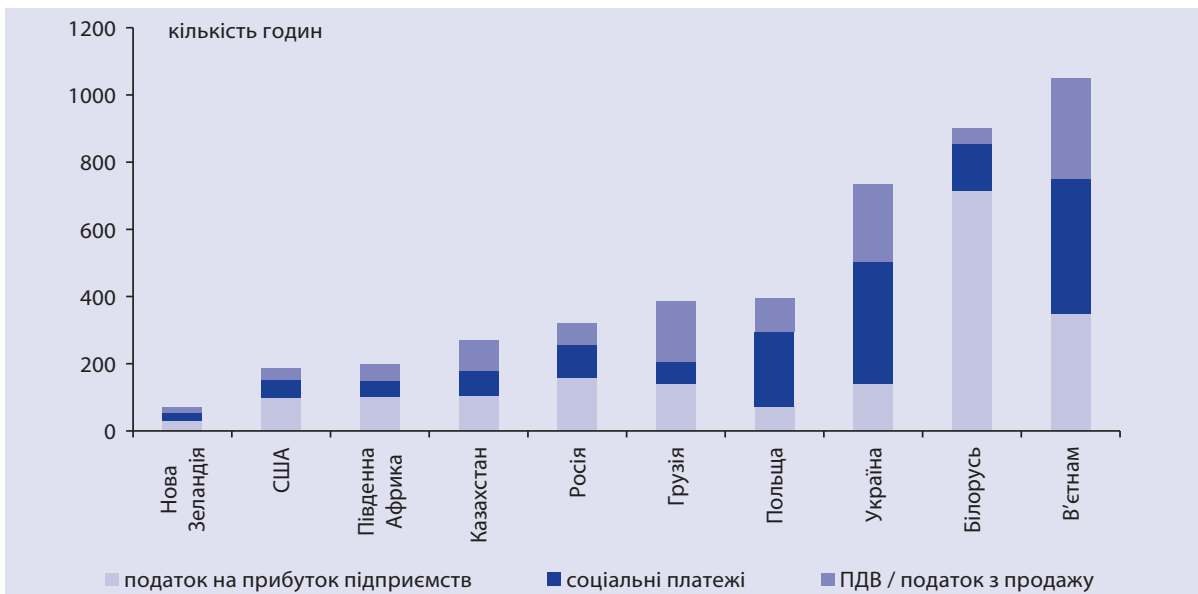

Рисунок 1.12. Кількість годин на рік, що витрчала в середньому одна середня компанія на виконання податкового законодавства, в 2008 р.

Джерело: IFC/PriceWaterhouseCoopers (2010)

За Індексом сприйняття корупції (*Corruption Perception Index*) у 2009 р. Україна посіла 146 місце, в той час як Румунія і Болгарія поділили 71 місце⁴². До того ж, оцінка ситуації в країні погіршилась порівняно з 2008 р., коли країна посідала 134 місце серед 180 країн.

Таким чином, і вітчизняні підприємці, і міжнародні експерти визнають, що адміністративні бар'єри для розвитку підприємництва в Україні є дуже високими, одними з найвищих у світі, і що ситуація потребує активізації регуляторних реформ. При цьому варто зважати, що далеко не завжди проблеми України полягають у недосконалих законах. У багатьох випадках основною перепорою є неналежне впровадження і виконання законів.

1.2.2 Фінансова система як чинник розвитку підприємництва

Загальні тенденції кредитного ринку

В період економічного піднесення, зокрема протягом 2005-2008 рр., попит на кредитний ресурс з боку підприємництва був дуже високим. Перш за все, це було пов'язано зі зростанням попиту на продукцію промислового виробництва. За умови подальшого стимулювання споживчого попиту за рахунок кредитів на споживчі цілі або на купівлю житла, підприємства намагалися нарощувати виробництво або надання послуг, і, в свою чергу, брали кредити на операційну та інвестиційну діяльність. Таким чином, протягом 2005-2008 рр. обсяги кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, а також фінансовим

посередникам, у середньому зростали на 57,5% щорічно, а щорічні темпи приросту кредитів домогосподарствам дорівнювали близько 100% протягом цього періоду.

Найбільша частка кредитів спрямовувалась на поточні потреби підприємств, тому і в строковій структурі доволі істотною була частка короткострокових кредитів. Їхня частка в структурі кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та сектору фінансового посередництва, становила близько 45% протягом усього періоду спостереження.

Іншою характерною рисою кредитування підприємництва було те, що доволі значну частку кредитів надавали в іноземній валюті (близько 42% у 2006-2007 рр.⁴³). Важливим чинником був високий рівень пропозиції таких кредитів з боку банківського сектору, що стрімко розвивався на фоні зростання зацікавленості в ньому іноземних інвесторів та, відповідно, збільшення частки іноземного капіталу в банківській системі. В умовах фактично фіксованого валютного курсу та відносно нижчих відсоткових ставок на кредити в іноземній валюті ця пропозиція приваблювала бізнес.

За відсутності дієвих механізмів хеджування валютних ризиків, після стрімкого знецінення гривні це створило складнощі з обслуговуванням кредитів в кризовий період 2008-2009 рр. Формування значних резервів під проблемну заборгованість призвело до збитків банківської системи на рівні 28 млрд грн у 2009 р. Надалі кредитування в іноземній валюті було фактично заборонено⁴⁴, що знайшло своє відображення в зростанні частки гривневих кредитів у загальному обсязі наданих кредитів.

⁴² Corruption Perception Index. http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2009

⁴³ Частка кредитів в іноземній валюті, наданих домогосподарствам, дорівнювала близько 63% протягом відповідного періоду

⁴⁴ Постанова НБУ № 406 від 19 грудня 2008 р. запровадила 50-100% резервування під кредити юридичних осіб, що не мають постійних джерел іноземної валюти.

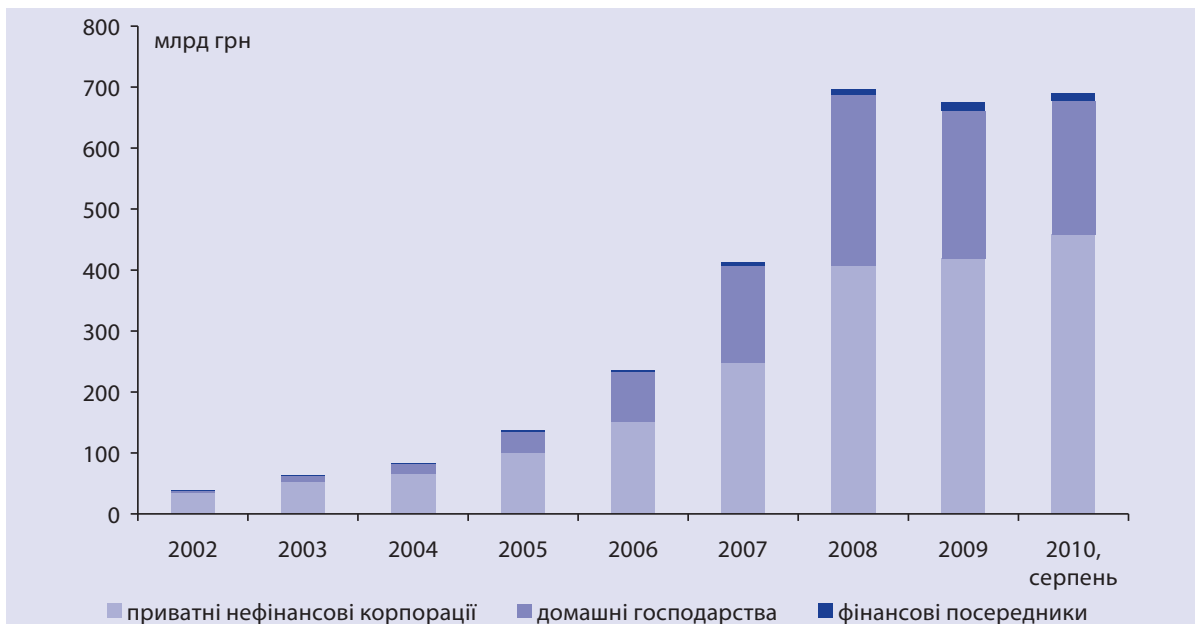

Рисунок 1.13. Кредити в економіку країни в 2002-2010 рр., на кінець періоду

Джерело: НБУ

Іншою характерною ознакою кредитування в Україні є доволі високі відсоткові ставки (Рисунок 1.14), що пов'язано, перш за все, з високим рівнем інфляції. Відповідно, для більшості компаній отримання кредитів і в докризовий, і в післякризовий періоди було пов'язано з високими витратами, тому кредити переважно брали компанії у високоприбуткових секторах⁴⁵.

Так, станом на серпень 2010 р. більша частина кредитів була надана в сектори торгівлі, обробної промисловості⁴⁶ та операцій з нерухомим майном (разом вони становили близько 75% з 477,9 млрд грн кредитів, наданих нефінансовим корпораціям станом на кінець серпня). Незважаючи на зростання частки проблемних кредитів з 2% у докризовий період до близько 11% у кризу, ці галузі продовжували отримувати кредитування, що вказує на існування в них певного запасу ліквідності. Якщо промисловість кредитувалась переважно на довгостроковій основі, то сектор торгівлі – на короткостроковій основі, оскільки останні спрямовували кредити на обслуговування поточних операцій та зовнішньоекономічних контрактів.

Незважаючи на високі потреби сектору сільськогосподарства в кредитному ресурсі, обсяги наданих цьому сектору кредитів залишаються порівняно низькими, що пов'язано з проблемами застави, оскільки в країні не існує офіційного ринку землі сільськогосподарського призначення.

Необхідно зазначити, що темпи приросту кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, помітно

сповільнилися після початку кризи з 61% до ВППР в 2008 р. до 26% до ВППР в 2009 р. Це передусім пов'язано з відсутністю кредитування в іноземній валюті та меншими обсягами кредитування в національній валюті. Слід зазначити, що найбільше від браку кредитів під час кризи постраждали малі та середні підприємства⁴⁷.

Про роль кредитного ресурсу в діяльності підприємств можна судити, виходячи з статистики заборгованості підприємств. Так, за результатами першого кварталу 2010 р. на короткострокове банківське кредитування, а також довгострокову заборгованість припадало близько 16%⁴⁸ зобов'язань підприємств (без урахування малих та середніх підприємств). В 2008 р. ця частка була ненабагато вищою, що свідчить про доволі низький рівень залучення підприємств до процесу кредитування в принципі.

Вимоги до кредитів та підтримка кредитування малого і середнього бізнесу

Основні вимоги до підприємств для отримання кредиту можуть бути систематизовані таким чином. Клієнт може бути юридичною особою або приватним підприємством. Існують вимоги щодо терміну ведення підприємницької діяльності – для виробництва він становить мінімум 6 місяців, для сфери торгівлі та послуг – 3 місяці. Відповідно, при прийнятті рішення щодо надання кредитів аналізують фінансову звітність підприємства за цей період, а також діяльність пов'язаних підприємств

⁴⁵ Пік у зростанні вартості кредитів наприкінці 2008 та на початку 2009 років був пов'язаний, перш за все, з підвищенням ставок на депозити в умовах браку довіри до банківської системи.

⁴⁶ Перш за все, це підприємства харчової промисловості та підприємства металургії.

⁴⁷ Джуччі, Кірхнер та Кравчук (2010)

⁴⁸ За даними Держкомстату, найбільшою є відповідна частка для сфери торгівлі та операцій з нерухомим майном, там вона становить близько 30%, що пов'язано передусім з високою потребою підприємств цих галузей в обігових коштах.

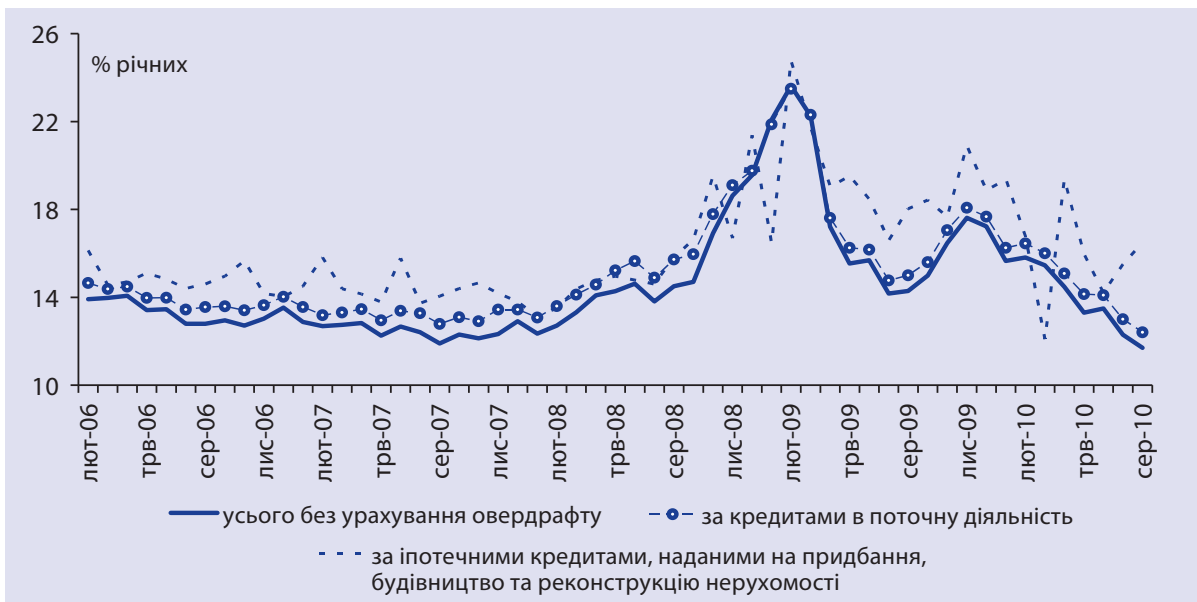

Рисунок 1.14. Відсоткові ставки за кредитами, які надані нефінансовим корпораціям, у 2006-2010 рр.

Джерело: НБУ

за умови їх існування. Високими є вимоги банків до заставного майна. Заставою може бути рухоме або нерухоме майно, включно з товаром в обігу (вартість застави має становити не менше 125% суми кредиту). Застава має бути застраховано, що накладає додаткові витрати на позичальників, оскільки іноді вартість послуг страхових компаній підвищує витрати на обслуговування кредитів. Багато банків також надають можливість отримання кредитів траншами. Власна участь у фінансуванні проекту, під який береться кредит у різних банках, коливається в межах 10-30%. Природно, що з настанням кризи умови кредитування стали жорсткішими – це стосується як вартості кредитів, так і також вимог до заставного майна.

На сьогодні в Україні діють програми ЄБРР та Німецько-Українського фонду, за якими кредити видають малому та середньому бізнесу терміном до одного року при кредитуванні обігових коштів або до двох років при кредитуванні купівлі основних фондів. Кредитування за рахунок коштів ЄБРР проводиться через такі банки, як Райффайзен банк Аваль, АТ «ВАБанк» тощо. Основними цілями кредитування є короткострокове фінансування витрат на сировину і запасні частини для подальшої переробки чи використання у виробництві, довгострокове фінансування засобів виробництва і пов'язаного з ним збільшення нормативного оборотного капіталу, фінансування лізингу. Не кредитується покриття існуючих зобов'язань приватних підприємств перед банківськими закладами та інвестиції у цінні папери. Також існують обмеження щодо сфери діяльності підприємства. Деякі банки, такі як Укресімбанк, Райффайзен банк Аваль, Укрсиббанк, Форум, Сведбанк, Credit Europe Bank, співпрацюють з ЄБРР та МФК в межах програм фінансування торгівлі.

Підсумовуючи, видно, що кредитування підприємства в Україні розвивалось досить динамічно до кризи, хоча його потенціал у фінансуванні підприємницької діяльності та модернізації виробництва, вочевидь, не було використано повністю. Тим не менш, стрімкий розвиток галузі дозволив певною мірою стандартизувати процеси кредитування та певною мірою уніфікувати відповідні банківські продукти. Зараз основним фактором, що дозволяє банкам нарощувати клієнтську базу, є надання суміжних послуг та побудова довготривалих партнерських відносин з уже наявними клієнтами.

1.2.3 Конкуреноспроможність країни

Роки економічної кризи та трансформації в Україні наприкінці минулого сторіччя супроводжувались поширенням корупції, виснаженням інфраструктури, формуванням слабких інституцій та дуже повільним проведенням реформ. Протягом років економічного зростання влада також не спромоглась завершити структурні реформи, а бізнес не інвестував достатні кошти в модернізацію виробничих технологій. Ці чинники є серед причин стрімкого падіння економіки під час останньої кризи порівняно з іншими країнами з перехідною економікою, в результаті чого у 2010 р. України посіла 89 місце (зі 139 країн) у рейтингу конкурентоспроможності Світового економічного форуму, знизившись на 7 місць порівняно з попереднім вимірюванням⁴⁹.

Конкурентною перевагою України є значний об'єм ринку. Досить високим залишається також рейтинг країни в категорії «вища і професійна освіта», що багато в чому пояснюється великою кількістю людей з вищою освітою. Однак варто зазначити, що близько 20% компаній зазначили як одну із перепон розвитку бізнесу невідповід-

⁴⁹ Або на 5 пунктів, якщо порівнювати лише з країнами, які були представлені у попередньому вимірюванні індексу. Див. WEF (2010)

Таблиця 1.5. Рейтинг глобальної конкурентоспроможності для України

	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011
Рейтинг глобальної конкурентоспроможності	73	72	82	89
<i>Загальна кількість країн</i>	131	134	133	139
Базові вимоги	90	86	94	102
1 група: Інститути	115	115	120	134
2 група: Інфраструктура	77	79	78	68
3 група: Макроекономічна стабільність	82	91	106	132
4 група: Охорона здоров'я та початкова освіта	74	60	68	67
Передумови ефективності	66	58	68	72
5 група: Вища та професійна освіта	53	43	46	46
6 група: Ефективність товарних ринків	101	103	109	129
7 група: Ефективність ринку праці	65	54	49	54
8 група: Розвиненість фінансового ринку	85	85	106	119
9 група: Технологічна готовність	93	65	80	83
10 група: Об'єм ринку	26	31	29	38
Фактори інноваційності	75	66	80	88
11 група: «Складність» бізнесу	81	80	91	100
12 група: Інноваційність	65	52	62	63

Джерело: WEF (2007), WEF (2008), WEF (2009), WEF (2010)

ність кваліфікації випускників потребам роботодавців⁵⁰.

Доволі високою залишається оцінка ефективності ринку праці в Україні, що пояснюється відносно легкою фактичною процедурою наймання і скорочення працівників, а також порівняно невисоким рівнем оплати праці. Цей результат також підтверджено дослідженням Світового Банку *Doing Business*⁵¹, за яким Україна посідає 83 місце за індексом наймання робітників.

Найбільшою проблемою для конкурентоспроможності України були і залишаються неефективні інституції, трансформація яких не було завершена за майже двадцять років незалежності. Також значною проблемою залишається низька ефективність товарних ринків, у тому числі через високі податки, незручне адміністрування податків, проблеми з захистом конкуренції на ринку, а також через високі торговельні нетарифні бар'єри та складні митні процедури. Водночас, рейтинг Глобальної конкурентоспроможності у звіті за 2010 р. засвідчив порівняно низький рівень тарифних обмежень торгівлі.

У міжнародних порівняннях за Індексом глобальної конкурентоспроможності Україна займає середню позицію серед країн СНД і програє країнам – членам ЄС. Зокрема Україна значно відстає від європейських країн за розвитком інститутів, ефективністю товарних ринків, а також технологічною готовністю. Останнє відставання пов'язано

великою мірою з використанням енерго- та матеріалоемних застарілих технологій.

В цілому, рейтинг України за показниками конкурентоспроможності є низьким. Індекси чітко вказують, де саме є найбільочіші питання, і на що саме українській владі слід звернути увагу. Зокрема для подальшого економічного розвитку уряду необхідно приділити нагальну увагу покращенню інститутів, посиленню ефективності фінансових ринків, податкової реформі тощо. Для сприяння розвитку торгівлі необхідно знизити нетарифні обмеження та спростити митні процедури. Реформи сприятимуть покращенню інвестиційного середовища в країні, що, в свою чергу, позначиться на технологічній готовності та ефективності товарних ринків.

Конкурентоспроможність областей України: Результати досліджень областей України, яке проводять спільно Фонд «Ефективне управління» та Світовий економічний форум, підтвердили значне розшарування рівня розвитку, а також конкурентоспроможності регіонів країни⁵².

За даними звіту за 2010 р. рівень конкурентоспроможності є найвищим у м. Києві, що відповідає показникам для Угорщини (4,21 бали), та в Дніпропетровській області (4,12 бали), яка за рівнем конкурентоспроможності подібна до Російської Федерації. Наступні чотири позиції займають Закарпатська і Львівська області із балом 4,09 кожна, що відповідає рейтингу Уругваю та Румунії, та АР Крим із Донецькою областю із балом 4,06, що відповідає рівню

⁵⁰ EBRD-WB (2005)

⁵¹ IFC (2009b)

⁵² Проект оцінки конкурентоспроможності України та її регіонів. Фонд «Ефективне управління». – http://www.feg.org.ua/ua/cms/projects/studying_Ukraine_competitiveness

Таблиця 1.6. Індекс глобальної конкурентоспроможності для регіонів України у 2010 р.

	м. Київ	Дніпропетровська	Закарпатська	Львівська	АР Крим	Донецька	Харківська	Полтавська	Черкаська	Хмельницька	Запорізька	Одеська	Луганська	Херсонська	Волинська	Рівненська	Івано-Франківська	Сумська	Житомирська	Вінницька
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Індекс регіональної конкурентоспроможності: рейтинг зі 152 країн	59	65	67	69	72	73	76	89	88	89	92	95	96	100	102	103	104	106	107	111
Базові вимоги																				
1 група: Інститути	17	13	1	3	19	7	9	11	6	18	14	15	2	12	4	8	16	10	5	20
2 група: Інфраструктура	3	2	10	4	1	5	9	8	13	6	11	7	17	14	19	18	16	12	20	15
4 група: Охорона здоров'я та початкова освіта	1	11	5	7	2	19	4	8	16	3	12	13	20	17	6	9	14	18	15	10
Передумови ефективності																				
5 група: Вища та професійна освіта	1	4	7	6	2	5	3	9	17	10	8	15	12	13	14	11	18	20	16	19
6 група: Ефективність товарних ринків	1	5	10	4	20	12	3	8	2	6	13	16	7	9	15	18	14	19	11	17
7 група: Ефективність ринку праці	2	3	1	19	5	11	8	14	12	15	18	6	17	9	16	13	7	10	4	20
8 група: Розвиненість фінансового ринку	2	6	19	1	20	4	9	11	10	3	8	14	5	18	12	7	15	13	16	17
9 група: Технологічна готовність	1	4	2	6	10	3	5	13	7	17	14	9	18	8	12	16	15	19	11	20
Фактори інноваційності																				
11 група: «Складність» бізнесу	5	1	4	16	3	6	9	10	14	12	7	8	2	18	11	15	13	20	17	19
12 група: Інноваційність	1	3	4	2	15	5	6	9	11	20	7	17	8	10	13	19	12	14	18	16

Джерело: Фонд «Ефективне управління» (презентація звіту Світового економічного форуму)

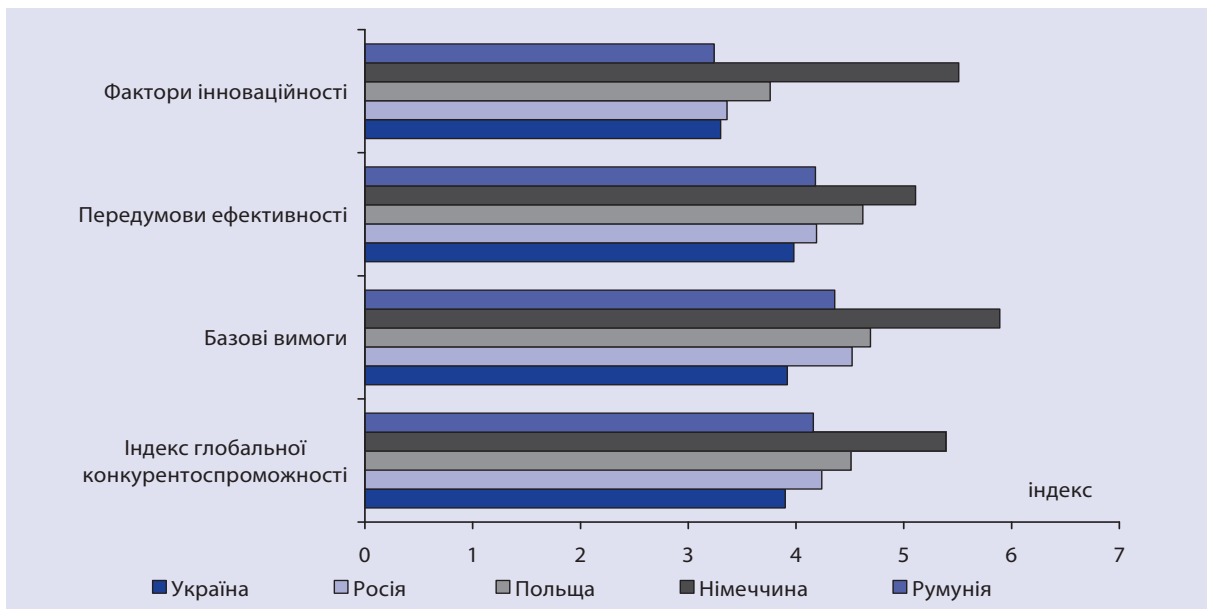

Рисунок 1.15. Індекс глобальної конкурентоспроможності у 2010/2011 рр.

Джерело: WEF (2010)

розвитку Казахстану та Латвії. Замикає умовну групу лідерів Харківська область, що набрала 4,04 бали та займає 76-те місце у міжнародному рейтингу між Колумбією та Єгиптом. Найнижчий рівень конкурентоспроможності було визначено для Вінницької області, яка посіла 111 місце в рейтингу 152 країн (рейтинг Сенегалу).

Розпорошеність рейтингів областей України свідчить про істотну різницю у рівнях економічного та інституційного розвитку рівних регіонів країни, а відповідно - про необхідність узгодженої державної політики щодо розвитку регіонів. Цьому, зокрема, сприятиме бюджетна реформа, що призведе до збільшення фіскальної самостійності регіонів країни.

1.3 РІВЕНЬ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

1.3.1 Бідність та нерівність

Протягом останніх років боротьба з бідністю була одним із пріоритетних напрямків державної політики країни. До 2009 р. уряд щороку затверджував план заходів на виконання Стратегії бідності, ухваленої Президентом у 2001 р. Передбачені в Стратегії кроки стосувались зайнятості та оплати праці, освіти, а також соціальної підтримки різних верств населення, які повинні були реалізовувати в три етапи: 2001-2002 рр., 2003-2004 рр. та 2005-2009 рр. Мету перших двох етапів реалізації Стратегії було частково досягнуто, а саме: рівень крайньої бідності зменшився, а доходи населення стабільно зростали. Це стало можливим завдяки зростанню

економіки, що є найкращим заходом боротьби з бідністю. Заробітна плата росла завдяки більшій продуктивності та вищій мінімальній заробітній платі. Домогосподарства отримали доступ до банківських кредитів, що також сприяло збільшенню реального кінцевого споживання. Однак внаслідок економічної кризи рівень абсолютної бідності знов підвищився у 2009 р.⁵³ Разом з тим, рівень відносної бідності залишався стабільним, що пов'язано із розшаруванням рівня доходів домогосподарств.

Водночас істотною проблемою залишається значний рівень бідності домогосподарств з дітьми, що може свідчити про неефективну державну політику допомоги таким сім'ям. Крім того, бідність у сільській місцевості є вищою, ніж у містах. Це пов'язано із низьким рівнем сільського розвитку і браком достатньої уваги цьому питанню з боку держави.

Відповідно до проекту Програми подолання та запобігання бідності в Україні у 2010-2015 рр. передбачено ліквідувати крайню бідність, тобто значно скоротити частку населення із добовим споживанням, нижчим за 5,05 дол. США за ПКС⁵⁴. Водночас, за наданими в Програмі прогнозами відносна бідність не зміниться значно (25% у 2015 р.). Частку бідних серед дітей заплановано скоротити з 35% у 2009 р. до 29% у 2015 р. Також передбачено впровадити заходи щодо скорочення бідності серед осіб, які працюють.

Протягом 2004-2009 рр. влада поступово підвищувала соціальні стандарти, включаючи мінімальну заробітну плату та мінімальну пенсію. Це дозволило частково компенсувати вплив на бідних з боку високої інфляції, яка спостерігалась в Україні. Середньорічний темп приросту споживчих цін становив 14,1% за цей період.

⁵³ За даними Держкомстату рівень бідності надалі зріс у першому кварталі 2010 року. Частка населення із середньодушовими доходами нижче прожиткового мінімуму збільшилася, порівняно з I кварталом 2009р., на 9 відсоткових пунктів до 30%.

⁵⁴ МКУ (2010)

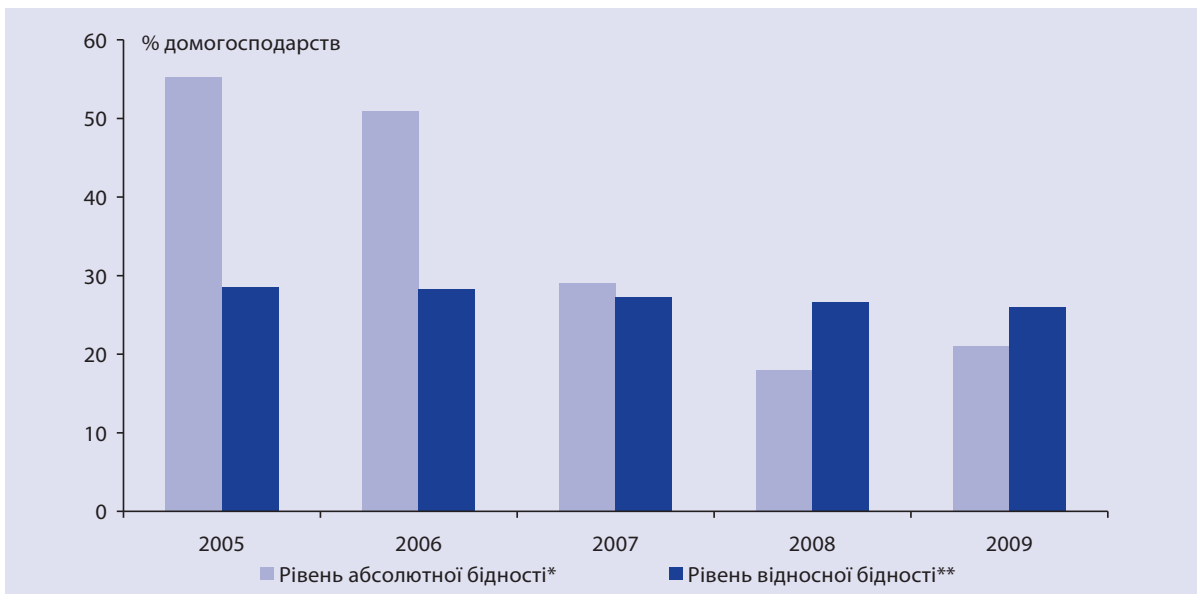

Рисунок 1.16. Рівень бідності в Україні у 2005-2009 рр.

Джерело: Держкомстат

Примітки:

* Абсолютна бідність вимірюється як відсоток домогосподарств із загальними доходами на одну особу, нижче за прожитковий мінімум

** Відносний рівень бідності обчислюється відповідно до офіційно затвердженої методології як частка домогосподарств із загальними доходами, нижчими за 75% медіанного рівня середньомісячних сукупних еквівалентних витрат однієї особи.

Таблиця 1.7. Показники бідності у 2005-2008 рр.

	2005	2006	2007	2008
Частка населення, чиє добове споживання є нижчим за 5,05 дол. США на добу за ПКС, %	9,0	6,0	6,6	3,8
Відносна бідність сімей з дітьми, %	35,4	35,3	33,9	33,1
Відносна бідність сімей без дітей, %	17,7	19,3	19,4	19,7
Частка бідних серед дітей, %	36,7	36,6	36,3	35,1
Відносна бідність сімей у сільській місцевості, %	35,2	38,4	37,9	38,2

Джерело: МЕУ (2010)

Разом з тим, варто зазначити, що протягом цього періоду також спостерігались дисбаланси у підвищенні мінімальної пенсії та мінімальної заробітної плати (Рисунок 1.17). Зокрема, протягом 2004 р. мінімальну пенсію було підвищено з 102,8 грн у січні до 284,6 грн у вересні, що пояснювалось, насамперед, популістськими рішеннями уряду напередодні виборів⁵⁵. У 2005 р. мінімальну пенсію було підвищено до 332 грн у зв'язку із ухваленням закону щодо визначення мінімальної пенсії на рівні прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність. В результаті, протягом року (з вересня 2004 р. по вересень 2005 р.) мінімальна заробітна плата була нижчою за мінімальну пенсію, що не є економічно доцільною політикою.

Оскільки темпи підвищення номінальної пенсії були значно швидші, ніж зростання споживчих цін, реальна мінімальна пенсійна виплата зросла у 2,9 разів у січні 2005 р. порівняно із січнем 2004 р. Мінімальна пенсія надалі залишалась порівняно ста-

більною до початку кризи 2008 р. В кінці 2008 – на початку 2009 рр. реальна мінімальна пенсія скоротилась внаслідок фіскальних проблем держави, що унеможливило значне підвищення пенсій.

До того ж, стрімке підвищення мінімальної пенсії у роки економічного піднесення, яке не супроводжувалось реформою пенсійної системи в цілому, призвело до істотного дефіциту Пенсійного фонду, оскільки фонд оплати праці, що є базою нарахування пенсійних внесків, зростав меншими темпами. Як результат, пенсійна система на сьогодні є надзвичайно нестабільною, що створює додаткові економічні ризики для бідного населення країни.

Підвищення мінімальної заробітної плати частково пояснювало зростання середньомісячної заробітної плати, яка збільшилася зі 806 грн у 2005 р. до 1906 грн у 2008 р. Іншим фактором зростання заробітної плати була вища продуктивність праці на фоні інтенсивнішого виробництва та кращих фінансових показників компаній. Частка штатних

⁵⁵ У вересні 2004 р. ухвалено рішення Кабінету Міністрів щодо підвищення мінімальної пенсійної виплати.

Відповідно, кожен пенсіонер, нарахована пенсія якого була меншою за визначену мінімальну пенсійну виплату, отримував доплату. В звіті мінімальна пенсійна виплата розглядається як мінімальна пенсія, оскільки жоден пенсіонер не може отримати пенсію, нижчу, ніж визначена мінімальна пенсійна виплата.

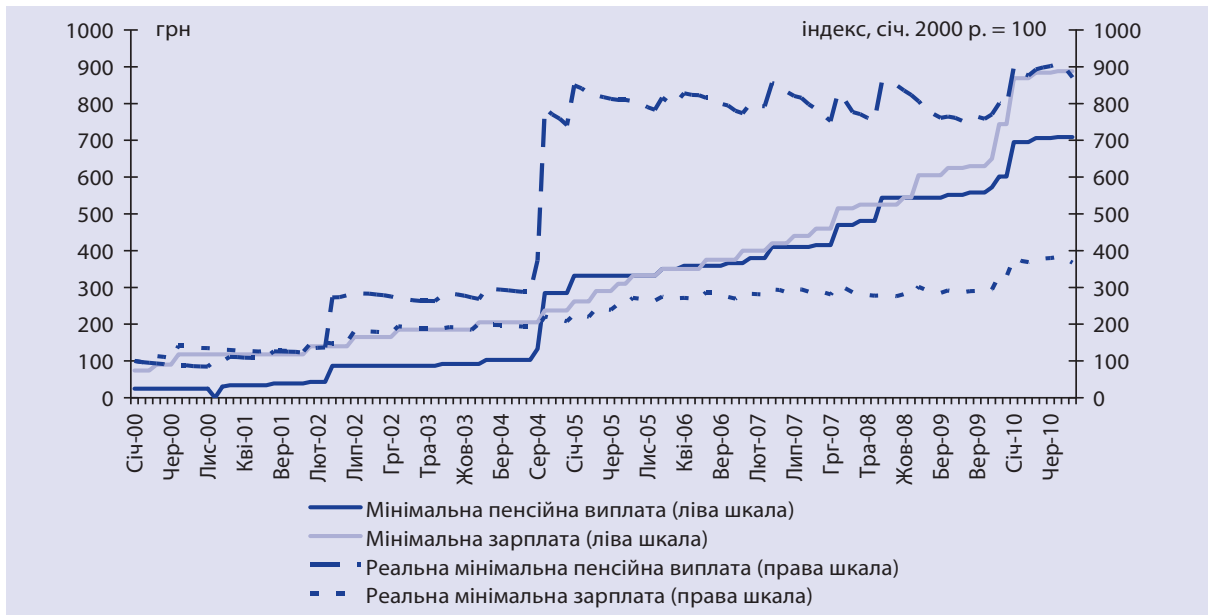

Рисунок 1.17. Мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія у 2000-2010 рр.

Джерело: Закони про Державний бюджет

працівників, які отримували заробітну плату, нижчу за прожитковий мінімум, скоротилася з 26,5% у грудні 2005 р. до 13,4% у грудні 2008 р.

Внаслідок введення законодавчої норми, яка передбачає визначення мінімальної заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб з листопада 2009 р., частка осіб, які отримують заробітну плату, нижчу за мінімальну, знизилася до 10,7% у грудні 2009 р. Відповідно, можна говорити про те, що завдяки визначенню мінімальної заробітної плати на рівні прожитко-

вого мінімуму частка бідних працівників (*working poor*) дещо скоротилась.

В цілому, зайнятість членів домогосподарства не гарантує достатнього рівня статків домогосподарства. Зокрема, на сьогодні 79% бідних становлять домогосподарства, в яких принаймні одна особа працює⁵⁶. Це може пояснити порівняно низьким рівнем оплати праці в Україні, що є наслідком низької продуктивності праці, яка, в свою чергу, часто спричинена використанням застарілого обладнання та ресурсомістких технологій на виробництві.

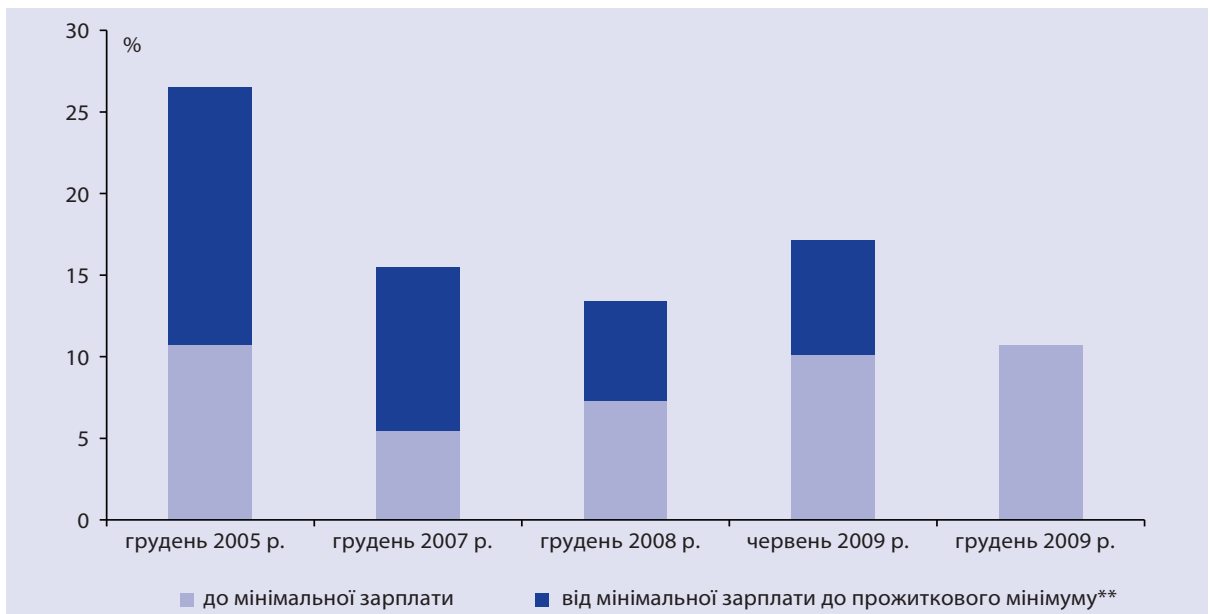

Рисунок 1.18. Розподіл кількості штатних працівників за розміром заробітної плати у 2005-2009 рр.*

Джерело: Державний комітет статистики України

Примітки:

* Дані надаються для штатних працівників, які відпрацювали 50% і більше робочого часу

** Прожитковий мінімум для працездатних осіб

⁵⁶ МЕУ (2010)

Найбільше частка працівників із заробітною платою, нижчою за прожитковий мінімум, скоротилась у бюджетних секторах, зокрема, в освіті та охороні здоров'я. Це пояснюється поетапним впровадженням Єдиної тарифної сітки (ЄТС) з оплати праці працівників установ бюджетної сфери, ухваленої постановою Кабінету Міністрів⁵⁷. Зокрема ЄТС було частково запроваджено з вересня 2005 р.: оклад працівника першого тарифного розряду було визначено на рівні мінімальної заробітної плати, але з меншою диференціацією в рівні заробітних плат між різними працівниками. У вересні 2008 р. було повністю запроваджено ЄТС, але лише на два місяці. Внаслідок зниження доходів бюджету вже в кінці 2008 р. уряд ухвалив рішення про утримання розміру окладу першого тарифного розряду в ЄТС на рівні листопада 2008 р. протягом грудня 2008 р. та всього 2009 р., хоча мінімальну заробітну плату було поступово надалі підвищено. Перший тарифний розряд було лише незначно підвищено протягом 2010 р., що призвело до подальшого скорочення диференціації заробітної плати в бюджетних секторах.

Підвищення інших соціальних виплат, зокрема значне збільшення допомоги на народження дитини, також сприяло зростанню доходів населення. Однак, незважаючи на зусилля держави, перегляд соціальних стандартів не призвів до зниження нерівності, що свідчить про порівняно швидше зростання доходів багатших людей. Ситуація дещо змінилась у 2009 р., оскільки економічна криза призвела до зниження доходів від підприємництва, тоді як доходи бідніших верств населення продовжували зростати завдяки підвищенню пенсій та мінімальної заробітної плати. Однак, зважаючи на зниження попиту на працю, істотних змін у показниках нерівності під час кризи не відбулось.

Таблиця 1.8. Показники нерівності, оцінені за загальними доходами, у 2007-2009 рр.

	2007	2008	2009
Співвідношення доходів 10% найбільш та найменш забезпеченого населення	5,2	5,4	5,3
Індекс Джині	0,252	0,259	0,257

Джерело: Держкомстат

За роки незалежності уряду не вдалось належним чином реформувати систему надання соціальної допомоги, яка характеризується численними соціальними пільгами, що надаються в натуральній формі, як-то: знижені тарифи на комунальні послуги, газ, електроенергію, транспорт, встановлення і використання телефонних ліній, купівлю певних ліків, санаторне лікування тощо. Не встановлено обмежень на використання цих

пільг (зокрема транспортні перевезення). Пільги отримують пенсіонери, ветерани праці, ветерани війни та їхні сім'ї, а також особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської аварії. Інша група пільговиків складається з державних службовців, міліціонерів, військовослужбовців та осіб із заслугами перед Батьківщиною. У 2009 р. право на пільги мало більше третини населення.

Адресність системи надання соціальної допомоги саме бідному населенню залишається низькою, оскільки пільги надаються різним групам населення переважно на основі їхніх заслуг, аніж з огляду на рівень їхнього доходу. Як результат, багатші домогосподарства отримують значно більше пільг та видів допомоги, ніж бідніші. Натомість не всі бідні домогосподарства можуть використати своє право на отримання пільг⁵⁸. Крім того, грошову допомогу малозабезпеченим сім'ям надалі надають з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму, а не самого прожиткового мінімуму.

У 2009 р. уряд ухвалив Стратегію упорядкування системи надання пільг до 2012 р. В Стратегії не заплановано впровадження адресної соціальної допомоги, а також відміни пільг, які надаються за професійною ознакою. Разом з тим, ці кроки передбачено в Програмі економічних реформ, розробленій Комітетом економічних реформ при Президенті України у 2010 р.

Підсумовуючи викладене вище, необхідно підкреслити, що протягом останніх років держава провадила досить популістську соціальну політику. Зокрема, значно підвищено соціальні стандарти, включаючи мінімальну пенсію та мінімальну заробітну плату. Разом з тим, не реформовано систему надання соціальної допомоги, яка залишається неефективною. В результаті дій уряду абсолютна бідність у країні скоротилась, тоді як відносна бідність залишилась високою. З метою сприяти подальшому скороченню бідності уряду варто впровадити комплексні реформи, що підтримають подальше економічне зростання та, відповідно, збільшення добробуту домогосподарств. Водночас необхідно запровадити адресну систему соціальної допомоги, що допомагатиме бідному населенню.

1.3.2 Інші аспекти людського розвитку в Україні

За рейтингом Програми розвитку ООН, обчисленим у 2010 р. за новою методологією, Україна належить до країн із високим рівнем людського розвитку (індекс людського розвитку (ІЛР) дорівнює 0,710) та посідає 69 місце серед 169 країн світу⁵⁹. За останні п'ять років Україна опустилася в цьому рейтингу на 3 позиції.

Поточний індекс людського розвитку України порівняний із середнім рівнем країн Європи та Цен-

⁵⁷ До запровадження Єдиної тарифної сітки заробітні плати в бюджетній сфері визначались постановами Кабінету Міністрів, в яких чітко встановлено ставки окладів різних працівників.

⁵⁸ Хандріх, Бетлій (2008)

⁵⁹ UNDP (2010)

Таблиця 1.9. Україна у рейтингу людського розвитку у 2010 р.

Індекс людського розвитку	Очікувана тривалість життя при народженні (років)	Середня тривалість навчання дорослих (років)	Очікувана тривалість навчання дітей (років)	ВНД на одну особу (ПКС 2008, дол. США)
1. Норвегія (0,938)	1. Японія (83,2)	1. Норвегія (12,6)	1. Австралія (20,5)	1. Ліхтенштейн (81011)
67. Азербайджан (0,713)	111. Мікронезія (69,0)	16. Японія (11,5)	40. Ліхтенштейн (14,8)	96. Сурінам (7093)
68. Боснія та Герцеговина (0,710)	112. Молдова (68,9)	17. Канада (11,5)	41. Сейшельські острови (14,7)	97. Туркменистан (7052)
69. Україна (0,710)	113. Україна (68,6)	18. Україна (11,3)	42. Україна (14,6)	98. Україна (6535)
70. Іран (0,702)	114. Ірак (68,5)	19. Нідерланди (11,2)	43. Білорусь (14,6)	99. Сальвадор (6498)
71. Македонія (0,701)	115. Киргизстан (68,4)	20. Багами (11,1)	44. Чилі (14,5)	100. Намібія (6323)
169. Зімбабве (0,140)	183. Афганістан (44,6)	173. Мозамбік (1,2)	190. Сомалі (1,8)	185. Зімбабве (176)

Джерело: UNDP (2010)

тральної Азії (0,702) та країн Латинської Америки і Карибського басейну (0,704). Водночас значення ІЛР України відстає від середнього значення групи країн з високим рівнем ІЛР, яке дорівнює 0,717.

Із Таблиці 1.9 видно, що низький рейтинг України зумовлений низьким рівнем валового національного доходу на одну особу та низькою очікуваною тривалістю життя. За рівнем освіти Україна займає високі позиції.

За останні двадцять років, коли обраховують ІЛР, в Україні відбулось значне погіршення за показником ВНД на одну особу, що значною мірою зумовлено трансформаційною структурною кризою, яку пережила економіка країни. Іншим показником, який знизився за період з 1980 до 2010 рр., є очікувана тривалість життя при народженні. У 1985 р. цей показник становив 70,1 рік, а у 2010 р. – 68,6 рік.

Низька очікувана тривалість життя сигналізує про низький рівень здоров'я населення України. Українські показники смертності та захворюваності дуже важко порівнювати з іншими країнами Європи, оскільки більшість загальних показників здоров'я населення є дуже низькими

і скоріше порівнювані з показниками країн, що розвиваються.

До того ж, країна стрімко втрачає населення – темпи скорочення населення України на сьогодні найвищі в Європі. Особливо стрімко зменшується кількість чоловіків працездатного віку. Очікувана тривалість життя чоловіків на 12 років менша, ніж тривалість життя жінок.

За оцінками Світового банку⁶⁰, українці, порівняно з іншими європейцями, набагато менше років живуть у гарному здоров'ї. Із поганим здоров'ям українці живуть 12% свого життя. Іншими словами, можливості українців прожити тривале життя, підтримуючи добре здоров'я, обмежені. А останнє є однією із засад людського розвитку.

За даними Державного комітету статистики України, найбільше в Україні помирають від серцево-судинних (63%) та онкологічних (12%) захворювань. Також спостерігається високий рівень смертності від зовнішніх причин (травм, самогубств, вбивств, ДТП) – 8%.

Ще одним тривожним фактором є стрімке зростання кількості людей, інфікованих та хворих на СНІД та туберкульоз. На початок 2005 р. смерт-

Таблиця 1.10. Тенденції Індексу людського розвитку в Україні

Роки	Очікувана тривалість життя при народженні (років)	Очікувана тривалість навчання дітей (років)	Середня тривалість навчання дорослих (років)	ВНД на одну особу (ПКС 2008, дол. США)	Індекс людського розвитку
1980	69,3	11,9	7,4		
1985	70,1	12,2	8,2		
1990	69,7	12,4	9,1	8928	0,690
1995	67,8	11,9	10,4	4153	0,644
2000	67,4	12,9	10,7	3882	0,649
2005	67,9	14,2	11,1	5976	0,696
2010	68,6	14,6	11,3	6535	0,710

Джерело: UNDP (2010)

⁶⁰ WB (2009)

ність від цих захворювань була найвищою в Європі⁶¹. За даними UNAIDS, сьогодні орієнтовно 1,33% дорослого населення України є ВІЛ-позитивними, що, на жаль, дає підстави говорити про епідемію ВІЛ/СНІДу в Україні.

Високі показники смертності та низькі показники тривалості життя в Україні не є власне медичною проблемою. Разом із низьким рівнем медичного обслуговування криза здоров'я в Україні зумовлена несприятливими соціальними та екологічними умовами, незадовільними умовами праці, нездоровим способом життя та, загалом, низькою культурою турботи про власне здоров'я.

Іншим аспектом людського розвитку є доступ до якісної освіти, оскільки саме освічені люди живуть, загалом, краще. Українське населення є освіченим. Грамотність серед дорослого населення сягає майже 100%. 85% населення України у віці 25-64 років мають, принаймні, середню освіту⁶². Це забезпечує Україні високі рейтинги за рівнем освіченості населення серед країн світу.

Інше питання – якість освіти. На освіту в Україні витрачається досить багато. Видатки на освіту становлять близько 20% бюджетних видатків, що складає 6% ВВП. Разом із тим дуже мало коштів інвестується в якість освіти, оскільки 85% видатків витрачається на оплату праці працівників освіти та комунальні платежі освітніх установ.

Як результат, доступ українців до якісної та сучасної освіти, що надає високі шанси на якісне працевлаштування, досить обмежений. В Україні відчувається невідповідність освіти попиту на робочу силу. Як уже зазначалось, п'ята частина компаній вказали на невідповідність кваліфікації випускників потребам роботодавців як на одну із перепон розвитку бізнесу⁶³.

Зростання нерівності та бідності у світі стало причиною розширення кількості показників людського розвитку. З 2010 р. додатково розраховують індекс людського розвитку з врахуванням фактору нерівності, індекс гендерної нерівності та багатомірний індекс бідності.

Якщо враховувати фактор нерівності, то індекс людського розвитку для України зменшується до 0,652, що зумовлюється негативним впливом нерівності на рівень людського розвитку в країні і загалом є характерним для усіх країн. Однак при цьому

позиція країни в рейтингу значно зростає: Україна за цим показником посідає 39-е місце зі 140 країн світу, для яких такий індекс розраховують.

Україна ратифікувала всі базові конвенції з забезпечення рівних прав жінок та чоловіків. Зокрема Україна приєдналась до Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок та її факультативного протоколу, ратифікувала всі основоположні конвенції Міжнародної організації праці, включаючи конвенцію №100 про рівне винагородження чоловіків і жінок за рівноцінну працю, конвенцію №111 про дискримінацію в галузі праці та занять, а також конвенцію №156 про рівне ставлення й рівні можливості для працівників чоловіків і жінок: працівники із сімейними обов'язками⁶⁴. Основні принципи, визначені цими конвенціями, також закріплені Конституцією України та іншими законодавчими актами.

Однак, незважаючи на закріплення принципів недискримінації на офіційному рівні, її ознаки в Україні присутні. За індексом гендерної нерівності Україна займає 44-е місце зі значенням 0,463, що є проміжним між 0 (повна рівність) та 1 (повна нерівність). Нерівність виявляється в тому, що жінки в середньому заробляють на 26,3% менше, ніж чоловіки, та працюють на 4-6 годин більше, але ця праця – праця в домашньому господарстві – не враховується як продуктивна, а тому не оплачується й не враховується при обчисленні розміру пенсії.

Жінки заробляють менше через те, що більшість із них (понад 60%) працює у традиційно «жіночих» низькооплачуваних сферах – догляд, громадське харчування, прибирання, канцелярія та касири. Україна займає 105 місце в світі з представництва жінок у політиці серед 134 країн, при тому, що загальний рейтинг України в індексі гендерної рівності 63⁶⁵. Частка жінок у Верховній Раді становить 8,2%, тоді як в новообраному Європейському парламенті їх 35%⁶⁶. В Україні жінки контролюють тільки 5-10% економічних ресурсів⁶⁷, 38% жінок – серед приватних підприємців, жінки керують 26% малих підприємств, 15 – середніх, та 12% – великих⁶⁸.

Таким чином, попри високу освіченість населення України, рівень людського розвитку її населення майже не змінився за останні двадцять років, в основному, через низькі показники тривалості життя та доходів населення.

⁶¹ Там само

⁶² Державний комітет статистики України. – www.ukrstat.org

⁶³ EBRD-WB (2005)

⁶⁴ Проект «Права жінок і дітей в Україні». Фінансується ЄС. http://vsirivni.com.ua/page38.htm#_ftn9

⁶⁵ WEF (2010b)

⁶⁶ European Parliament. <http://www.europarl.europa.eu/parliament/public/staticDisplay.do?id=45&pageRank=3>

⁶⁷ Інститут демографії НАН України

⁶⁸ EU (2009)

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИКА У СФЕРІ ТОРГІВЛІ ТА ІНВЕСТИЦІЙ

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА У СФЕРІ ТОРГІВЛІ ТА ІНВЕСТИЦІЙ

2.1 ДИНАМІКА ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ ТА ПОСЛУГАМИ

2.1.1 Загальна динаміка

Економічне зростання країни протягом 2000-2007 рр. та сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура знайшли своє відображення в динаміці зовнішньої торгівлі. Товарообіг товарів та послуг у 2008 р. був у 4,5 рази більший порівняно з 1996 р. Найбільша частка цього зростання була забезпечена розвитком торгівлі в 2003-2008 рр.: протягом цього періоду експорт товарів та послуг виріс у 2,8 рази, а імпорт – у 3,8 рази.

Економіка країни є відкритою. Протягом 2005-2009 рр. експорт товарів та послуг становив близько 47% від ВВП, імпорт – близько 50%, що зумовлює високу чутливість динаміки реального ВВП від коливань світової кон'юнктури, обмінних курсів та тенденцій економічного розвитку країн-партнерів.

До 2005 р. баланс зовнішньої торгівлі товарами та послугами був додатним. Проте, з розвитком кредитування споживчих потреб та за відсутності істотних змін у структурі виробництва та експорту (близько 75% всього експорту припадає на товари проміжного споживання) з 2005 р. обсяги імпорту товарів почали переважати над обсягами експорту, що зумовило формування від'ємного балансу торгівлі товарами та послугами. При цьому профіцит торгівлі послугами спостерігався протягом усього періоду спостереження.

Світова криза мала істотний негативний вплив на розвиток зовнішньої торгівлі. В 2009 р. експорт товарів та послуг скоротився на 37,4% у доларовому еквіваленті, а імпорт – на 45,0%. Скорочення експор-

ту товарів та послуг відбувалося, перш за все, через зменшення продажів металів, оскільки зовнішній попит різко скоротився на фоні згортання інвестиційних проектів у розвинених країнах. Імпорт товарів та послуг також знизився, перш за все, через зменшення попиту на товари інвестиційного (тривалого) споживання та мінеральні продукти. Оскільки структурні зміни протягом кризового 2009 р. здійснені не були, поступове відновлення зовнішньої торгівлі в 2010 р. відбувається за рахунок відновлення експорту та імпорту відповідних категорій товарів.

Основними торговельними партнерами України є СНД та країни ЄС. Причому частка СНД в зовнішній торгівлі України невинно скорочується: в 1996 р. частка СНД в загальному товарообігу становила 58,8%, в 2009 р. – 37,8%. Це відбувається на фоні збільшення частки країн ЄС та, останніми роками, Азії в зовнішній торгівлі України товарами та послугами. Необхідно зауважити, що Україна протягом усього періоду спостереження була нетто-імпортером в торгівлі з країнами СНД, передусім, через істотні обсяги імпорту енергоносіїв, а з 2005 р. і нетто-імпортером у торгівлі з країнами ЄС на фоні збільшення попиту на товари тривалого споживання та обладнання. Додатне сальдо в торгівлі товарами та послугами склалося з країнами Африки та Азії внаслідок високого експорту металів та продукції сільськогосподарства. Станом на середину 2010 р. на країни СНД припадало 33,9% українського експорту товарів та 43,3% імпорту товарів, на країни ЄС 23,9% та 33,9%, відповідно.

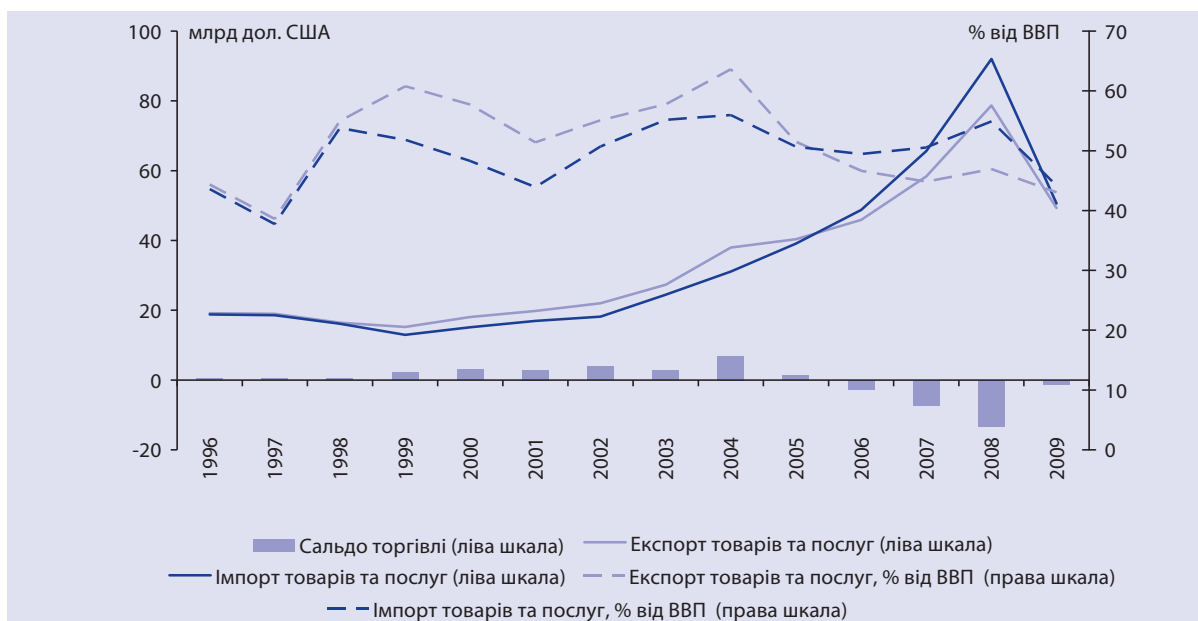

Рисунок 2.1. Зовнішня торгівля товарами та послугами у 1996-2009 рр.

Джерело: Державний комітет статистики України, розрахунки ІЕД

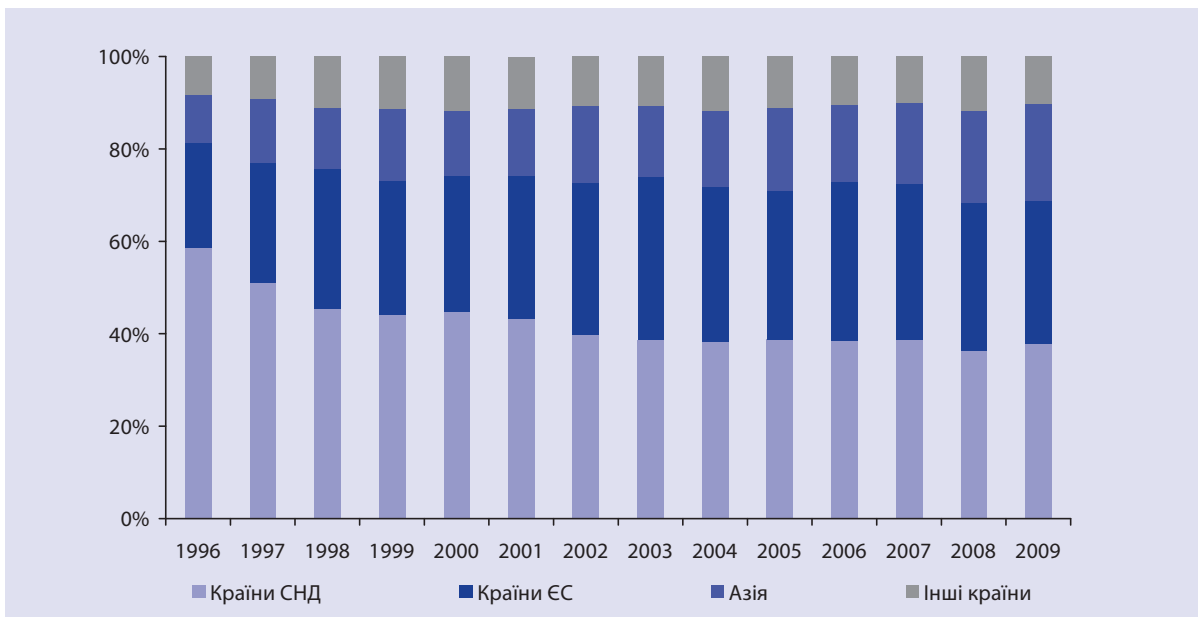

Рисунок 2.2. Географічна структура товарообігу України у 1996-2009 рр.

Джерело: Державний комітет статистики України, розрахунки ІЕД

Незважаючи на те, що лівову частку в зовнішній торгівлі України займають товари, частка послуг в експорті та імпорті послідовно зростала на фоні загальної тенденції збільшення ролі сектору послуг в економіці країни.

– це товари промислового виробництва, машинне та транспортне обладнання, харчові продукти та живі тварини, нехарчова сировина – їх частки в загальному обсягу експорту дещо змінилися. В імпорті товарів переважають машини та транспортне обладнання,

Таблиця 2.1. Зовнішня торгівля України в 2000-2009 рр.

		2000	2005	2006	2007	2008	2009
Експорт товарів та послуг	млн дол. США	19522	44378	50239	64001	85612	54253
Частка експорту послуг	% від загального обсягу	19,5	21,1	22,5	22,1	20,9	25,5
Імпорт товарів та послуг	млн дол. США	19897	43707	53307	71877	100132	56275
Частка імпорту послуг	% від загального обсягу	15,1	17,3	17,2	16,0	15,5	19,9

Джерело: НБУ

Окрім змін у динаміці зовнішньої торгівлі товарами та послугами та основних її характеристик, упродовж останньої декади відбулися певні зміни й у структурі торгівлі. Незважаючи на те, що основні категорії експорту товарів залишились незмінними

мінеральне паливо (частка якого істотно зменшилась за останні десять років), товари промислового виробництва та хімічної промисловості. Необхідно ще раз вказати на те, що лівову частку експорту та імпорту товарів займають товари проміжного споживання.

Таблиця 2.2. Структура зовнішньої торгівлі товарами у 1996-2009 рр.

	Експорт				Імпорт			
	1996	2000	2005	2009	1996	2000	2005	2009
Загальний обсяг, млрд дол. США	14,4	14,6	34,2	39,7	17,6	14,0	36,1	45,4
% від загального обсягу								
Харчові продукти та живі тварини	14,8	5,6	9,0	15,2	6,1	4,6	5,3	8,2
Напої та тютюнові вироби	1,3	0,7	1,4	1,6	1,4	1,3	1,3	1,4
Нехарчова сировина	9,1	12,7	7,2	9,6	4,7	5,5	4,0	3,4
Мінеральне паливо	4,5	5,6	9,8	5,4	47,8	43,0	29,6	32,2
Олії тваринного та рослинного походження	1,3	1,6	1,7	4,4	0,2	0,3	0,5	0,7
Продукція хімічної промисловості	12,7	9,0	9,0	6,2	6,7	8,6	11,7	15,3
Товари промислового виробництва	36,9	45,1	43,6	36,1	11,5	12,8	14,8	13,7
Машини та транспортне обладнання	14,6	12,9	13,8	16,6	17,1	17,6	26,5	18,5
Змішані промислові товари	3,6	4,5	3,7	4,0	3,7	3,5	5,5	5,8
Товари, не класифіковані за МСТК	1,2	2,4	0,8	0,9	0,9	2,7	1,0	0,8

Джерело: UN Comtrade

У структурі зовнішньої торгівлі послугами переважають транспортні послуги, подорожі та фінансові послуги. Необхідно зауважити, що, порівняно з 1998 р., структура зовнішньої торгівлі послугами істотно змінилася. Частка транспортних послуг в експорті послуг зменшилася з 81% в 1998 р. до 45% в 2009 р. через зниження ролі послуг трубопровідного транспорту, а частка імпорту транспортних послуг зросла на фоні збільшення експорту товарів та попиту на його транспортування. Розвиток фінансового посередництва в країні призвів до збільшення частки фінансових послуг в імпорті послуг до 12% в 2009 р. з 4% в 1998 р.

Додатне сальдо торгівлі послугами з 2004 р.⁶⁹ спостерігають в усіх групах країн з незначними винятками (наприклад, у 2009 р. невелике від'ємне значення спостерігали для країн ЄС). У торгівлі послугами географічна концентрація більш виражена, аніж у торгівлі товарами. В імпорті послуг переважають країни ЄС, на які припадає 58,8% імпорту станом на кінець 2009 р. Це пояснюють як істотним товарообігом з країнами ЄС, так і високим попитом на туристичні послуги цих країн. На СНД припадає лише 15,2% всього українського імпорту послуг. Відповідні частки експорту становлять 31,5% та 39,9%, причому частка країн СНД істотно зменшилась порівняно з 1996 р.

2.1.2 Експортна концентрація і спеціалізація

Як відомо, високий рівень концентрації експорту є одним із важливих чинників, що зумовлює чутливість країни до зовнішніх шоків на товарних ринках. Ми використали кілька індексів для оцінки рівня концентрації товарного експорту України:

- Індекс Хіршмана, значення якого лежить в діапазоні від 0 до 1, при цьому вищі значення відповідають вищому рівню концентрації експорту країни. Індекс розраховується як корінь квадратний суми квадратів часток кожного товару у загальному експорті країни⁷⁰.
- Індекс диверсифікації експорту за товарними групами, який визначається як $\frac{1}{2}$ суми абсолютного значення різниць часток кожного товару в експорті країни та у світовому експорті. Вищі значення індексу диверсифікації свідчать про вищу концентрацію експорту країни порівняно зі світовою структурою експорту;
- Загальна кількість тарифних ліній експорту за класифікацією SITC Rev.3 – на рівні п'яти знаків, що свідчить, наскільки широким є асортимент, який продає країна на світовому ринку.

Аналіз рівня диверсифікації українського експорту свідчить про його досить високу концентрацію (Таблиця 2.3). Так, індекс Хіршмана збільшився з

Таблиця 2.3. Показники концентрації експорту України у 1996-2009 рр.

	Індекс диверсифікації*	Індекс Хіршмана*	Кількість тарифних ліній експорту**
1996	0,604	0,163	2232
1997	0,606	0,181	2154
1998	0,617	0,179	2177
1999	0,620	0,185	2142
2000	0,616	0,187	2163
2001	0,605	0,176	2154
2002	0,617	0,180	2131
2003	0,582	0,178	2165
2004	0,590	0,189	2182
2005	0,608	0,198	2214
2006	0,593	0,196	2219
2007	0,587	0,192	2239
2008	0,606	0,203	2286
2009	0,599	0,171	2290

Джерело: UN Comtrade, власні розрахунки

Примітка: * За класифікацією SITC Rev.3 на рівні трьох знаків, всього 261 позиція

** За класифікацією SITC Rev.3 на рівні п'яти знаків, всього 3121 позиція

Таким чином, протягом останніх років розвиток торгівлі зазнав певних змін, що були спричинені як структурними перетвореннями всередині країни, так і змінами в зовнішній кон'юктурі. Проте основні торговельні партнери та позиції українського експорту та імпорту залишилися майже незмінними.

0,163 у 1996 р. до 0,171 у 2009 р. Індекс диверсифікації експорту коливався в діапазоні з 0,582 до 0,620. Найнижче значення, що свідчить про найвищий рівень диверсифікації, було зафіксовано у 2003 р.

Рівень концентрації експорту України, оцінений за індексом Хіршмана, є вищим порівняно з багатьма іншими країнами Центральної та Східної Європи,

⁶⁹ До 2004 р. дефіцит торгівлі послугами спостерігали в групі інших країн

⁷⁰ Світовий банк (2004)

розвиненими країнами, а також країнами з ринковою економікою в процесі становлення, як Бразилія і Китай (Таблиця 2.4). Водночас рівень концентрації України є значно нижчим, аніж в Росії та Білорусі, і порівнюваним з рівнем концентрації експорту Індії.

Порівняно зі структурою світового експорту, український експорт є більш концентрованим, аніж експорт розвинених країн, хоча порівнюваний з рівнем диверсифікації експорту Росії та Білорусі. Треба відмітити, що якщо за період з 1996 до

2009 рр. в Україні рівень диверсифікації залишився майже незмінним, багато країн з ринковою економікою в процесі становлення помітно знизили рівень концентрації експорту. Наприклад, це відбулось у Румунії, Туреччині, Польщі, Індії, Бразилії.

Рівень розмаїття експорту, оцінений як кількість товарних позицій (тарифних ліній), що експортує країна, в Україні також є досить низьким порівняно з іншими країнами регіону, розвиненими країнами та країнами БРІК (Рисунок 2.3).

Таблиця 2.4. Показники концентрації експорту України у 1996-2009 рр.

		Індекс Хіршмана*	Індекс диверсифікації*
Україна	1996	0,163	0,604
	2009	0,171	0,599
Австрія	1996	0,123	0,363
	2009	0,116	0,361
Білорусь	1998	0,153	0,505
	2009	0,348	0,620
Бразилія	1996	0,145	0,526
	2009	0,172	0,510
Китай	1996	0,130	0,472
	2009	0,164	0,452
Німеччина	1996	0,143	0,276
	2009	0,150	0,297
Індія	1996	0,175	0,598
	2009	0,202	0,476
Польща	1996	0,136	0,474
	2009	0,142	0,420
Румунія	1996	0,183	0,624
	2009	0,153	0,450
Росія	1996	0,302	0,685
	2009	0,389	0,666
Туреччина	1996	0,163	0,631
	2009	0,140	0,509
США	1996	0,135	0,267
	2009	0,144	0,245

Джерело: UN Comtrade, власні розрахунки

Примітка: * За класифікацією SITC Rev.3 на рівні трьох знаків, всього 261 позиція

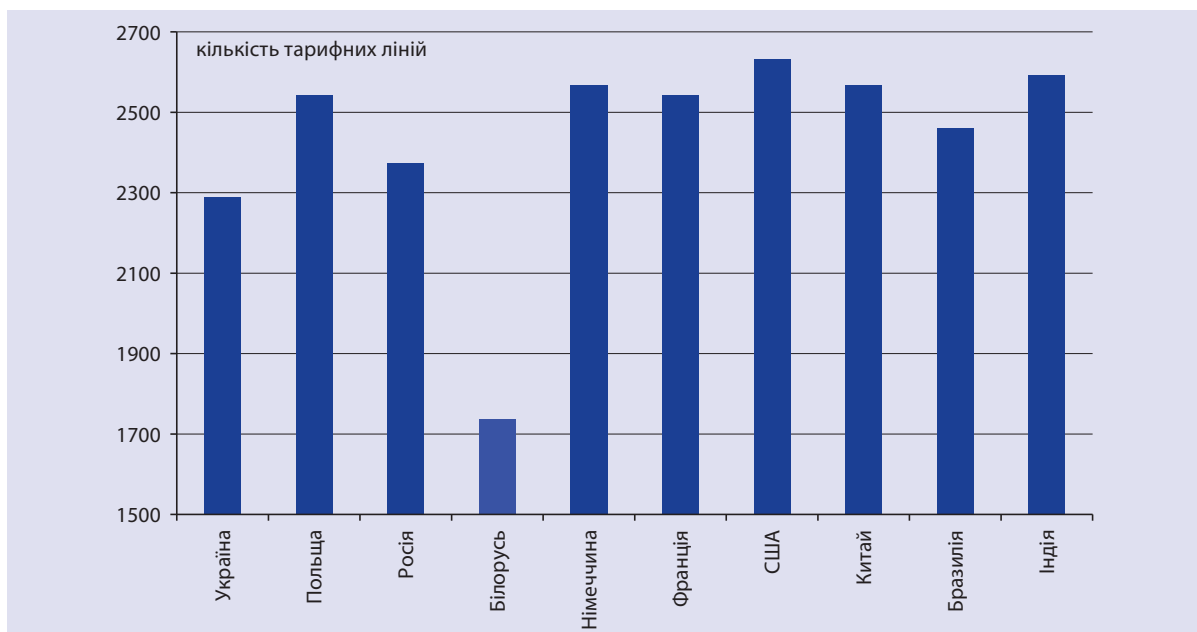

Рисунок 2.3. Розмаїття експорту України та інших країн у 2007 р.

Джерело: UN Comtrade

У ситуації високого рівня товарної концентрації експорту фактором, який потенційно може знизити чутливість експорту до коливань світової кон'юнктури, є спеціалізація на високотехнологічних товарах, попит на які має нижчий рівень еластичності порівняно з іншими товарами.

На жаль, частка високотехнологічного експорту в загальній структурі експорту України є досить низькою. В 2009 р., за оцінками Міжнародного центру торгівлі, ця частка становила 3%, тоді як для країн, що традиційно спеціалізуються на високотехнологічному експорті, цей показник є набагато вищим. Наприклад, частка високотехнологічного експорту Німеччини становить 9,9%, Сінгапуру 13,6%, Швейцарії 22,4% (Рисунок 2.4). В експорті Китаю частка високотехнологічних товарів дорівнює 14,8%.

Експорт України складається переважно з напівфабрикатів, частка яких дорівнювала 68,6% від загального експорту товарів у 2009 р. Цей показник

є порівняним з показником Білорусі та помітно перевищує аналогічні показники для багатьох інших країн з ринковою економікою в процесі становлення та розвинених країн (Таблиця 2.5). Частка товарів кінцевого використання – капітального обладнання та споживчих товарів – в структурі експорту України становить близько 14%, що є одним із найнижчих показників серед країн Центральної та Східної Європи, за винятком країн СНД.

Індекси виявленої конкурентної переваги Баласа та Лафая показують, що зараз найбільш конкурентоспроможними українськими товарами у світі є чорні метали та вироби з них, зернові та олійні культури, добрива, залізничне обладнання (Таблиця 2.6). Варто відзначити, що конкурентні переваги останнього є не стільки досягненням інженерної думки за часів незалежної України, як спадком радянських часів, з яких Україна успадкувала це виробництво. Основними імпортерами залізничного

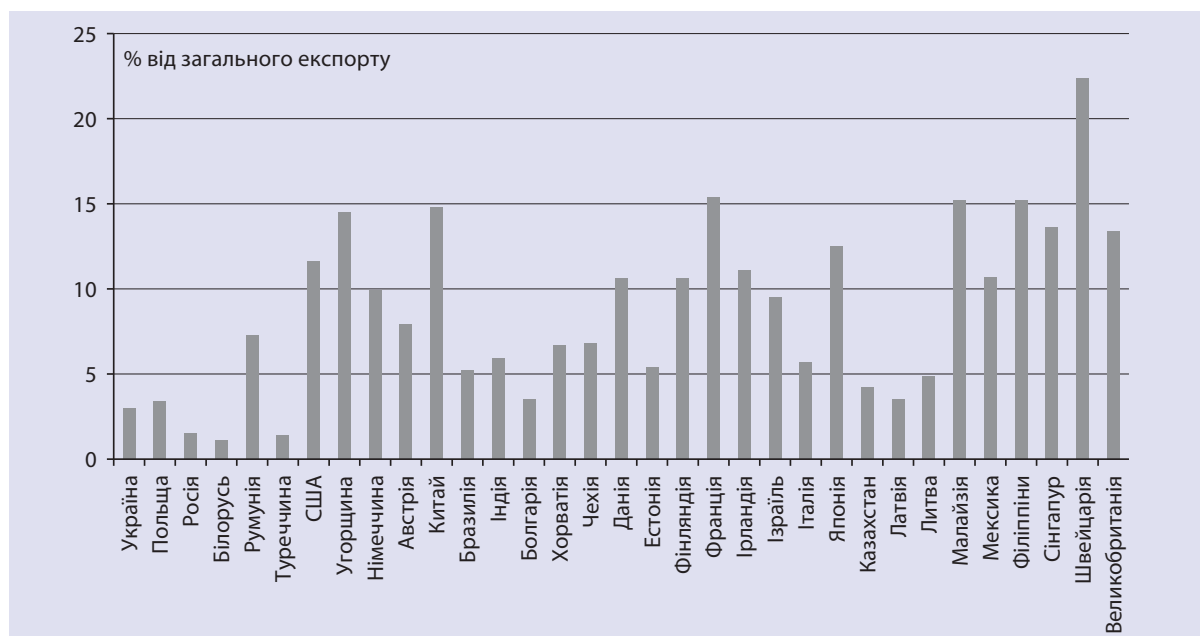

Рисунок 2.4. Високотехнологічні товари в структурі експорту країн у 2008 р.

Джерело: ITC Trade Competitiveness Map

Таблиця 2.5. Структура товарного експорту окремих країн за рівнем переробки у 2008 р.

% від загального експорту

Країна	Частка сировинних товарів	Частка напівфабрикатів	Частка капітального обладнання	Частка споживчих товарів
Польща	5,1	53,4	15,0	20,6
Росія	52,7	38,8	2,7	1,0
Білорусь	5,6	76,5	8,8	7,0
Румунія	7,0	51,2	19,6	19,6
Туреччина	7,1	58,7	8,5	24,4
США	9,4	42,8	27,9	9,5
Угорщина	4,7	40,1	34,6	15,9
Німеччина	2,5	50,4	27,0	12,7
Китай	1,9	29,3	41,6	27,0
Бразилія	31,0	55,6	7,8	3,8
Індія	8,8	54,4	9,5	22,8
Україна	16,1	68,6	8,9	5,3

Джерело: ITC Trade Competitiveness Map

Таблиця 2.6. Українські товари, які мають конкурентні переваги на світовому ринку, у 2005 та 2008 рр.

	Індекс Баласса			Індекс Лафая		
	код	назва	значення	код	назва	значення
2005	86	Залізничні або трамвайні локомотиви, шляхове обладнання	12,8	72	Чорні метали	15
	72	Чорні метали	12,6	73	Вироби з чорних металів	2
	31	Добрива	12,3	10	Зернові культури	2
	10	Зернові культури	9,6	31	Добрива	1
	15	Жири та олії тваринного або рослинного походження	4,8	86	Залізничні або трамвайні локомотиви, шляхове обладнання	1
2009	86	Залізничні або трамвайні локомотиви, шляхове обладнання	13,4	72	Чорні метали	12
	72	Чорні метали	11,9	73	Вироби з чорних металів	2
	31	Добрива	10,0	26	Руди, шлаки та зола	2
	15	Жири та олії тваринного або рослинного походження	7,4	10	Зернові культури	1
	12	Насіння і плоди олійних рослин	5,9	86	Залізничні або трамвайні локомотиви, шляхове обладнання	1

Джерело: ITC Trade Competitiveness Map

обладнання, яке виробляється в Україні, є країни СНД, передусім Росія.

Відзначимо, що за останні роки перелік товарів, які мають конкурентні переваги на світовому ринку, фактично не змінився, що ще раз підтверджує низьку диверсифікованість українського експорту і незмінність його структури.

Таким чином, товарний експорт України є вочевидь досить висококонцентрованим, причому роки економічного зростання не змінили цю ситуацію, а навпаки посилили рівень концентрації експорту. Також Україна спеціалізується на експорті напівфабрикатів, тоді як частка високотехнологічних товарів у загальній структурі експорту залишається близько 3%. Відповідно, економіка України була і залишається високочутливою до зовнішніх шоків на товарних ринках, що ще раз підтвердила криза 2008-2009 рр.

2.2 ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

2.2.1 Загальний огляд

Поточний режим зовнішньої торгівлі в Україні сформувався під впливом внутрішніх економічних реформ, зобов'язань України, що впливають з широкого кола міжнародних угод, та в ході переговорів щодо вступу до СОТ України. Протягом років після здобуття незалежності український торговельний режим помітно змінився. У 1993 р. експорт та імпорт в Україні були обмежені жорсткими нетарифними заходами, такими як ліцензування, квотування та державна торгівля. Існували жорсткі обмеження на валютні операції⁷¹. Більшість із цих заходів уже давно скасовані. В країні відбулась

значна лібералізація торговельного режиму великою мірою завдяки переговорному процесу щодо вступу до СОТ, який успішно завершився у 2008 р. Таким чином, поточний законодавчо встановлений режим торгівлі в Україні є досить ліберальним, хоча реальне функціонування інституцій, пов'язаних зі здійсненням зовнішньоторговельних операцій, і надалі створює відчутні перешкоди для торгівлі.

Еволюція торговельної політики в Україні може бути умовно розділена на чотири етапи⁷²:

Перший етап (1991-1994 рр.). На першому етапі початку 1990-х зовнішньоекономічний режим великою мірою відображав спадщину планової економіки і характеризувався широким використанням обмежувальних заходів, в основному нетарифного характеру;

Другий етап (1994-1999 рр.). На другому етапі торговельна політика залишалась досить нестабільною, початкова істотна лібералізація супроводжувалась державними інтервенціями на конкретних ринках і поступовим будівництвом «стіни» з не кількісних нетарифних заходів;

Третій етап (1999-2008 рр.). Третій етап характеризувався низкою більш-менш послідовних зусиль щодо лібералізації торгової політики, частково завдяки переговорам щодо вступу до СОТ та визначенню інтеграції в ЄС як стратегічного пріоритету країни;

Четвертий етап (2008 р. – сьогодні). Цей етап розпочався після набуття Україною членства в СОТ, що зумовило фіксацію певного рівня торговельного захисту в країні. На сьогодні ключовим напрямком торговельної політики є двостороння лібералізація, як в рамках переговорів щодо створення глибокої та всеохопної зони вільної торгівлі з ЄС, так і в рамках переговорів з іншими країнами.

⁷¹ Світовий банк (2004)

⁷² Burakovsky, I. (2001), Світовий банк (2004)

Нижче ми розглянемо поточний торговельний режим України, розділивши його на зобов'язання перед СОТ та на зобов'язання, які діють або очікуються в рамках регіональних торговельних домовленостей.

2.2.2 Ключові зобов'язання України як члена СОТ

Україна стала членом СОТ 16 травня 2008 р., після майже 15 років переговорів. Україна досягла взаєморозуміння щодо торгівлі товарами та послугами з 52 країнами-членами Робочої групи. Довгий переговорний період дозволив Україні поступово впровадити певні свої зобов'язання ще до офіційного вступу до СОТ. Проте ряд зобов'язань і досі не реалізовано, тому що для них були передбачені перехідні періоди, і деякі зміни потребують часу для впровадження.

Ставки ввізного мита. На сьогодні в країні діє три основні види ввізних мит: (1) преференційні ставки ввізних мит, які застосовуються до товарів, що ввозяться з країн, які є частиною митних союзів чи спеціальних митних зон спільно з Україною, а також у тому разі, якщо спеціальний пільговий митний режим визначається у відповідних міжнародних договорах та угодах, учасником яких є Україна; (б) пільгові ставки імпортованих мит, які застосовуються до товарів, що походять із країн або економічних союзів, які користуються режимом найбільшого сприяння (РНС) в Україні, і (в) повні ввізні тарифи на всі інші товари.

Після вступу до СОТ Україна змінила тарифи, привівши ставки ввізного мита до їх зв'язаних рівнів, встановлених у Розкладі тарифів для України, який став частиною національного законодавства.

Україна зобов'язалася приєднатися до 16 з 19 галузевих ініціатив. Одразу після приєднання до СОТ ввізні мита були приведені у відповідність

із більшістю ініціатив. Винятком стала ініціатива «цивільна авіація», до якої Україна приєдналась у 2010 р., та «дистильовані спирти», де Україна повинна ввести нульові ставки ввізного мита через 3 роки після вступу до СОТ.

Перехідні періоди встановлені для 320 тарифних ліній, що становить близько 3% загальної товарної номенклатури України. До них належать деякі сорти м'яса, риби, насіння, алкогольних напоїв, полімерних матеріалів і гуми, металів, меблів, а також продукції машинобудування, включаючи деякі види транспортних засобів. Максимальний перехідний період становить 5 років, до 2013 р., хоча більшість із них закінчується в 2010-2011 рр.

Після перехідного періоду середньозважена ставка митного тарифу буде 5,1% у 2013 р., у тому числі 10,1% для сільськогосподарських продуктів і 4,8% для промислових товарів. Крім того, Україна матиме нульові ставки ввізних мит на 10% тарифних ліній сільськогосподарської продукції і на понад третину тарифних ліній промислової продукції. Максимальні зв'язані ставки можуть бути застосовані до товарів харчової промисловості, а саме: до цукру та соняшникової олії.

Ввізні мита на продукцію сільського господарства та харчової промисловості⁷³

Членство в СОТ передбачає істотне зниження середнього рівня тарифного захисту та зв'язування ввізних мит на сільськогосподарську продукцію, а також майже повну заміну специфічних ставок ввізних мит на адвалорні (Таблиця 2.7).

Зниження тарифного захисту відбудеться не шляхом широкого запровадження нульових ставок ввізних мит, а за рахунок значного зменшення кількості так званих тарифних піків, тобто ставок ввізного мита, що набагато перевищують середнє або граничне значення. Скажімо, частка нульових ставок у загальній номенклатурі про-

Таблиця 2.7. Структура РНС ставок ввізних мит для сільськогосподарських товарів в Україні після вступу до СОТ

	На момент вступу до СОТ	Кінцеві зв'язані ставки (2011 р.)
Тарифні лінії з нульовою ставкою (% від усіх тарифних ліній)	9,6	10,0
Тарифні лінії з адвалорними ставками (% від усіх тарифних ліній)	62,7	95,5
Середньоарифметична ставка ввізного мита ^a	13,84	11,16
Середньозважена ставка ввізного мита ^a	18,19	10,07
Мінімальна ставка	0,0	0,0
Максимальна ставка (лише для адвалорних ставок)	30,0	50,0
Міжнародні тарифні піки (% від усіх тарифних ліній) ^b	44,3	21,4
«Шумові» ставки (% від усіх тарифних ліній) ^c	5,2	2,8

Джерело: Митний тариф України на момент вступу у СОТ, Розклад тарифних зобов'язань України перед СОТ, оцінки Міністерства економіки України та USAID, оцінки ІЕД

Примітки:

a - Розрахунки Міністерства економіки України та USAID на основі даних торгівлі 2004-2005 рр.

b - Міжнародні тарифні піки визначаються як ставки, що перевищують 15%

c - «Шумові» ставки – імпортовані мита, величина яких коливається від 0% до 2%

⁷³ ІЕД (2008)

дукції сільського господарства та харчової промисловості зберігається на рівні близько 10%, тоді як кількість тарифних ліній, для яких ставки ввізного мита перевищували п'ятнадцять відсотків, знизиться більш ніж удвічі – з 44% до 21% загальної кількості тарифних ліній. Максимальні ставки ввізного мита встановлені для цукру (50%) та соняшникової олії (30%).

Перехідні періоди, тобто час, протягом якого маюють поступово знижуватись ввізні мита на продукцію сільського господарства та харчової промисловості, передбачені для 91 тарифної лінії, зокрема для окремих категорій м'ясної продукції, насіння, продуктів переробки фруктів та овочів та алкогольних напоїв. Для м'яса тривалість перехідного періоду становить два роки – до 2010 р., для алкогольних напоїв – три роки до 2011 р.

*Ввізні мита на продукцію обробної промисловості*⁷⁴

Відповідно до Розкладу тарифних зобов'язань України середньоарифметична зв'язана ставка ввізного мита на промислові товари є вищою, ніж та, що діяла в країні на момент вступу до СОТ (Таблиця 2.8). Також, фактично, не відбулось перегляду кількості тарифних ліній, які зв'язані на нульовому рівні. Залишилась незмінною максимальна ставка ввізного мита, що застосовується в Україні для промислових товарів. Вона дорівнює 25%.

саме: деревообробна та паперова промисловість, кольорова металургія (виробництво міді), а також окремі галузі машинобудування (переважно транспортне машинобудування). Саме вагома частка машинобудування в імпорті пояснює помітне зниження середньозваженої ставки ввізного мита на промислову продукцію внаслідок вступу України до СОТ.

Для окремих промислових товарів передбачено перехідні періоди зниження ввізних мит. Найдовші перехідні періоди – до 2013 р. – передбачено для окремих категорій автомобілів, суден, а також продукції рибальства.

Кількісні обмеження. Відповідно до своїх зобов'язань, Україна не буде надалі впроваджувати, повторно впроваджувати або застосовувати кількісні обмеження на імпорт або інші нетарифні заходи, такі як ліцензування, заборони, дозволи, вимоги попереднього санкціонування та інші обмеження з подібним ефектом, які не можуть бути обґрунтовані згідно з положеннями Угоди СОТ.

У рамках домовленостей з СОТ на цукор-сирець тростинний була встановлена квота (260 000 тонн на рік зі щорічним збільшенням до 267 800 тонн у 2010 р.). Розподіл квот здійснюється на підставі методу «хто перший подав заявку, той перший отримав», який Україна має затвердити протягом трьох років після вступу до СОТ.

Таблиця 2.8. Структура РНС ставок ввізних мит для промислових товарів в Україні

	На момент вступу до СОТ	Кінцеві зв'язані ставки (2013 рік)
Тарифні лінії з нульовою ставкою (% від усіх тарифних ліній)	35,5	35,2
Тарифні лінії з адвалорними ставками (% від усіх тарифних ліній)	98,1	100,0
Середньоарифметична ставка ввізного мита ^a	4,40	4,85
Середньозважена ставка ввізного мита ^a	6,11	4,77
Мінімальна ставка	0,0	0,0
Максимальна ставка (лише для адвалорних ставок)	25,0	25,0
Міжнародні тарифні піки (% від усіх тарифних ліній) ^b	1,43	0,58
«Шумові» ставки (% від усіх тарифних ліній) ^c	10,6	3,4

Джерело: Митний тариф України на момент вступу у СОТ, Розклад тарифних зобов'язань України перед СОТ, оцінки Міністерства економіки України та USAID, оцінки ІЕД

Примітки:

a - Розрахунки Міністерства економіки України та USAID на основі даних торгівлі 2004-2005 рр.

b - Міжнародні тарифні піки визначаються як ставки, що перевищують 15%

c - «Шумові» ставки – імпорتنі мита, величина яких коливається від 0% до 2%

Важливим позитивним зрушенням стало зменшення кількості так званих «шумових» ставок, тобто імпорتنих мит, величина яких коливається в межах від 0% до 2%, що не створює істотних торговельних бар'єрів, тобто незначною мірою захищає внутрішнього виробника, але вимагає додаткових транзакційних витрат як від імпортера, так і від уряду країни на адміністрування мита.

Помітне зниження ввізних мит очікується лише для декількох секторів промисловості, а

Україна зобов'язалась скасувати заборони експорту, окрім золота, срібла та діамантів. Всі вимоги з ліцензування експорту й інші експортні обмеження та контроль повинні застосовуватися у відповідності з правилами СОТ.

Ставки експортного мита. До моменту вступу України до СОТ вивізні мита застосовувалися до декількох видів товарів, зокрема, насіння олійних культур, живої худоби, шкіряної сировини, а також брухту чорних і кольорових металів.

⁷⁴ ІЕД (2008)

Україна зобов'язалася поступово скорочувати (Таблиця 2.9). Також Україна зобов'язалась не застосовувати жодні обов'язкові мінімальні експортні ціни.

Субсидії. Україна зобов'язалась не використовувати експортні субсидії у сільському господарстві. Промислові субсидії можуть надаватися відповідно до правил та вимог Угоди про субсидії і компенсаційні заходи.

декларацій виробника. Україна має надати оновлений перелік товарів, що підлягатимуть сертифікації, у СОТ до 31 січня 2012 р.

Санітарні та фітосанітарні заходи. З моменту вступу України зобов'язалась застосувати всі санітарні та фітосанітарні заходи відповідно до вимог Угоди про СОТ, у тому числі Угоди про санітарні і фітосанітарні заходи, та процедури ліцензування імпорту, не вдаючись до будь-яких перехідних періодів.

Таблиця 2.9. Зміни ставок експортного мита відповідно до зобов'язань України перед СОТ

Найменування товару	Ставка мита до вступу до СОТ	Ставка мита одразу після вступу до СОТ	Крок зменшення ставки	Кінцева ставка після вступу до СОТ
Насіння олійних культур	17%	16%	На 1% щорічно	10%
Жива велика рогата худоба	50%, 55% або 75% залежно від виду худоби	50%	На 5% щорічно	10%
Шкірсировина	27% або 30% залежно від виду худоби	30%	На 1% щорічно	20%
Брухт чорних металів	30 євро за тонну	25 євро за тонну	Перший рік зменшення до 18 євро за тонну; далі – щорічне зменшення на 1,6 євро	10 євро за тонну
Брухт кольорових металів	30 євро за тонну	30%	На 3% щорічно	15%

Джерела: Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур» № 2773-IV від 7 липня 2005 р., Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вивізні (експортні) мита на живу худобу та шкіряну сировину» № 356-V від 16 листопада 2006 р., Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вивізні (експортні) мита на відходи та брухт чорних металів» № 400-V від 30 листопада 2006 р., Закон України «Про ставки вивізного (експортного) мита на брухт легованих чорних металів, брухт кольорових металів та напівфабрикати з їх використанням» № 441-V від 13 грудня 2006 р., Звіт робочої групи з питань вступу України до СОТ (WT/ACC/UKR/152 від 25 січня 2008 р.)

Відповідно до зобов'язань України річний обсяг сукупного виміру підтримки (СВП) сільського господарства в рамках «жовтої скриньки» встановлено на рівні 3043,4 млн грн. Крім того, дозволено додатково витратити на заходи «жовтої» скриньки до 5% від річної вартості виробництва валової продукції сільського господарства.

Технічні норми і стандарти. З дати вступу Україна зобов'язалась надавати пріоритет використанню міжнародних стандартів як основи для національних стандартів, технічних регламентів та процедур оцінки відповідності. До 30 грудня 2011 р. всі технічні регламенти України мають використовувати як основу відповідні міжнародні стандарти.

З дати вступу до СОТ усі чинні національні та регіональні стандарти стали добровільними, за винятком тих, на які є посилання або про які йдеться у технічних регламентах, розроблених для захисту інтересів національної безпеки держави, запобігання шахрайським діям, захисту здоров'я та життя людей, тварин або рослин та захисту навколишнього середовища тощо.

Україна зобов'язалась продовжувати зменшувати число категорій продуктів, які підлягають обов'язковій сертифікації, з метою поширювати практику підтвердження відповідності на основі

Україна не буде забороняти використання антибіотиків і гормонів для підвищення темпів росту живої худоби в Україні, і Україна зобов'язалась дозволити імпорт м'яса та м'ясних продуктів, вироблених з використанням гормонів росту. З моменту вступу Україна в цілому застосовує тільки ті максимальні ліміти залишків, що ґрунтуються на основі стандартів, встановлених у Кодексі Аліментаріус (*Codex Alimentarius*).

Інвестиційні заходи. З моменту вступу Україна застосовує такий інвестиційний режим, що відповідає Угоді про СОТ, включаючи Угоду про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи (TRIMs), не вдаючись до будь-яких перехідних періодів та дискримінаційних умов щодо імпорту з усіх країн-членів СОТ і продуктів вітчизняного виробництва.

Права інтелектуальної власності. Україна взяла на себе зобов'язання щодо повного виконання Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності з дати вступу до СОТ без використання будь-якого перехідного періоду.

Торгівля послугами. Україна зв'язала себе зобов'язаннями стосовно доступу на ринок і національного режиму в 11 ключових секторах та кількох інших видах послуг. Україна також взяла на себе додаткові зобов'язання щодо деяких послуг

зв'язку, морських транспортних послуг, послуг трубопровідного транспорту. Для послуг, включених до Розкладу специфічних зобов'язань України, Україна повинна гарантувати, що процедури ліцензування та умови їх надання не будуть виступати як бар'єри для доступу на ринок.

Виняток із режиму найбільшого сприяння становлять виробництво та збут аудіо-, відео-, кіно- та телевізійної продукції; послуги, пов'язані з комп'ютерними системами резервування в повітряному транспорті. Послуги внутрішнього водного, залізничного, автомобільного сполучення та пов'язані з ними не повністю покриваються Розкладом специфічних зобов'язань України, тому що вони регулюються нормами двосторонніх та багатосторонніх міжурядових угод. Наявні винятки із РНС для внутрішнього водного транспорту поступово будуть усунені протягом 8 років після приєднання до СОТ.

У банківській сфері, починаючи з дати вступу, іноземним банкам дозволено відкривати філії в Україні. Іноземні страхові компанії мають право відкривати філії після 5-річного перехідного періоду.

Державні закупівлі. Україна не приєдналася до Угоди СОТ про державні закупівлі. Україна повинна була розпочати переговори про приєднання до неї після вступу. Так, у 2009 р. вона набула статусу спостерігача в Угоді СОТ про державні закупівлі. У проміжний період закупівлі повинні здійснюватися прозоро і відповідно до РНС. 1 червня 2010 р. Верховна Рада України прийняла новий варіант закону⁷⁵ про державні закупівлі з поправками Президента, які відповідають вимогам ЄС і рекомендаціям Світового Банку. Закон вступив в дію 30 липня 2010 р.

Підсумовуючи, можна сказати, що вступ України до СОТ призвів до істотної лібералізації торгівлі, причому багато змін відбулося до або відразу ж після вступу. Тим не менш, Україна виконала ще не всі зобов'язання перед СОТ, причому частина з них пов'язана із домовленим перехідним періодом, а інша – потребує часу для внесення законодавчих змін (як у випадку, наприклад, з регулюванням загальної безпеки продукції).

2.2.3 Регіональні торговельні угоди України

Регіональна торговельна політика України довгий час відрізнялася низьким рівнем диверсифікації. Основними угодами про вільну торгівлю були угоди в рамках Співдружності незалежних держав (СНД) – багатостороння угода про СНД та двосторонні угоди з країнами-членами. Лише у 2001 р. була підписана перша угода з країною Європи – Македонією і дещо активізувався переговорний процес щодо укладання двосторонніх торговельних угод з країнами-партнерами.

Донедавна зовнішньоекономічна політика була спрямована переважно на приєднання до СОТ, яке відбулося у 2008 р. Членство у СОТ було передумо-

вою для початку переговорів між Україною та ЄС щодо «глибокої та всеохопної» угоди про вільну торгівлю, які стартували взимку 2008 р. Значним досягненням у двосторонніх відносинах із країнами Європи стало підписання 24 червня 2010 р. угоди з Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ).

У Таблиці 2.10 показана наявна мережа регіональних торговельних угод України, які розглядаються детальніше далі.

Регіональні торговельні угоди України в межах пострадянського простору

Співдружність незалежних держав (СНД)

Першою багатосторонньою торговельною угодою України стала угода СНД, яку Україна ратифікувала 10 грудня 1991 р.⁷⁶ Угода про створення СНД була підписана 8 грудня 1991 р. з Росією, Україною, Білоруссю, а невдовзі до Угоди приєдналися Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменистан та Узбекистан.

Згідно з угодою про створення СНД, сторони зобов'язалися розвивати рівноправне і взаємовигідне співробітництво своїх народів і держав у галузі політики, економіки, культури, освіти, охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища, науки, торгівлі, у гуманітарній та інших галузях, сприяти широкому інформаційному обміну. Угода визначає згоду на спільну діяльність країн, яка реалізується на рівноправній основі через спільні координувальні інститути Співдружності. Крім того, в рамках СНД підписано ряд документів, які регламентують основні принципи економічного співробітництва держав-учасниць. Однак не всі із внутрішніх угод СНД були ратифіковані країнами-учасницями.

Угоду про створення зони вільної торгівлі в рамках СНД підписано 15 квітня 1994 р. Офіційно угода передбачала:

- скасування мита, а також податків і зборів, які мають з ними еквівалентну дію, і кількісних обмежень;
- усунення інших перешкод для вільного переміщення товарів і послуг;
- створення та розвиток ефективної системи взаємних розрахунків і платежів із торговельних та інших операцій;
- співробітництво в проведенні торгово-економічної політики в галузі промисловості, сільського господарства, транспорту, фінансів, інвестицій, соціальної сфери, а також у розвитку добросовісної конкуренції тощо;
- сприяння міжгалузевій і внутрішньогалузевій кооперації та науково-технічному співробітництву;
- гармонізацію та/або уніфікацію законодавства Договірних Сторін тією мірою, наскільки це необхідно для належного та ефективного функціонування зони вільної торгівлі.

⁷⁵ Закон України №2289 від 1 червня 2010 р.

⁷⁶ Постанова Верховної Ради України № 1958-ХІІ від 10 грудня 1991 р.

Таблиця 2.10. Мережа регіональних торговельних угод України

	Тип угоди	Дата підписання	Вступ в силу
Пострадянські країни			
Вірменія	РТУ, товари (ГАТТ XXIV)	7 жовтня 1994 р.	18 грудня 1996 р.
Азербайджан	РТУ, товари (ГАТТ XXIV)	28 липня 1995 р.	2 вересня 1996 р.
Білорусь	РТУ, товари (ГАТТ XXIV)	17 грудня 1992 р.	11 листопада 2006 р.
Казахстан	РТУ, товари (ГАТТ XXIV)	17 вересня 1994 р.	19 жовтня 1998 р.
Киргизстан	РТУ, товари (ГАТТ XXIV)	26 травня 1995 р.	19 січня 1998 р.
Росія	РТУ, товари (ГАТТ XXIV)	24 червня 1993 р.	21 лютого 1994 р.
Таджикистан	РТУ, товари (ГАТТ XXIV)	6 червня 2001 р.	11 липня 2002 р.
Туркменистан	РТУ, товари (ГАТТ XXIV)	5 листопада 1994 р.	4 листопада 1995 р.
Узбекистан	РТУ, товари (ГАТТ XXIV)	29 грудня 1994 р.	1 січня 1996 р.
Грузія	РТУ, товари (ГАТТ XXIV)	9 січня 1995 р.	4 червня 1996 р.
Молдова	РТУ, товари (ГАТТ XXIV)	13 листопада 2003 р.	19 травня 2005 р.
СНД*	РТУ, товари (ГАТТ XXIV)	15 квітня 1994 р.	30 грудня 1994 р.
ЄЕП*	РТУ, товари (ГАТТ XXIV)	19 вересня 2003 р.	20 квітня 2004 р.
Європа			
Македонія	РТУ, товари (ГАТТ XXIV)	18 січня 2001 р.	5 липня 2001 р.
ЄС	РТУ (товари, послуги)	переговорний процес з 2008 р.	
ЄАВТ	РТУ (товари, послуги)	24 червня 2010	
Туреччина	РТУ (товари, послуги)	переговорний процес	
Азія			
Сінгапур	РТУ (товари, послуги)	переговорний процес	

Джерела: Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур» № 2773-IV від 7 липня 2005 р., Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вивізне (експортне) мито на живу худобу та шкіряну сировину» № 356-V від 16 листопада 2006 р., Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вивізне (експортне) мито на відходи та брухт чорних металів» № 400-V від 30 листопада 2006 р., Закон України «Про ставки вивізного (експортного) мита на брухт легованих чорних металів, брухт кольорових металів та напівфабрикати з їх використанням» № 441-V від 13 грудня 2006 р., Звіт робочої групи з питань вступу України до СОТ (WT/ACC/UKR/152 від 25 січня 2008 р.)

Зокрема, країни погодились не надавати експортні та інші субсидії, які спотворюють добросовісну конкуренцію, домовились про необхідність уніфікації митних процедур, узгодили питання щодо незастосування мит та кількісних обмежень на товари, що походять з митної території однієї з Договірних Сторін і призначені для митних територій інших Договірних Сторін.

Однак Росія не ратифікувала угоду про вільну торгівлю, оскільки не була готова поступатись фінансовими та торговельними перевагами, які дає чинний торговельний режим між країнами СНД, без забезпечення контролю над цією РТУ. Фактично, ця зона вільної торгівлі нині не діє.

Неефективність «широкої» інтеграції на економічному просторі СНД зумовила появу субрегіональних інтеграційних процесів, зокрема підписання угод про вільну торгівлю між окремими країнами-учасницями СНД⁷⁷. Україна підписала двосторонні угоди про вільну торгівлю з усіма країнами СНД (Таблиця 2.7).

Тексти двосторонніх угод про вільну торгівлю між державами-членами СНД є досить схожими між собою⁷⁸. Вони передбачають безмитну торгівлю всіма групами товарів із певними винятками, а також вільний транзит товарів через територію держав, які підписали угоду.

Винятки з режиму вільної торгівлі запроваджуються в окремих протоколах, які є невід'ємною

частиною угод про вільну торгівлю. На товари, які виключені з режиму вільної торгівлі, найчастіше накладається мито зі ставками, встановленими для режиму найбільшого сприяння.

Найпоширенішими винятками з режиму вільної торгівлі, які передбачаються тими чи іншими країнами в протоколах, є цукор, тютюнові вироби, алкогольні напої. Важливою частиною винятків є положення про те, що товар, на який накладається експортне мито однією з країн-учасниць угоди, виключається з безмитної торгівлі іншою країною-учасницею. Винятки з режиму вільної торгівлі передбачені в більшості угод, які підписала Україна, однак перелік товарів, які виключено з режиму вільної торгівлі, є досить обмеженим. Відповідно, вплив винятків в плані обмеження торгівлі цими товарами залежить від товарної структури торгівлі, хоча зазвичай не є дуже великим.

Угоди про вільну торгівлю також передбачають можливість використання тимчасового захисту, антидемпінгових та спеціальних заходів. Україна активно використовує такі заходи. Тимчасові (найчастіше до двох років) кількісні обмеження експорту чи імпорту можуть бути запроваджені у випадку різкої нестачі певного товару на внутрішньому ринку, значного дефіциту платіжного балансу, потенційної чи наявної шкоди національному виробнику, або в рамках заходів контролю за реекспортом.

⁷⁷ Burakovsky (2003)

⁷⁸ Freinkman, Polyakov, REVENCO (2004).

⁷⁹ Там само

На думку експертів Світового Банку, можна виділити такі головні проблеми чинних двосторонніх торговельних угод між державами-членами СНД⁷⁹:

- потенційні винятки не прописано в текстах угод про вільну торгівлю, що залишає можливість для сторін обмежувати торгівлю, це створює нестабільність у питаннях доступу до ринків;
- тексти угод підлягають змінам;
- часто застосовуються і змінюються заходи умовного захисту, дозволені відповідно до угод про вільну торгівлю, що призводить до невизначеності.

Таким чином, багатосторонню угоду про зону вільної торгівлі між державами СНД було практично заміщено двосторонніми угодами про вільну торгівлю. Одночасно, винятки із режиму вільної торгівлі не дають змогу перейти до ефективного застосування наявних двосторонніх угод. Іншою проблемою цих угод є їхня вузька спрямованість. Багато питань зовнішньої торгівлі, зокрема торгівля послугами, захист прав інтелектуальної власності тощо, залишились поза межами цих угод, що обмежує їхню значущість для економічних відносин між країнами.

За останніми даними Міністерства економіки України, основним завданням державної політики щодо зовнішньої торгівлі на середньострокову перспективу стане забезпечення розвитку торговельно-економічного співробітництва на засадах повномасштабної зони вільної торгівлі між Україною і країнами СНД, подальшої лібералізації торговельних режимів та мінімізації перешкод у просуванні українських товарів на ринки країн СНД, впровадження механізмів державної підтримки експорту⁸⁰. Таким чином, країни СНД залишаються серед пріоритетних напрямків зовнішньоекономічної політики України.

Єдиний економічний простір (ЄЄП)

19 вересня 2003 р. Україна, Росія, Білорусь та Казахстан підписали Угоду про формування Єдиного економічного простору. Ратифікація Угоди відбулась 20 квітня 2004 р. Україна підписала цю угоду із застереженням щодо пріоритету Конституції та міжнародних зобов'язань перед угодами ЄЄП.

Основною метою участі України у формуванні та функціонуванні Єдиного економічного простору є створення зони вільної торгівлі без вилучень і обмежень, з урахуванням норм і принципів СОТ, а

також вимог, що випливають з інтеграції України до Європейського Союзу⁸¹.

У розвиток підписаної Угоди про формування ЄЄП наприкінці грудня 2004 р. була завершена попередня підготовка 92 проектів міжнародно-правових документів із формування Єдиного економічного простору. При цьому головними елементами зони вільної торгівлі повинні бути незастосування у взаємній торгівлі експортного мита, кількісних обмежень, вилучень з режиму вільної торгівлі, а також обмежене застосування антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних захисних заходів.

З метою формування зони вільної торгівлі сторонами був підготовлений та ще 15 вересня 2004 р. затверджений Президентами країн-учасниць перелік з 29-ти угод, спрямованих на формування зони вільної торгівлі в рамках ЄЄП. Однак російською, казахською і білоруською сторонами був погоджений та просувався інший перелік першочергових угод, які є елементами Митного союзу в рамках Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС)⁸².

У рамках підготовки до підписання міжнародно-правових документів із формування ЄЄП Україна не приєдналася до запропонованих документів. Україна наполягала на поступовій інтеграції зі створенням на першому етапі ЗВТ без вилучень⁸³, натомість Росія прагнула прискорення процесу інтеграції.

Основними зауваженнями України були:

- пакетний принцип набрання чинності міжнародно-правових документів;
- формулювання у міжнародно-правових документах положень статей стосовно Органу з вирішення спорів;
- передача цілої низки повноважень єдиному органу регулювання;
- покладення функцій депозитарію на єдиний орган регулювання⁸⁴.

В зв'язку з переорієнтацією Білорусі, Казахстану та Росії на створення Митного союзу в рамках ЄврАзЕС переговорний процес у рамках ЄЄП на цей час призупинено.

Митний Союз між Росією, Білоруссю та Казахстаном

Питання участі України у Митному Союзі Росія, Білорусь, Казахстан виникло разом із активізацією

⁸⁰ Міністерство економіки. http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=149509&cat_id=38461

⁸¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2005 р. «Про формування Єдиного економічного простору» № 952 від 15 червня 2005 р.

⁸² ЄврАзЕС було започатковано у січні 1995 р., коли Білорусь і Російська Федерація підписали Угоду про Митний союз, до якого приєднався Казахстан. В березні 1996 р. Білорусь, Казахстан, Киргизька республіка і Російська Федерація підписали Договір про поглиблену інтеграцію в економічній і гуманітарній сферах, а у 1999 р. до цього договору приєднався Таджикистан. В лютому 1999 р. ці всі країни підписали Договір про Митний союз і Єдиний економічний простір. А вже у 2000 р. в Астані президенти Білорусі, Казахстану, Киргизької Республіки, Російської Федерації та Таджикистану підписали Договір про створення Євразійського економічного співтовариства, який набув чинності у 2001 р. В січні 2006 р. Узбекистан став ще одним членом ЄврАзЕС. Таким чином, сьогодні у ЄврАзЕС входять шість країн-членів СНД. ООН зареєструвала ЄврАзЕС як міжнародну організацію.

⁸³ ЗВТ із винятками *de-facto* вже існувала між цими країнами, оскільки вони підписали відповідні двосторонні договори про торгівлю.

⁸⁴ Міністерство економіки. http://www.me.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=139035&cat_id=74823

співпраці України та Росії взимку 2010 р. та обговорення умов поставки російського газу в Україну.

Формування Митного союзу розпочалось 1 січня 2010 р. із запровадженням спільних тарифів. 1 липня 2010 р. набув чинності Митний кодекс Митного союзу для Росії і Казахстану, а 6 липня – для Білорусі⁸⁵. Документ визначає компетенцію, права і обов'язки членів організації, включаючи правоохоронну діяльність, а також права і обов'язки учасників. Передбачено формування єдиної товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності, визначення країни походження товарів і їхньої митної вартості, видів митних платежів і порядок їх застосування і стягнення.

Цей митний союз, передусім, орієнтований на торгівлю товарами, залишаючи побіч торгівлю у сфері послуг та інші пов'язані з торгівлею питання, які на сьогодні генерують найбільше пов'язане з торгівлею підвищення добробуту⁸⁶.

На сьогодні Україна відмовилася від участі у цьому Митному союзі. Приєднання до Митного Союзу спровокувало б низку багатосторонніх міжнародних переговорів та узгоджень у рамках СОТ. Якщо б за основу взяли чинний перелік тарифів Митного союзу, Україні довелося б погоджувати ці зміни

з усіма зацікавленими членами СОТ та виплачувати компенсації, оскільки ввізні мита Митного союзу часто перевищують відповідні ставки зв'язаного тарифу в Україні (Таблиця 2.11).

Таким чином, на сьогодні, незважаючи на поглиблення співпраці з Росією, Україна визначила пріоритетним укладання угоди про вільну торгівлю з ЄС та подальшу європейську інтеграцію⁸⁷.

Регіональні торговельні угоди з країнами Європи

Угода про вільну торгівлю з Македонією

Першою та донедавна єдиною угодою про вільну торгівлю, яку Україна уклала не з країнами СНД, є Угода про вільну торгівлю з Республікою Македонія від 2001 р. Угода головним чином охоплює питання торгівлі товарами. Крім того, вона торкається питань захисту прав інтелектуальної власності, митних процедур, антидемпінгових заходів та питань визначення походження. Відповідно до Угоди формування зони вільної торгівлі передбачається протягом десятирічного перехідного періоду. Однак зобов'язання сторін у сфері торгівлі товарами повністю застосовуються, починаючи зі вступу в силу угоди⁸⁸. Україна взяла зобов'язання у 84,54% тарифних ліній, серед яких

Таблиця 2.11. Ставки ввізного мита на окремі продукти в Україні та у Митному союзі між Росією, Білоруссю та Казахстаном*

Код ГС	Опис продукту	Зв'язаний тариф (Україна)	Ввізне мито (Митний союз)
870323	Транспортні засоби для перевезення людей (з робочим об'ємом циліндра двигуна 1500-3000 см ³)	Від 5% до 10%	Від 30%, але не нижче 1,5 євро за 1 см ³ до 4 євро за 1 см ³
271000	Нафта або нафтопродукти, одержані з бітумінозних порід (мінералів), крім сирих	Від 0% до 10%	5%
260200	Руди та концентрати марганцеві	2%	5%
710813	Золото, в іншому напівобробленому вигляді	Від 2% до 5%	20%
870324	Автомобілі легкові та інші моторні транспортні засоби, призначені головним чином для перевезення людей з робочим об'ємом циліндрів двигуна понад 3000 см ³	Від 5% до 10%	Для медичних машин: 0% Для інших машин: від 35%, але не нижче 2,8 євро за 1 см ³ до 5,8 євро за 1 см ³
870710	Кузови для моторних транспортних засобів товарної позиції 8703	Від 1% до 10%	Від 0% до 15%, але не нижче 5000 євро за 1 одиницю
270112	Бітумінозне вугілля	2%	5%
270400	Кокс і напівкокс із кам'яного вугілля	0%	5%
300490	Лікарські засоби, інші	0%	10%
840734	Двигуни зі зворотно-поступальним рухом поршня з робочим об'ємом циліндрів двигуна понад 1000 см ³	Від 5% до 12%	Від 0% до 10%
151110	Олія пальмова сира	0%	Від 0% до 15%, але не нижче 0,12 євро за 1 кг
390760	Поліетилен терефталат	6,5%	5%
640299	Інше взуття на підозві та з верхом із гуми або пластмаси: інше	10%	10%, але не нижче 1 євро за 1 пару

Джерело: Перелік ввізних тарифів України (www.wto.org), Митний тариф Митного союзу

Примітка: Перелік продуктів був сформований на основі головних статей імпорту України у 2008 р. для окремих країн, за винятком імпорту з країн, з якими Україна підписала угоди про ЗВТ

⁸⁵ Митний кодекс Митного союзу Росії, Білорусі і Казахстану був підписаний главами всіх трьох держав 27 листопада 2009 р. <http://www.tsouz.ru/db/ettr/tnved/Pages/default.aspx>

⁸⁶ Мовчан, Джуччі, Куценко (2010)

⁸⁷ Пар. 12 п.2 ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411-VI

⁸⁸ WT/REG248/1/Rev.1

97,32% - це промислові товари, а 9,32% - сільськогосподарська продукція.

Угода про вільну торгівлю з Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ)

Країни ЄАВТ запропонували Україні почати переговорний процес про створення зони вільної торгівлі в серпні 2007 р. Європейська асоціація вільної торгівлі є зоною вільної торгівлі, яка об'єднує митні території чотирьох європейських країн, які не вступили до Європейського Союзу, а саме: Республіки Ісландія, Князівства Ліхтенштейн, Королівства Норвегії та Швейцарської Конфедерації. Зона вільної торгівлі забезпечує країнам-членам режим вільної торгівлі товарами та послугами, а також гарантує вільний рух капіталів та фізичних осіб.

Три країни-члени ЄАВТ, а саме: Ісландія, Ліхтенштейн та Норвегія входять до Європейського економічного простору (ЄЕП), угоду про створення якого було укладено у травні 1992 р. ЄЕП об'єднує ринки 27-и країн-членів ЄС та 3-х країн-членів ЄАВТ.

24 червня 2010 р. Україна підписала Угоду про вільну торгівлю з ЄАВТ. Ця Угода стала першою всеохопною угодою, що була укладена ЄАВТ з європейськими країнами. Сторони закріпили в угоді домовленість про взаємне незастосування антидемпінгових заходів, водночас Україна утримала право вдаватись за потреби до експортних мит. Зниження мит із країнами ЄАВТ відбуватиметься протягом десятирічного перехідного періоду. В угоді також передбачено створення механізму регулярного моніторингу та можливість вдосконалення домовленостей з огляду на зміну обставин.

Переговори про глибоку та всеохопну угоду про вільну торгівлю з ЄС

Режим торгівлі між ЄС і Україною на сьогодні визначають Угода про партнерство та співробітництво (УПС), що набула чинності в 1998 р., і положення Генеральної системи преференцій (ГСП)⁸⁹.

Відповідно до УПС сторони застосовують один до одного режим найбільшого сприяння (РНС) і обмежують застосування обмежень на імпорту і експорт, тоді як ГСП передбачає можливість застосувати нижчі мита, ніж ставки РНС, на понад 6000 продуктів. Чинна схема також передбачає значне пропорційне зменшення мит на більшість промислових товарів, але для сільськогосподарської продукції передбачено відносно низьке пропорційне скорочення. На даний момент ЄС застосовує режими ГСП+ та «Усе, окрім зброї»⁹⁰ для деяких країн, але Україна не має права скористатись ними⁹¹.

У березні 2007 р. Україна та ЄС почали переговори про нову посилену угоду з тим, щоб замінити Угоду про партнерство та співробітництво. Обидві сторони погодились, що нова угода буде ґрунтува-

тись на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції. Таким чином, було прийнято рішення визначити цей документ як Угоду про асоціацію, що передбачає створення глибокої та всеохопної зони вільної торгівлі з ЄС.

Одразу після схвалення Генеральною радою СОТ пакету про вступ України 5 лютого 2008 р. ЄС і Україна почали переговори щодо угоди про глибоку та всеохопну зону вільної торгівлі. Попередні консультації між сторонами почались набагато раніше. У рамках майбутньої Угоди про асоціацію ЗВТ має поглибити доступ України до європейського ринку і сприяти подальшим європейським інвестиціям в Україну.

ЗВТ буде невід'ємною частиною майбутньої Угоди про асоціацію. Ця ЗВТ повинна стати першою з нового типу «глибоких і всеохопних» торговельних угод за участю ЄС. Вона буде охоплювати широкий спектр пов'язаних із торгівлею питань і спрямована на усунення бар'єрів для торгівлі, що стосується не тільки перешкод «на кордоні», але й передбачатиме глибоке регуляторне наближення і, таким чином, часткове відкриття внутрішнього ринку ЄС для України. Угода повинна бути сумісною з правилами СОТ і враховувати можливі результати Дохійського раунду переговорів СОТ.

Переговори відбуваються у 15 Робочих групах за наступними 18 напрямками:

А. Блок торгівлі товарами

- 1) Тарифна пропозиція
- 2) Торгівля товарами, у тому числі технічні бар'єри в торгівлі
- 3) Інструменти торговельного захисту
- 4) Санітарні та фітосанітарні заходи
- 5) Сприяння торгівлі та співробітництво у митній сфері
- 6) Адміністративне співробітництво у митній сфері
- 7) Правила походження товарів
- 8) Торговельні відносини в енергетичній сфері

В. Блок послуг, заснування компаній, інвестицій, руху капіталу

- 9) Послуги, заснування компаній, інвестиції, руху капіталу та поточні платежі

С. Блок правил торгівлі

- 10) Права інтелектуальної власності
- 11) Географічні зазначення
- 12) Конкурентна політика: антимонопольні заходи
- 13) Конкурентна політика: державна допомога
- 14) Державні закупівлі
- 15) Торгівля і сталий розвиток
- 16) Врегулювання суперечок
- 17) Врегулювання суперечок в енергетичній сфері
- 18) Транспарентність

⁸⁹ Делегація ЄС в Україні. <http://www.delukr.ec.europa.eu/page36090.html>

⁹⁰ Режим «Усе, крім зброї» передбачає безмитний імпорту усіх товарів з найменш розвинених країн, за винятком зброї та боєприпасів, без будь-яких кількісних обмежень (за винятком бананів, цукру і рису на обмежений період часу). - <http://ec.europa.eu/trade/wider-agenda/development/generalised-system-of-preferences/everything-but-arms/>

⁹¹ Мовчан, Джуччі, Куценко (2010)

В період з лютого 2008 р. по жовтень 2010 р. відбулося 13 раундів переговорів щодо ЗВТ між Україною та ЄС, в результаті яких було досягнуто істотного прогресу у дискусіях з більшості питань. Під час першого раунду сторони погодили загальну структуру і форму угоди. Наступні раунди були детальнішими і орієнтованими на широке коло конкретних питань порядку денного. Сторони також обговорили конкретні умови доступу до відповідних ринків, у тому числі Схему адаптації українського законодавства до законодавства ЄС, а також масштаб необхідних інституційних змін в Україні.

Попередньо завершені переговори щодо розділів, присвячених митниці та спрощенню процедур торгівлі, державним закупівлям, прозорості, врегулюванню суперечок та праву інтелектуальної власності (за винятком географічних зазначень), загалом узгоджено розділ про правила визначення походження товарів⁹². Що стосується розділу про торгівлю товарами, сторони домовилися про поступовий підхід у гармонізації українського законодавства в частині оцінки відповідності. На останньому раунді обговорювалися 8 розділів, зокрема, сторони обмінялися пропозиціями домовленостей у сфері послуг, які досі не обговорювалися у ході перемов.

Однак обговорення регуляторного наближення у сферах, наприклад, санітарних і фітосанітарних стандартів, технічних бар'єрів у торгівлі, питаннях, пов'язаних із енергетикою (транзит, транспорт, ціноутворення), торгівлі та сталого розвитку, все ще тривають, і взаємоприйнятних домовленостей поки що не знайдено.

Також відкритим і надзвичайно складним залишається питання взаємного доступу на ринки для окремих товарних позицій. Як і очікувалось, у торгівлі сільськогосподарськими товарами сторони не готові до повної лібералізації торгівлі і зараз тривають пошуки компромісу, який передбачатиме застосування тарифних квот, тривалих перехідних періодів тощо. Також продовжуються переговори щодо географічних зазначень.

Переговори про вільну торгівлю з третіми країнами та угрупованнями

Крім того, Україна проводить переговори про лібералізацію торгівлі та укладання відповідних угод з Сінгапуром, Туреччиною, розглядає можливість запровадження режимів вільної торгівлі з Канадою, Сербією, Сирією, Ізраїлем, Мексикою, Алжиром, країнами Перської Затоки, низкою ін-

ших країн Африки та Азії.

У переговорах про угоду про вільну торгівлю між Україною та Туреччиною⁹³ розглядаються питання тарифів, нетарифних бар'єрів та технічних бар'єрів у торгівлі, інструментів захисту торгівлі, санітарних та фітосанітарних заходів, послуг, інвестицій, руху капіталів, правил походження, державних закупівель, прав інтелектуальної власності, врегулювання суперечок.

Угода між Україною та Сінгапуром також має стати достатньо широкою за охопленням. Угодою передбачається: зі сторони Сінгапуру повне скасування митних тарифів на всі товари, що походять з України; з боку України скасування митних тарифів на всі товари, що походять із Сінгапуру, за винятком товарних позицій 1701 та 1702 УКТЗЕД, з дати набуття чинності цієї Угоди. Особливу увагу було приділено питанням конкуренції, санітарних та фітосанітарних вимог, охорони інтелектуальної власності та походження товарів.

Сучасні проекти угод про вільну торгівлю є досить широкими в плані охоплення питань та сприятимуть диверсифікації експорту України та захисту прав експортерів.

2.3 ІНСТИТУЦІЙНА КАРТА⁹⁴

Розробка та регулювання зовнішньоторговельної політики в Україні на законодавчому рівні здійснюється Верховною Радою України як вищим органом державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Верховній Раді України підпорядковується Антимонопольний комітет України, який бере участь у розробленні законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють питання конкурентної політики та демонополізації економіки, а також взаємодіє у цій сфері з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими установами та організаціями з питань захисту економічної конкуренції та демонополізації економіки.

Здійснення зовнішньоекономічної політики України на основі затверджених ВРУ законів належить до повноважень Кабінету Міністрів України як найвищого органу виконавчої влади України. Таким чином, провідну роль у реалізації зовнішньоторговельної політики покладено на міністерства, державні комітети та інші центральні органи виконавчої влади, а також підпорядковані їм державні підприємства та відомства.

⁹² МКУ (2010)

⁹³ З 31 грудня 1995 р. між Туреччиною та ЄС існує Митний Союз. Однак ця Угода не включає усі сфери економіки та є доволі обмеженою. Митний Союз передбачає запровадження єдиного зовнішнього тарифу на низку продуктів та прийняття Туреччиною європейського законодавства у багатьох важливих сферах, які належать до єдиного внутрішнього ринку. Незважаючи на існування Митного Союзу з ЄС, Туреччина укладає та веде переговори про договори вільної торгівлі з іншими країнами (ЄАВТ, Ізраїль, Македонія, Хорватія, Боснія-Герцеговина, Туніс, Марокко, Палестина, Сирія, Єгипет, Грузія, Албанія).

⁹⁴ Інституційна карта, як і решта тексту Звіту, розроблена на основі даних станом на кінець жовтня 2010 р. У грудні 2010 р. в Україні започатковано адміністративну реформу, яка суттєво змінює організаційну систему органів державної влади. Враховуючі часові обмеження та незавершеність відповідної реформи, ці зміни у тексті Звіту не аналізувались

Крім того, до реалізації зовнішньоекономічної політики України залучені такі колегіальні органи Кабінету Міністрів України, як Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі та Митно-тарифна рада України. Обидва органи очолює Міністр економіки України, а до їхнього складу входять представники міністерств, державних комітетів та інших центральних органів виконавчої влади.

На рівні практичної реалізації зовнішньоторговельної політики України дозвільну документацію для здійснення митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів надає ряд центральних органів виконавчої влади, детальний розгляд яких наведено нижче. Крім того, у випадках, передбачених законодавством, дозвільну документацію також видає Торгово-промислова палата України, недержавна неприбуткова самоврядна організація, членами якої є юридичні особи і громадяни України, зареєстровані як підприємці, а також їхні об'єднання.

Матриця взаємозв'язків між різними органами влади, які займаються питаннями вироблення та реалізації зовнішньоекономічної політики в Україні, подана на Рисунку 2.5.

До повноважень Верховної Ради України у сфері розробки та регулювання зовнішньоекономічної політики України належать такі функції:

- прийняття, зміна та скасування законів, що стосуються зовнішньоекономічної діяльності;
- затвердження головних напрямів зовнішньоекономічної політики України;

- розгляд, затвердження та зміна структури органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- укладання міжнародних договорів України та приведення чинного законодавства України у відповідність із правилами, встановленими цими договорами;
- затвердження списків товарів, експорт та імпорту яких забороняється чинним законодавством України.

Підзвітний Верховній Раді Антимонопольний комітет України здійснює контроль за додержанням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності законодавства про захист економічної конкуренції. Основним завданням Антимонопольного комітету України є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики України за наступними напрямками:

- здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;
- участь у розробленні та внесення в установленому порядку пропозицій щодо законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють питання розвитку конкуренції, конкурентної політики та демонополізації економіки;
- контроль за регулюванням цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;

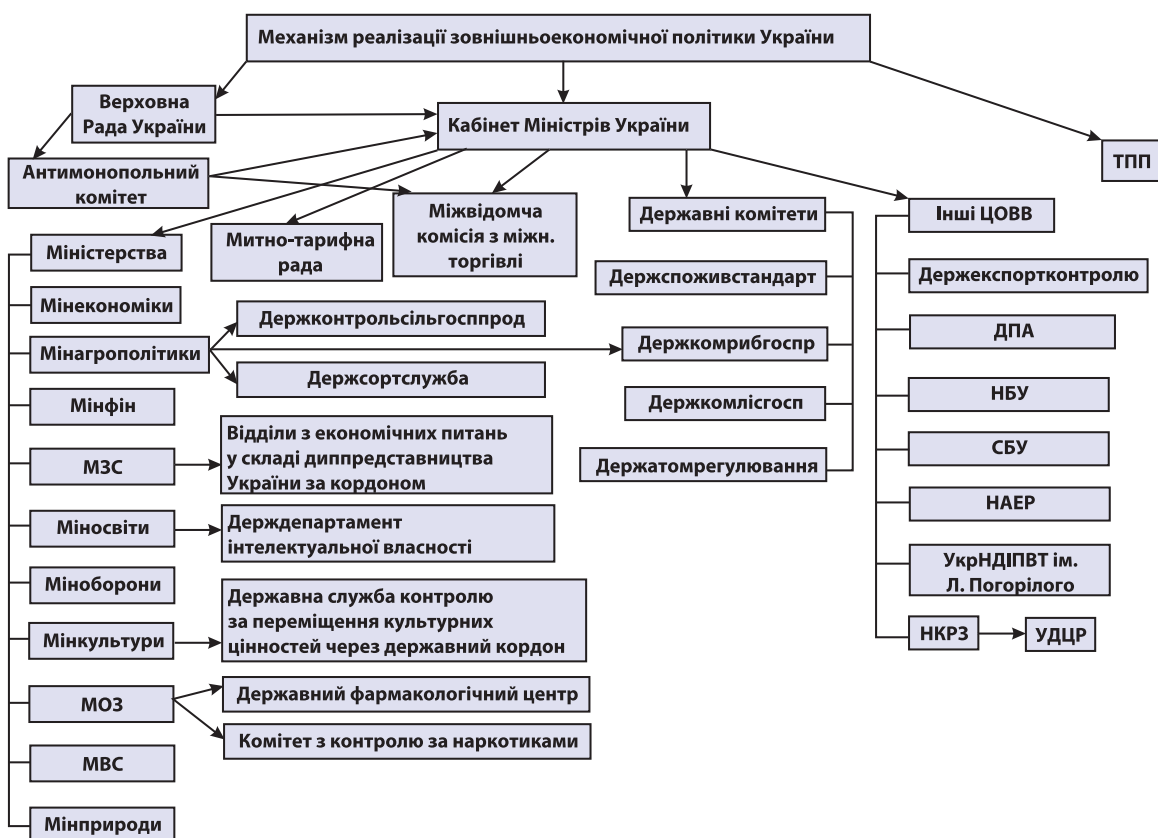

Рисунок 2.5. Інституційна матриця реалізації зовнішньоторговельної політики України

Джерело: законодавство України, аналіз ІЕД

- сприяння розвитку добросовісної конкуренції у взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, підприємствами, установами та організаціями з питань розвитку, підтримки, захисту економічної конкуренції та демонаполізації економіки.

Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо здійснення зовнішньоторговельної політики відповідно до ухвалені ВРУ законодавчої бази, а також виконує такі функції:

- координує діяльність міністерств, державних комітетів та відомств України з регулювання зовнішньоекономічної діяльності; координує роботу торговельних представництв України в іноземних державах;
- координує роботу торговельних представництв України в іноземних державах;
- приймає нормативні акти управління з питань зовнішньоекономічної діяльності у випадках, передбачених законами України;
- проводить переговори і укладає міжурядові договори України з питань зовнішньоекономічної діяльності у випадках, передбачених законами України про міжнародні договори України, забезпечує виконання міжнародних договорів України з питань зовнішньоекономічної діяльності всіма державними органами управління, підпорядкованими Кабінету Міністрів України, та залучає до їх виконання на договірних засадах інших суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;
- відповідно до своєї компетенції, визначеної законами України, вносить на розгляд Верховної Ради України пропозиції про систему міністерств, державних комітетів і відомств - органів оперативного державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, повноваження яких не можуть бути вищими за повноваження Кабінету Міністрів України, які він має згідно з законами України;
- встановлює розмір збору за видачу ліцензії з урахуванням фактичних витрат, пов'язаних із застосуванням процедури ліцензування;
- ухвалює рішення про застосування режиму ліцензування експорту(імпорту) товарів, у тому числі встановлення квот (кількісних або інших обмежень) за поданням центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики (Міністерства економіки) з визначенням переліку конкретних товарів, експорт (імпорт) яких підлягає ліцензуванню, періоду дії ліцензування та кількісних або інших обмежень щодо кожного товару;
- забезпечує складання платіжного балансу, зведеного валютного плану України;
- здійснює заходи щодо забезпечення раціонального використання коштів Державного валютного фонду України;
- забезпечує виконання рішень Ради Безпеки ООН з питань зовнішньоекономічної діяльності.

Національний банк України має такі повноваження у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності:

- регулює курс національної валюти України до грошових одиниць інших держав;
- здійснює облік і розрахунки по наданих і одержаних державних кредитах і позиках, проводить операції з централізованими валютними ресурсами, виділеними з Державного валютного фонду України у розпорядження Національного банку України;
- виступає гарантом кредитів, наданих суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності іноземними банками, фінансовими та іншими міжнародними організаціями під заставу Державного валютного фонду та іншого державного майна України;
- представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших держав, міжнародними банками та іншими фінансово-кредитними установами та укладає відповідні міжбанківські угоди;

Міністерство економіки України як центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, виконує такі функції:

- забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики при здійсненні суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності виходу на зовнішній ринок, координацію їхньої зовнішньоекономічної діяльності, в тому числі відповідно до міжнародних договорів України;
- здійснює контроль за дотриманням всіма суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності чинних законів України та умов міжнародних договорів України;
- проводить антидемпінгові, антисубсидійні та спеціальні розслідування у порядку, визначеному законами України;
- здійснює ліцензування зовнішньоекономічних операцій, надаючи дозволи на здійснення суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності експорту (імпорту) товарів; щомісяця інформує Державну митну службу України про видані ліцензії на експорт (імпорт) товарів, що підлягають ліцензуванню;
- проводить постійний моніторинг розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, аналізує ефективність експорту та імпорту товарів (робіт, послуг), розробляє і забезпечує проведення заходів з розвитку та удосконалення структури експорту та імпорту товарів (робіт, послуг), розробляє рекомендації для відповідних галузей економіки з урахуванням кон'юнктурних змін на світовому ринку;
- бере участь у складанні зовнішньоторговельного і платіжного балансу;

- готує пропозиції про забезпечення функціонування системи нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, обліку (реєстрації) окремих видів зовнішньоекономічних договорів (контрактів), укладених суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України всіх форм власності, та здійснює відповідні заходи;
- забезпечує реалізацію єдиної митно-тарифної політики, готує пропозиції з удосконалення нормативно-правової бази митно-тарифного регулювання;
- виконує за встановленим законодавством порядком регуляторні та реєстраційно-дозвільні функції у сфері експорту, імпорту товарів (робіт, послуг), здійснює відповідно до законодавства ліцензування експорту, імпорту товарів (робіт, послуг) та деяких видів господарської діяльності, визначає рівень індикативних цін та публікує їхній перелік тощо.

Міністерство закордонних справ України керує діяльністю відділів з економічних питань у складі дипломатичних представництв України за кордоном.

Переведення торговельних представництв при посольствах України в інших країнах із підпорядкування Мінекономіки у підпорядкування МЗС здійснено відповідно до Указу Президента⁹⁵ у 2010 р. Цим Указом Міністерству закордонних справ доручено, з метою забезпечення цілісності та узгодженого проведення зовнішньополітичного курсу України, вдосконалення механізму захисту за кордоном інтересів держави в економічній сфері, подальшого розвитку економічних зв'язків з іноземними державами і міжнародними організаціями, сформувати у складі закордонних дипломатичних установ України відділів з економічних питань і у зв'язку з цим ліквідувати торговельно-економічні місії у складі закордонних дипломатичних установ України.

Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі, до складу якої входять міністр економіки та представники міністерств економіки, промислової політики, охорони навколишнього природного середовища, охорони здоров'я, фінансів, внутрішніх справ, закордонних справ, палива та енергетики, регіонального розвитку та будівництва, юстиції, аграрної політики, транспорту та зв'язку, державних комітетів та інших центральних органів виконавчої влади, а також представник Антимонопольного комітету. Комісія виконує такі функції:

- здійснює оперативне державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні відповідно до законодавства України;
- ухвалює рішення про порушення і проведення антидемпінгових, антисубсидійних або спеціальних розслідувань та застосування відповідно антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів;

- ухвалює рішення про запровадження режиму ліцензування у разі застосування заходів захисту вітчизняного товаровиробника згідно із законодавством.

Митно-тарифна рада України є колегіальним органом при Кабінеті Міністрів України, діяльність якого спрямована на проведення єдиної митно-тарифної політики задля врахування інтересів країни і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, захисту внутрішнього ринку, обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції під час здійснення експортно-імпортних операцій, протидії дискримінаційним заходам інших держав та їхніх об'єднань. До складу Митно-тарифної ради входять міністр економіки та представники міністерств економіки, промислової політики, культури і туризму, фінансів, закордонних справ, палива та енергетики, транспорту та зв'язку, аграрної політики, Державної митної служби та інших центральних органів виконавчої влади. Головними завданнями Митно-тарифної ради є:

- розроблення пропозицій про основні напрями і засоби реалізації митно-тарифної політики України;
- розроблення проектів актів законодавства України та міжнародних договорів України щодо митно-тарифного регулювання;
- підготовка пропозицій про встановлення, скасування або зміну ставок ввізного та вивізного мита;
- підготовка і розгляд пропозицій про внесення змін до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності;
- розроблення правил визначення митної вартості товарів та країн їх походження;
- розроблення та розгляд пропозицій про надання тарифних пільг і преференцій, а також заходів, спрямованих на захист внутрішнього ринку.

Державна митна служба України здійснює митний контроль в Україні згідно з визначеною ВРУ митною політикою відповідно до чинного законодавства України. Зокрема, митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», Митного кодексу України, законів України про митне регулювання, Єдиного митного тарифу України та міжнародних договорів України. Законами України про митне регулювання встановлюються митні правила України, які повинні включати порядок декларування товарів, сплати мит та митних зборів, надання митних пільг та інші умови проходження митного контролю.

Державна митна служба щомісяця подає Міністерству економіки інформацію про обсяги експорту (імпорту) товарів за виданими ліцензіями. Стосовно кожного виду товару може встановлюватися лише один вид ліцензії.

⁹⁵ Указу Президента України «Про деякі питання представництва економічних інтересів України за кордоном» від 8 квітня 2010 р. №522/2010

Врамках **практичної реалізації зовнішньоторговельної політики** України дозвілну документацію для митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, надають такі центральні органи виконавчої влади:

Кабінет Міністрів України надає спеціальний дозвіл на реалізацію за межами України компонентів донорської крові і препаратів, виготовлених з донорської крові та її компонентів, що надається від імені Кабінету Міністрів України віце-прем'єр-міністром України.

Міністерство економіки надає ліцензії на експорт, імпорт товарів, до яких належать:

- ліцензія на право експорту, імпорту спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів;
- ліцензія на експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, матриць;
- спеціальна ліцензія на імпорт товарів, щодо яких застосовані спеціальні заходи згідно з відповідним рішенням Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі;
- разова (індивідуальна) ліцензія на здійснення зовнішньоекономічної операції;
- індивідуальна ліцензія на здійснення резидентами майнових інвестицій за межами України;
- дозвіл на реекспорт товарів, переліки яких оприлюднюються Міністерством економіки України;
- картка реєстрації-обліку зовнішньоекономічного договору (контракту).

Міністерство фінансів надає офіційний лист про погодження вивезення за межі митної території України дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, брухту і відходів як давальницької сировини, а також сертифікат Кімберлійського процесу.

Міністерство охорони здоров'я надає:

- висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи;
- реєстраційне посвідчення на лікарський засіб або сертифікат про державну реєстрацію медичного імунобіологічного препарату;
- дозвіл на разове ввезення незареєстрованих лікарських засобів, а також виробів медичного призначення;
- оригінал свідоцтва про державну реєстрацію виробу медичного призначення або його нотаріально засвідчену копію;
- підтвердження про державну реєстрацію виробів медичного призначення;
- свідоцтво про державну реєстрацію дезінфекційного засобу;
- оригінал санітарного сертифіката на вантажі з харчовими продуктами, призначеними для експорту.

Крім того, Державний фармакологічний центр МОЗ надає лист на ввезення незареєстрованих лікарських засобів на територію України з метою

проведення доклінічних досліджень, клінічних випробувань та державної реєстрації.

Комітет з контролю за наркотиками при МОЗ надає дозвіл на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Міністерство аграрної політики (Мінагрополітики) надає:

- міжнародний ветеринарний сертифікат;
- ветеринарне свідоцтво;
- фітосанітарний сертифікат;
- фітосанітарний сертифікат на реекспорт;
- карантинний дозвіл на імпорт (транзит);
- документальне підтвердження на насіння й садивний матеріал сортів рослин, що ввозяться для державного випробування, вивозяться і не є об'єктами інтелектуальної власності або вивозяться з дозволу власника прав на сорт;
- посвідчення про реєстрацію (документ, що засвідчує реєстрацію біржової угоди (контракту) про експорт зерна).

При цьому Державна служба з охорони прав на сорти рослин Мінагрополітики надає свідоцтво про державну реєстрацію сорту рослин і разовий дозвіл на ввезення насіння й садивного матеріалу не зареєстрованих в Україні сортів рослин.

Державний комітет рибного господарства (діяльність якого спрямовується і координується КМУ через Міністра аграрної політики) надає форму реєстрації уловів патагонського та антарктичного іклячів / форму реекспорту видів іклячів.

Державна інспекція з контролю якості сільськогосподарської продукції та моніторингу її ринку (Держконтрольсільгосппрод) Мінагрополітики надає сертифікат якості зерна.

Міністерство охорони навколишнього природного середовища надає:

- повідомлення про транскордонне перевезення відходів;
- висновок, що відходи Зеленого переліку не підпадають під дію пунктів 6 - 33 Положення про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх утилізацією / видаленням;
- дозвіл на транспортування отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів;
- посвідчення про державну реєстрацію, пестицидів та агрохімікатів;
- дозвіл на ввезення та застосування незареєстрованих пестицидів та агрохімікатів для державних випробувань та наукових досліджень, а також обробленого ними насінневого (садивного) матеріалу;
- погодження на ввезення металобрухту;
- сертифікат екологічного контролю.

Крім того, дозвіл або сертифікат на ввезення в Україну та вивезення за її межі об'єктів тваринного і рослинного світу (які є об'єктами регулювання Кон-

венції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES) видають: Мінприроди – щодо всіх зразків, за винятком осетрових риб і виробленої з них продукції, та Держкомрибгосп – щодо осетрових риб і виробленої з них продукції.

Державний комітет лісового господарства надає сертифікат про походження лісоматеріалів та виготовлених із них пиломатеріалів для здійснення експортних операцій.

Міністерство освіти та науки надає дозвіл на ввезення незареєстрованих генетично модифікованих організмів, призначених для науково-дослідних цілей або державних апробацій (випробовувань).

Державний департамент інтелектуальної власності МОН видає витяг з реєстру МОН про визнання СІД-кодів, нанесених на диски, а також витяг із реєстру МОН про визнання СІД-кодів, нанесених на матриці.

Міністерство оборони надає висновок про відповідність засобів вимірювальної техніки військового призначення вимогам Закону України «Про метрологію та метрологічну діяльність», а також дозвіл на ввезення радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв спеціального призначення.

Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України Міністерства культури і туризму надає свідоцтво на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України.

Міністерство внутрішніх справ видає дозвіл на перевезення спеціально визначених предметів, матеріалів і речовин, на які поширюється дозвільна система.

Національний банк України надає:

- спеціальний дозвіл НБУ на ввезення в Україну валюти України;
- спеціальний дозвіл НБУ на вивезення за межі України валюти України;
- письмовий дозвіл Національного банку на відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- письмовий дозвіл Національного банку на здійснення операцій з банківськими металами на міжнародних ринках;
- письмовий дозвіл Національного банку на операції з банківськими металами на валютному ринку України та/або операції з банківськими металами на міжнародних ринках;
- письмовий дозвіл Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями;

- спеціальний дозвіл Національного банку України на ввезення в Україну банківських металів.

Спільно з Державною податковою адміністрацією НБУ надає довідку про проведення декларування валютних цінностей, доходів та майна, що належать резиденту України і перебувають за її межами.

Крім цього, територіальні управління НБУ видають індивідуальну ліцензію на вивезення за межі України банківських металів.

Державна податкова адміністрація видає заявкорузрахунок на придбання марок акцизного збору (другий примірник).

Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики (або вповноважений орган сертифікації) надає сертифікат відповідності та свідоцтво про визнання відповідності.

Територіальний орган Держспоживстандарту надає висновок про відповідність засобів вимірювальної техніки вимогам Закону України «Про метрологію та метрологічну діяльність», а також територіальний орган із сертифікації видає атестат виробництва, що видається суб'єктам господарювання, які переробляють продукти лову.

Державний комітет ядерного регулювання надає дозвіл на перевезення територією України радіоактивних матеріалів, а також ліцензію на використання джерел іонізуючого випромінювання.

Служба безпеки України надає ліцензію на ввезення, вивезення голографічних захисних елементів.

Державна служба експортного контролю видає дозвіл (висновок) на право здійснення міжнародних передач товарів.

Національне Агентство України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів надає висновок державної експертизи з енергозбереження.

Український науково-дослідний інститут прогнозування та випробування техніки і технологій для сільськогосподарського виробництва імені Леоніда Погорілого надає реєстраційне посвідчення на технічний засіб застосування пестицидів і агрохімікатів, а також дозвіл на ввезення незареєстрованого технічного засобу застосування пестицидів і агрохімікатів.

Український державний центр радіочастот Національної комісії з питань регулювання зв'язку України видає дозвіл на ввезення в Україну радіоелектронних засобів та радіовипромінювальних пристроїв.

Торгово-промислова палата України видає сертифікат про походження товару при його вивезенні з митної території України в тих випадках, коли він необхідний, і це відображено в національних правилах країни ввезення чи передбачено міжнародними договорами.

РОЗДІЛ 2

СПРИЯННЯ ТОРГІВЛІ

РОЗДІЛ 3. СПРИЯННЯ ТОРГІВЛІ

3

3.1 ВНУТРІШНІ ТОРГОВЕЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ

3.1.1 Митні та інші процедури, пов'язані з торгівлею

Питання ефективності митних процедур та контролю мають надзвичайно велике значення в програмах сприяння торгівлі. Митні процедури та їхня ефективність мають безпосередній вплив на обсяги експорту та імпорту товарів та часто відіграють роль істотних нетарифних бар'єрів.

Переговори щодо сприяння торгівлі в рамках СОТ передусім стосуються ст. VIII ГАТТ «Збори та формальності, пов'язані з імпортом та експортом». Саме покращення міжнародних процедур торгівлі має вирішальне значення для програм сприяння торгівлі.

Загальною характеристикою роботи митних служб у всьому світі є надзвичайно великі обсяги операцій та недостатня потужність для митної перевірки всіх товарів. З одного боку, митні служби перебувають під тиском власного уряду та міжнародних організацій щодо полегшення митної очистки для законослухняних пасажирів та вантажів, а з іншого – вони несуть відповідальність за можливі злочини та тероризм. Тому не завжди вдається досягти бажаного балансу між полегшенням процедур та контролем. Крім того, часто надходження від митних процедур становлять вагому частку доходів державних бюджетів. Це посилює вплив фінансових органів держави на діяльність митних служб.

В Україні митна служба є незалежним органом влади. Робота митної служби координується міністром фінансів, який пропонує кандидатуру Голови митної служби для призначення Кабінетом Міністрів.

Митна служба забезпечує відчутне надходження доходів до бюджету країни. В Україні частка до-

ходів від митних процедур у державному бюджеті 2009 р. становила 33,9%, а у податкових надходженнях – 53,8% (Таблиця 3.1). В результаті світової фінансової кризи кількість офіційно зареєстрованих імпортерів у 2009 р. операцій скоротилася на 36% порівняно із 2008 р. Натомість збільшилися обсяги «сірого» імпорту до країни⁹⁶.

Основним завданням митного контролю є забезпечення пропуску через державний кордон України товарів на автомобільних, водних, залізничних та повітряних пунктах пропуску. Нині в Україні існує 218 пунктів перетину кордону, а також численні внутрішні пункти митного оформлення. Однак, часто метою митного контролю стає забезпечення необхідного обсягу митних надходжень⁹⁷.

Основним документом, що визначає митну політику України, є Митний кодекс України⁹⁸. Відповідно до нього митному контролю підлягають усі товари та транспортні засоби, що переміщуються через митний кордон України (за винятком випадків, передбачених чинним законодавством). Митний контроль здійснюється безпосередньо посадовими особами митних органів України шляхом перевірки документів та відомостей, необхідних для митних цілей, митного огляду товарів та транспортних засобів, усного опитування громадян і посадових осіб, обліку товарів та транспортних засобів, огляду територій та приміщень складів тимчасового зберігання, митних ліцензійних складів, вільних митних зон, магазинів безмитної торгівлі, де можуть міститися товари та транспортні засоби, що підлягають митному контролю, чи здійснюється діяльність, контроль за якою покладено на митні органи України. Правоохоронні органи України, фінансові установи,

Таблиця 3.1. Доходи від митних процедур в загальному обсязі податкових надходжень України у 2005-2010 рр.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010*
Податкові надходження, млрд грн	74,5	94,8	116,7	167,9	148,9	201,6
Доходи від митних процедур, млрд грн**	29,8	39,3	51,7	93,3	80,1	93,3
Частка доходів від митних процедур у податкових надходженнях, %	39,9	41,4	44,3	55,6	53,8	46,3

Джерело: Звіти державного казначейства України

Примітка:

*План на 2010 р.

** доходи від митних процедур містять Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції та Податок на додану вартість із ввезених на територію України товарів (робіт, послуг)

⁹⁶ АСС (2009)

⁹⁷ Світовий банк (2010)

⁹⁸ Митний кодекс України від 11 липня 2002 № 92-IV

податкові та інші органи контролю України відповідно до законодавства України на запити митних органів або за власною ініціативою інформують митні органи про наявні в них відомості, необхідні для здійснення митного контролю.

Залежно від напрямку руху розрізняють митний контроль імпорتنних (таких, що ввозять на територію України), експортних (таких, що вивозять за межі України) та транзитних (таких, що переміщують через територію України) товарів.

Залежно від форми здійснення митний контроль поділяють на перевірку документів на товари, транспортні засоби, огляд та переогляд товарів, транспортних засобів і речей. При цьому перевірка є формою документального контролю, а огляд та переогляд – фактичного (облік кількості, контроль якості енергоносіїв).

На сьогодні норми Митного кодексу України потребують значного удосконалення у сфері спрощення митних процедур. У зв'язку з цим на порядку денному перебуває підготовка нового Митного кодексу, який більше узгоджується з вимогами ЄС, новою редакцією Кіотської конвенції та нормами СОТ⁹⁹. Новий Митний кодекс буде адаптований до митних правил ЄС і дозволить запровадити систему «єдиного вікна» при оформленні вантажів. При цьому інші органи, зокрема Служба безпеки України і Державна податкова адміністрація, будуть позбавлені можливості, наприклад, перевіряти контейнери¹⁰⁰.

З погляду сприяння торгівлі, міжнародна конвенція Всесвітньої митної організації¹⁰¹ «Про спрощення та гармонізацію митних процедур», яка була переглянута та доповнена у червні 1999 р. Протоколом, яка відома як Кіотська Конвенція, визнана основним міжнародним інструментом сприяння торгівлі. Україна приєдналася до Кіотської конвенції 2006 р.¹⁰²

Кіотська конвенція, з одного боку, спрямована на стимулювання зовнішньоекономічної діяльності шляхом спрощення та прискорення процедур митного оформлення та митного контролю, а з іншого боку – на те, щоб це прискорення та спрощення не заподіяли шкоди інтересам держави та суспільства в частині наповнення доходної частини державного бюджету, захисту внутрішнього ринку тощо. Конвенція передбачає, що одним із напрямків, в якому мають рухатися митні адміністрації у сучасних умовах, є перехід до методів

митного контролю, заснованих на пост-аудиті та управлінні ризиками.

Однак неузгодженість законодавства із міжнародними правилами існує. Це стосується головним чином питань співробітництва Митної служби із митними брокерами, визначення митної вартості та митної класифікації товарів, запровадження розмитнення в будь-якому місці за вибором імпортерів, тощо.

Крім того, Україні також необхідно є прийняти окремий закон, який би регулював діяльність митної служби та її визначав би її повноваження. Сьогодні Митна служба – централізована структура із відділеннями на місцях та у регіонах. При цьому проміжний регіональний рівень має суто функціональне значення і часто є лише проміжною ланкою комунікації місцевих та центрального управлінь замість реальної участі у підтримці фахівців місцевих рівнів, сприяння гнучкому управлінню ресурсами. Крім того, потребують подальшого уточнення коло обов'язків та роль органів прикордонного контролю: митних органів і прикордонників.

За індексом ефективності логістики Світового банку¹⁰³ у сфері ефективності митних процедур та процедур розмитнення Україна посідає 135 місце зі 155 країн, перебуваючи на одному рівні з країнами Африки¹⁰⁴. Показник ефективності митних процедур та процедур розмитнення визначався за швидкістю, простотою та передбачуваністю митних процедур у країні. За даними «Глобального звіту конкурентоспроможності» Світового економічного форуму Україна займає 115 місце зі 133 країн за показником «6.13 Тягар митних процедур»¹⁰⁵.

Основними причинами неефективної роботи митної служби та обтяжливих митних процедур в Україні є необхідність виконання покладеної на неї фіскальної функції. Необґрунтовано велика кількість митних процедур, великі черги та завантаженість співробітників митної служби становлять основні недоліки у роботі митниці (Рисунок 3.1).

Що стосується корупції, то основні випадки корупції при проведенні митних процедур трапляються при перевірці документів та перетині кордону (Рисунок 3.2).

Неефективність роботи митних служб пов'язана головним чином із недосконалістю законодавства. По-перше, в Україні існує прив'язка імпортерів до конкретної регіональної митниці. По-друге, оцінювання митної вартості часто є

⁹⁹ Світовий банк (2010)

¹⁰⁰ "Тігірко: Проект нового Митного кодексу України може бути представлений через 1,5 місяця".

<http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2010/10/13/213001>

¹⁰¹ Україна є членом Всесвітньої митної організації з 1992 року

¹⁰² Закон України «Про приєднання України до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур» № 227-V від 5 жовтня 2006 р.

¹⁰³ Індекс ефективності логістики (Logistics Performance Index, LPI) містить показники ефективності країн у шести сферах: 1) ефективність митних процедур та процедур розмитнення; 2) якість торговельної та транспортної інфраструктури; 3) легкість організації поставок за конкурентними цінами; 4) компетентність та якість логістичних послуг; 5) можливість відстеження коносаментів; 6) частота безперебійних поставок у запланований час.

¹⁰⁴ Logistics Performance Index <http://info.worldbank.org/etools/tradesurvey/mode1b.asp?cgroup=0&order=q10rank>

¹⁰⁵ WEF (2009a), <http://www.weforum.org/documents/GCR09/index.html>

Рисунок 3.1. Основні недоліки у роботі митних органів

Джерело: MSI (2008)

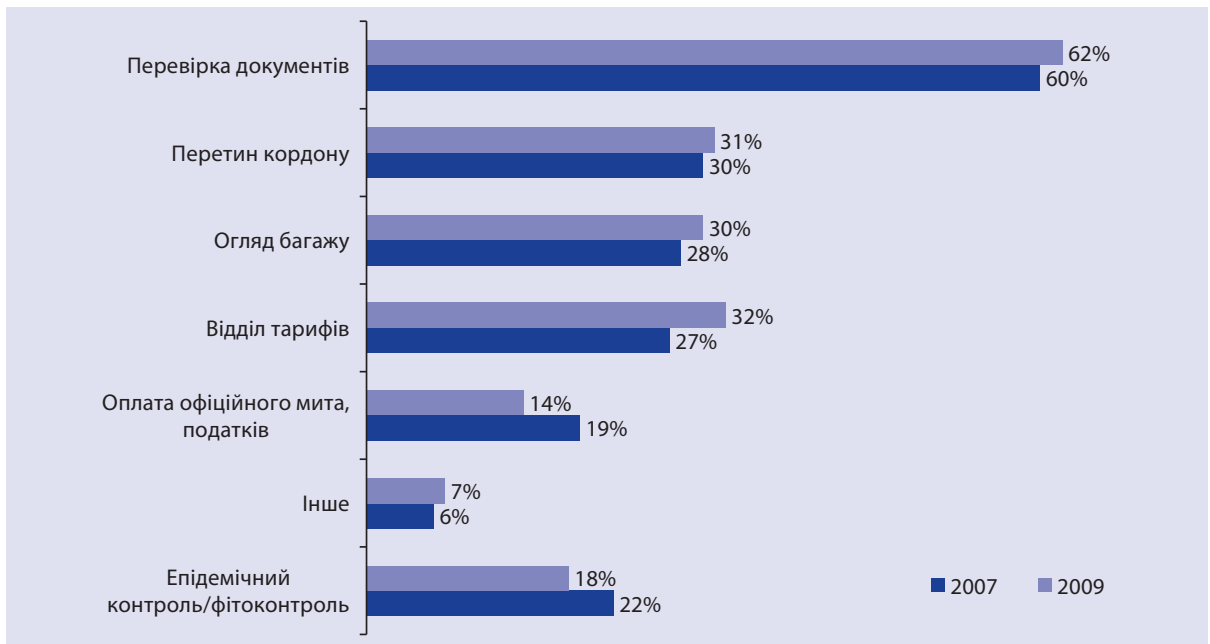

Рисунок 3.2. Корупція при проведенні митних процедур

Джерело: MSI (2008)

проблемним питанням при експорті та імпорту товарів. Воно може здійснюватися не на основі комерційної вартості, а за преїскурантним та за допомогою інших довідкових методів оцінки вартості, що не передбачено нормами СОТ. Іншими проблемними сферами роботи митниці є класифікація товарів, де митниця часто обирає тарифні позиції з найвищою ставкою мита, та визначення походження товару, оскільки сертифікати про походження часто повертають до тих країн, де вони були видані, для перевірки, що подовжує подальший процес перевірки.

Разом з тим варто відзначити, що половина учасників опитування індексу ефективності логістики відзначили покращення процедур роз-

митнення з 2005 р. Огляд загальних показників ефективності діяльності митної служби свідчить про покращення ситуації протягом останніх років з погляду продуктивності праці, прибутковості та економічної ефективності.

Покращення потребує також функціонування системи «єдиного вікна». На сьогодні воно відрізняється від міжнародних стандартів, встановлених Центром ООН зі спрощення процедур торгівлі та електронних ділових операцій (UN-CEFACT). Воно існує у формі одного офісу на прикордонних станціях, де представники більшості відомств перебувають в одній кімнаті. Крім того, спрощення потребують і документальні процедури отримання дозволу на в'їзд в Україну.

Незважаючи на існування значних проблем та відносно низької ефективності митних процедур та роботи митниці, Україна робить певні кроки у напрямку реформування цієї сфери.

У новому Порядку денному асоціації Україна-ЄС окремо виділені питання сприяння торгівлі та митниці. Сторони домовилися розробити чіткий план допомоги ЄС у реформуванні митних питань на 2010 р., включно з реформуванням самої Митної служби, процедур, ресурсів, інформаційно-технічної підтримки та плану впровадження. Прикладом для формування такої програми може стати Модернізована Модель Митниці ЄС (EU Customs Blueprint). Крім того, сторони планують оцінити можливість запровадження механізмів обміну даними, особливо щодо товарів та транспортних засобів, які б відповідали сучасним стандартам та процедурам захисту даних¹⁰⁶. На сьогодні Митна служба України бере участь у програмах обміну інформацією з ЄС з питань створення інтегрованої інформаційної системи транскордонних перевезень у рамках проекту ICITAP (адаптації Єдиної автоматизованої системи Держмитслужби до системи NCTS), розробці проекту «Електронна митниця», співпрацює з Евростатом з питань методології ведення статистики зовнішньої торгівлі та роботи з базою даних торгівлі Евростату COMEXT¹⁰⁷.

В Україні вже давно розробляють програму реформування структури та функції Митної служби. Для побудови ефективної системи управління передбачено створити вертикальну організаційно-управлінську структуру «Державна митна служба – регіональні митниці – митниці». За територіальним принципом має бути створено систему регіональних митниць, яким центральний апарат делегує контрольні-розпорядчі функції на рівні регіону. Вже на першому етапі реформування структури митної системи має бути створена, зокрема, Регіональна інформаційна митниця, одним із головних завдань якої стане створення так званої «електронної митниці», що дасть можливість підвищити якість митного регулювання¹⁰⁸.

Варто виділити кілька заходів, спрямованих на удосконалення митних процедур та оптимізацію роботи митних служб. Так, 20 лютого 2009 р. Верховна Рада прийняла у першому читанні «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо здійснення попереднього

документального контролю у пунктах пропуску через митний кордон»¹⁰⁹, спрямований на скорочення часу на перетин митного контролю для транспортних засобів, що перевозять вантажі. Кабінет Міністрів уповноважив¹¹⁰ Митну службу визначати компанії, які можуть проходити митне оформлення з використанням спрощених митних процедур без безпосереднього отримання дозволів від Міністерства економіки та Державної податкової адміністрації.

У 2010 р. Державна митна служба розпочала оптимізацію структури власних служб шляхом скорочення кількості митниць за рахунок «приєднання», тобто зміни статусу низки митниць. Фактично, відбувається скорочення адміністративного апарату митниці, що ліквідується, і передача функцій управління нею іншій митниці. Як очікується, цей крок скоротить адміністративні витрати митниці. Станом на початок жовтня 2010 р. реорганізація відбулась або відбувається у митницях Донецької, Київської, Закарпатської, Чернігівської, Вінницької, Луганської, Сумської та інших областей країни¹¹¹.

Іншими напрямками роботи є вирішення питань митної вартості, класифікації та походження товарів, імплементація «білого списку», митний пост-аудит та оскарження, декларування товарів на митниці, модернізація митних режимів, митні платежі та уповноважені економічні оператори.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що удосконалення митних процедур в Україні потребують комплексного підходу та глибокого реформування чинної системи.

3.1.2 Послуги транспорту та логістики

Україна розташована на перетині багатьох міжнародних транспортних коридорів (МТК)¹¹², що зв'язують її з іншими країнами та є важливою сполучною ланкою між ними. Таке географічне положення зумовлює значущість транспорту для розвитку економіки країни. До того ж, економічне зростання 2000-2008 рр. зумовило підвищення попиту на транспортні послуги. Відповідно, зростали обсяги вантажопотоків через кордони України (Рисунок 3.3) та доходи від надання транспортних послуг.

Усього через кордони України у 2008 р. було перевезено 556 млн т вантажів¹¹³, що на 50% більше, ніж у 2000 р. Криза зумовила різке скорочення обсягів вантажних перевезень. У 2009 р. вантажо-

¹⁰⁶ List of the EU-Ukraine Association Agenda Priorities for 2010 http://ec.europa.eu/external_relations/ukraine/index_en.htm

¹⁰⁷ Державна митна служба України. «Прогрес у виконанні Порядку денного асоціації Україна – ЄС».

Інформація станом на 30 червня 2010 р.

http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/uk/publish/article?art_id=2015502&cat_id=296951

¹⁰⁸ Представництво України в ЄС. «Україна робить нові важливі кроки у модернізації Митної служби» Інформація від 12 жовтня 2006 р. <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/news/detail/2759.htm>

¹⁰⁹ Проект закону №2766 від 14 липня 2008 р. http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=33043

¹¹⁰ Постанова Кабінету Міністрів України №455 від 6 травня 2009 р.

¹¹¹ Див. накази Державної митної служби України №1148 від 5 жовтня 2010 р., №751 від 13 липня 2010 р., №750 від 13 липня 2010 р., №548 від 28 травня 2010 р., №647 від 17 червня 2010 р.

¹¹² Її територією проходять III, V, VII та IX Транс'європейські (Критські) МТК, МТК Європа-Азія, Балтійське море-Чорне море, TRASECA (Європа - Кавказ – Азія).

¹¹³ З яких 261 млн т (47%) перевезено трубопровідним транспортом.

потік через кордон України зменшився до 400,4 млн т, головним чином через скорочення обсягів транзиту (Рисунок 3.3).

яка становила 43,9% загального вантажопотоку у 2009 р. Якщо не враховувати цей вид транспортування, структура вантажопотоків буде дещо

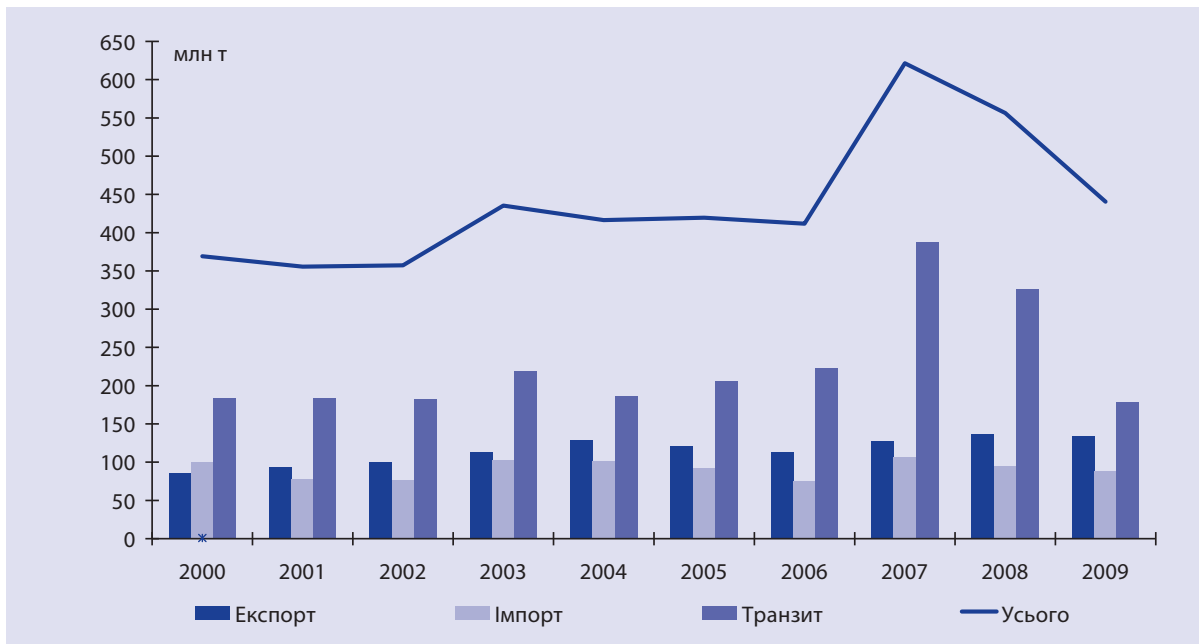

Рисунок 3.3. Зовнішньоекономічні вантажопотоки через кордони України у 2000-2009 рр.

Джерело: Державний комітет статистики України

За рахунок значних обсягів транзиту енергоносіїв в Європу в структурі зовнішньоекономічних вантажопотоків найбільшою є частка перевезень стаціонарним трубопровідним транспортом,

іншою. Як і в минулі роки, у 2009 р. найбільше вантажів йшло на експорт (60%), у той час як імпортовані вантажі склали лише 18%; решта (22%) припадала на транзит¹¹⁴.

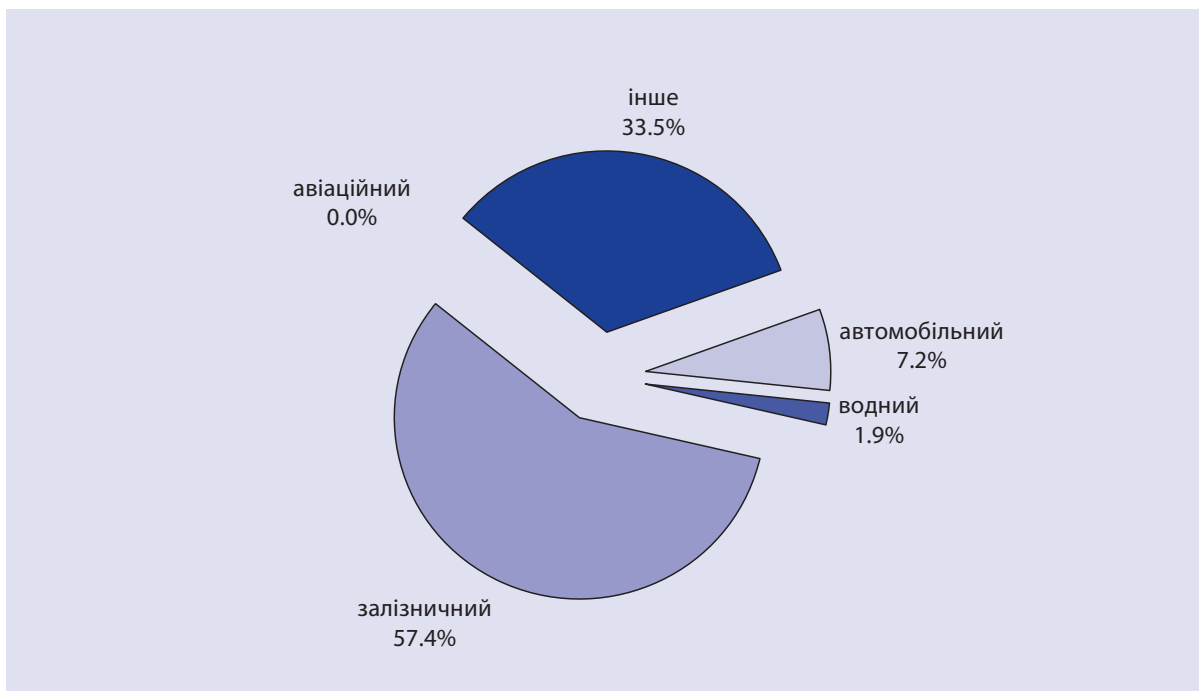

Рисунок 3.4. Структура зовнішньоекономічних вантажопотоків через кордони України за основними видами транспорту у 2009 р.*

Джерело: Державний комітет статистики України

Примітка: * Дані подано без урахування транспортування вантажів трубопровідним транспортом

¹¹⁴ Дані подано без урахування транспортування вантажів трубопровідним транспортом.

Якщо подивитися на значущість видів транспорту для торгівлі товарами (Рисунок 3.4), побачимо, що вагома частка припадає на залізничний та автомобільний транспорт¹¹⁵, тоді як роль водного та авіаційного видів транспорту залишається надзвичайно низькою. Однак незважаючи на те, що морський транспорт в Україні не надто розвинений, порти є дуже важливим елементом глобальних логістичних ланцюгів: у 2008 р. портами було перероблено 167 млн т зовнішньоекономічних вантажів, тоді як у 2009 р. цей показник становив 152 млн т.

Транспортні послуги відіграють найзначнішу роль у торгівлі послугами: у 2009 р. на їхню частку припадало 49,3% зовнішньоторговельного обороту послуг. Внаслідок зростання обсягів транспортних вантажів зростали і доходи від транспортних послуг: торгівля транспортними послугами України характеризується великим позитивним сальдо, яке знизилася тільки через кризу та скорочення обсягів торгівлі з 5,3 млрд дол. США у 2008 р. до 4,4 млрд дол. США у 2009 р. (Рисунок 3.5). Найважливішу роль відіграють традиційно послуги пе-

ревозень вантажів трубопровідним транспортом, на які припадає 29,1% зовнішньоторговельного обороту транспортних послуг. Щодо інших видів транспорту, то залізничний займає 22,6%, повітряний – 19,7%, морський – 19,3%, інші – 9,3%.

Залізничний транспорт. В Україні монопольним залізничним оператором є Державна адміністрація залізничного транспорту «Укрзалізниця» (УЗ), у віданні якої перебувають усі залізниці в країні. Основними недоліками при використанні залізничної інфраструктури є відмінна від європейської (1435 мм) ширина колії (1520 мм), неоптимальне навантаження різних ділянок¹¹⁶, багатфункціональне призначення колій¹¹⁷, обмежений доступ недержавних користувачів до інфраструктури¹¹⁸.

Окрім цього, уже зараз відчувається гостра проблема в модернізації рухомого складу УЗ, що на 75-80% застарів. Інвестиційні потреби УЗ задовольняються лише частково - за останні 10 років лише 25-30%¹¹⁹ - оскільки УЗ довгий час субсидювала пасажирські перевезення за рахунок вантажних, деяких промислових споживачів¹²⁰ і

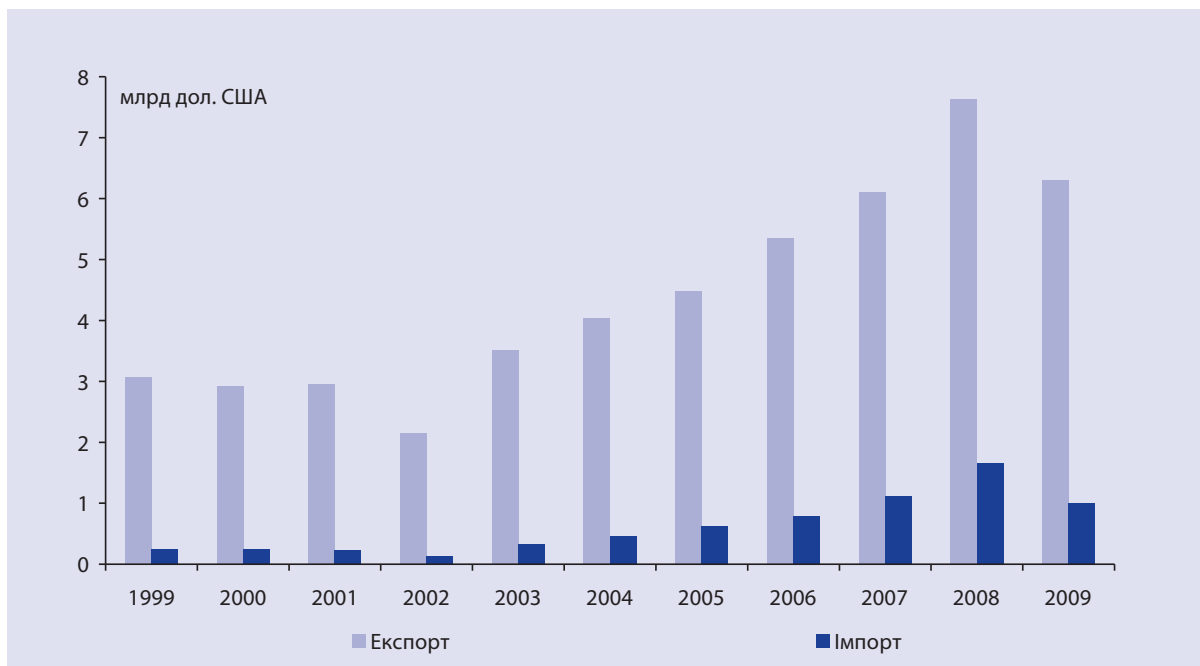

Рисунок 3.5. Торговля транспортними послугами у 1999-2009 рр.

Джерело: Державний комітет статистики України

¹¹⁵ В категорію «Інше» входять: дорожній транспортний засіб у залізничному вагоні, залізничний вагон на морському судні, несупроводжуваний причіп або напівпричіп на морському судні, пошта, річкове судно на морському судні, самохідний дорожній транспорт, «ручна поклажа», невідомий вид транспорту.

¹¹⁶ Зараз наявна інфраструктура використовується лише наполовину потужностей. Водночас близько 30% залізничних шляхів повністю перевантажені.

¹¹⁷ Ті самі колії використовуються як для пасажирських, так і для вантажних перевезень.

¹¹⁸ Нестача рухомого складу змусила УЗ дозволити вантажовідправникам користуватися власними вагонами. Однак з початком кризи у 2008 р. та падінням обсягів торгівлі (перевезень) вона почала відмовляти їм у цьому праві. При цьому система бронювання вагонів УЗ характеризується низькою хиб: великі проміжки часу між заявкою на вагони та повідомленням про їх наявність, відсутність гнучкості в управлінні процесом бронювання, труднощі з доступом до інформації тощо.

¹¹⁹ Світовий банк (2010)

¹²⁰ Наприклад, підприємства металургійної та хімічної промисловості під час кризи користувалися зниженими тарифами на перевезення порівняно з іншими користувачами.

виступала в ролі «дійної корови» для бюджету. Гостра нестача ресурсів змусила МТЗУ дозволити УЗ залучати кредитні кошти і різко підвищити тарифи на всі види перевезень залізницею. Інтервали між зміною тарифів були нерівномірними і недостатніми для того, щоб споживачі могли пристосуватись до нових умов – частина з них переключилася на автомобільний транспорт – а послуги залишилися низької якості. Низку сучасних транспортних послуг і досі практикує УЗ в дуже обмеженому вигляді (наприклад, контрейлерні перевезення). Загалом, фактичні витрати на транспортування залізницею залежать від виду вантажів та відстані перевезення; до того ж зі збільшенням відстані собівартість перевезення зменшується.

Зараз склалася ситуація, коли залізничним сектором неефективно керують державний, і комерційний менеджмент, а тому цей сектор потребує негайного і глибокого реформування, процес якого постійно затягується. Зрозуміло, що за відсутності реформ послуги будуть надто дорогими і низької якості, як у випадку класичної монополії.

Автомобільний транспорт. Довжина мережі автомобільних доріг України становить 169,5 тис. км, з яких 77,9% придатні для великих навантажень¹²¹. При цьому 60% доріг потребують капітального ремонту¹²², і лише 280 км автомобільних доріг відповідають стандартам Транс'європейської транспортної системи¹²³. У цьому секторі, як і у залізничному, управлінські та господарські функції покладені на Державну службу автомобільних доріг «Укравтодор», яка сьогодні не справляється із завданням пошуку фінансових ресурсів для розвитку і підтримки мережі автомобільних доріг, що також робить реформування сектору нагальним завданням.

На ринку послуг зі здійснення перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом діє близько 80 тис. суб'єктів господарювання, які відповідно до законодавства отримали ліцензії, з яких приблизно половина перевозять вантажі¹²⁴. 80-90% фірм, що здійснюють автоперевезення, мають у своєму розпорядженні менше 10 вантажних автомобілів¹²⁵. В останні роки автопарк збільшився на 5%, а обсяг перевезень на дорогах – на 20% на рік. У 2007 р. парк вантажних автомобілів, задіяних у міжнародних перевезеннях, налічував близько 23300 транспортних засобів. За оцінками АСМАП, близько 50% вантажних автомобілів, які здійснюють міжнародні перевезення по країнах СНД, належать до класів Євро-I і Євро-II. Решту (50%, або 10-11 тис. транспортних засобів) становлять автомобілі класів Євро III-V. При цьому кількість

вантажних автомобілів класів IV і V, які є найбільш придатними для перевезень до ЄС, становить не більше 2 тис. одиниць.

Сектор автоперевезень характеризується значними витратами на придбання транспортних засобів внаслідок високих процентних ставок за кредитами. Хоча в Україні питомі витрати перевезень на одиницю вантажу нижчі, наприклад, ніж у Польщі, цінова перевага нівелюється затримками у видачі віз, транспортних ліцензій і ін.¹²⁶. В середньому, перевезення імпортованих товарів обходяться у 2-3 рази дорожче, ніж транспортування експортних вантажів. Відчутну частину витрат становлять неофіційні платежі, великою мірою зумовлені бюрократичними процедурами при митному оформленні. В Україні потрібно принаймні два робочі дні для завантаження товару та організації митного оформлення. Така ситуація спричинена низькою пропускною спроможністю пунктів пропуску на українській стороні, відсутністю спільного контролю, великою кількістю служб контролю тощо.

Однак конкуренція на ринку перевезень змушує автомобільних перевізників запроваджувати різноманітні інноваційні рішення, такі як консолідація вантажів, запровадження регулярних вантажоперевезень між найбільшими містами, послуги з доставки невеликих партій вантажів, вантажоперевезення складними та ризикованими маршрутами тощо. Завдяки їхній більшій гнучкості та порівняним цінам в останні роки відбувається часткова переорієнтація транспортних потоків на користь автомобільних перевезень за рахунок залізничних, що, однак, передбачає вищі транспортні видатки, більший рівень споживання енергії і викидів, а також зростання кількості нещасних випадків.

Водний транспорт. Галузь водних перевезень України має складну інституційну структуру, елементами якої є численні органи державної влади, функції яких дублюються. Україна має майже 20 морських портів на узбережжі Чорного та Азовського морів, а також ряд річкових портів на Дніпрі і Дунаї. Через більшість портів перевезеннями проходять безтарні вантажі, тільки 3 порти Великої Одеси мають значний обсяг операцій з контейнерами. Морські порти, а також більшість інфраструктурних об'єктів на їхній території, є державною власністю. Тарифи на портові послуги встановлені КМУ та МТЗУ. Портове господарство мало реформоване, досі не існує галузевого законодавства, що враховувало б сучасні економічні реалії. Відповідно, державні порти відчувають гострий дефіцит фінансових ресурсів для здійснення

¹²¹ Мова йде про цементно-бетонні, асфальто-бетонні та чорні шосе.

¹²² В Україні 60% доріг потребують капітального ремонту. Прес-конференція голови Укравтодору Вадима Гуржоса// http://www.rbc.ua/ukr/top/show/v_ukraine_60_dorog_trebuyut_kapitalnogo_remonta11032010

¹²³ Світовий банк (2010)

¹²⁴ Прес-служба МТЗУ// <http://www.mtu.gov.ua/uk/news/7087.html>

¹²⁵ Світовий банк (2010)

¹²⁶ У 2008 р. тарифи на вантажоперевезення у внутрішньому сполученні становили 0,025-0,03 дол. США за тонно-кілометр; у країнах ЄС цей тариф у три, і навіть у чотири рази вищий// Світовий банк (2010)

інвестицій і змушені самостійно вирішувати це питання. Відбувається це переважно шляхом співробітництва з приватними стивідорними компаніями або через залучення кредитних коштів.

Тепер на Чорному морі здійснюються лінійні вантажні та пасажирські перевезення ролкерними суднами (типу «ро-ро») та поромами, організовані регулярні рейси до сусідніх країн та трансконтинентальних терміналів Середземного моря й інших європейських та азійських портів. Це дає змогу українським портам приймати судна місткістю від 500 до 1500 контейнерів у 20-футовому еквіваленті (TEU), а також контейнеровози головних світових судноплавних компаній¹²⁷.

Близько 90% роботи з постачання контейнерів під завантаження та подальшому перевезенню вантажів з порту до споживачів здійснюється автомобільним транспортом, головним чином завдяки його маневреності. Поїздка з порту до місця призначення в Україні може тривати до 10 днів через затримки з оформленням документації та видачею вантажу у порту, що є досить тривалим строком. Неофіційні платежі мають систематичний характер і здійснюються на різних етапах обслуговування вантажів. Вартість обробки контейнерів в українських портах є вищою порівняно з міжнародними тарифами, навіть не враховуючи неофіційних платежів. Основна причина – неефективна робота державних органів та адміністрацій портів.

Повітряний транспорт. В Україні є близько 30 аеропортів, хоча ключову роль відіграють кілька¹²⁸. На сьогодні більшість аеропортів України перебувають у муніципальній власності. У державній власності перебувають аеропорти у Борисполі, Дніпропетровську, Запоріжжі та Львові.

Протягом останніх років відбувся стрімкий розвиток галузі міжнародних повітряних перевезень. Український флот великих вантажних літаків використовується, головним чином, для міжнародних повітряно-транспортних операцій, наприклад, надання гуманітарної допомоги чи виконання миротворчих завдань. Сектор регулярних пасажирських перевезень набув стрімкого розвитку за рахунок розширення мережі послуг та збільшення кількості операторів, але серйозною проблемою залишається пропускна спроможність аеропортів. Транспортування вантажів з України може здійснюватися за тими ж цінами, що діють у європейських аеропортах. Митне оформлення повітряних вантажів здійснюється швидше порівняно з вантажами, які перевозяться автомобільним транспортом. Проте відсутність місцевих бюджетних коштів і координації діяльності аеропортів, недостатня пропускна здатність терміналів і прилеглих об'єктів у головних аеропортах, висока вартість заправки

ускладнюють надання якісних авіаційних послуг.

Складські послуги. В Україні послуги іноземних провайдерів зі зберігання/складування використовують відчутно менше, ніж у країнах ЄС, і багато українських фірм мають свої власні склади. Ринки для складування та пов'язаних із ним логістичних послуг, які надає третя сторона, не розвинені, а основні користувачі, як правило, – це великі міжнародні фірми, особливо в роздрібній торгівлі. До кризи в країні відчувався гострий дефіцит складських приміщень, що призвело до стрімкого зростання цін без адекватного зростання якості.

Експедиторські послуги. На ринку України існує велика кількість дрібних експедиторів, які регулюють перевезення невеликих партій імпортованих вантажів. Їхня основна функція полягає у реалізації складного процесу митного оформлення вантажів. Цей сегмент ринку не орієнтований на надання мультимодальних послуг, оскільки кількість клієнтів є дуже обмеженою. В Україні зареєстровано близько 2100 експедиторських компаній, але лише 10% із них входять до складу національних асоціацій¹²⁹. До іншого сегменту належать міжнародні експедиторські фірми та спільні підприємства, які мають розгалужену мережу представництв у багатьох країнах світу.

За оцінками Світового банку, прогнозовані загальні логістичні витрати в торгівлі склали у 2008 р. 23 млрд дол. США (15,1% торгового обороту і 12,1% ВВП)¹³⁰. Це високий показник, але не надзвичайно високий для великої країни на такому ж рівні розвитку. Однак позиції України за Індексом ефективності логістики (LPI 2010) дуже погіршилися: вона посіла 102-е місце серед 155 країн (Таблиця 3.2)¹³¹. Хоча бал України у рейтингу LPI 2010 (2,57) був майже таким самим, що й у LPI 2007 (2,55), але вона опустилася з 73 до 102 місця, що означає зростання ефективності логістичних процедур та транспортної привабливості інших країн.

Таблиця 3.2. Індекс ефективності логістики (LPI 2010) у деяких країнах

Країна	Місце	Бал	% від найкращого показника
Україна	102	2,57	50,6
Польща	30	3,44	78,2
Румунія	59	2,84	59,1
Росія	94	2,61	51,6
Туреччина	39	3,22	71,4

Джерело: Arvis et al (2010)

Отже, незважаючи на вкрай вигідне географічне положення та успадковану розвинуту тран-

¹²⁷ Maersk (Safmarine), CMA/CGM, COSCO, MSC і Harpag-Lloyd

¹²⁸ Бориспіль, Дніпропетровськ, Донецьк, Київ (Жуляни), Львів, Одеса, Сімферополь, Харків і Запоріжжя.

¹²⁹ Світовий банк (2010)

¹³⁰ Там само

¹³¹ Arvis et al (2010)

спортну інфраструктуру, Україна не спромоглася забезпечити адекватну економічному розвитку її підтримку та розвиток. Якість транспортних та логістичних послуг залишається низькою або ж їхні ціни значно вищі за конкурентні.

3.1.3 Система технічного регулювання

Реформа системи технічного регулювання в Україні триває вже досить довго. Протягом останнього десятиріччя в країні була сформована законодавча база, яка певною мірою відповідає міжнародним вимогам.

Рамковими документами України у сфері стандартизації та сертифікації є Закон України «Про стандартизацію» (2001)¹³², Закон України «Про підтвердження відповідності» (2001)¹³³, Закон України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» (2001)¹³⁴, Закон України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» (2005 р.)¹³⁵, Декрет Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію»¹³⁶, Концепція розвитку системи технічного регулювання та споживчої політики на 2006 – 2010 рр.¹³⁷ та Державна програма стандартизації на 2006 – 2010 рр.¹³⁸. Центральним органом виконавчої влади у сфері стандартизації є Державний комітет України з питань

технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт).

Однак у країні все ще зберігаються суперечності між «новим» законодавством, прийнятим 2001 р., та «старими» нормами у сферах технічного регулювання, захисту прав споживачів тощо. Найважливіше, що впровадження «нової» законодавчої бази в системі технічного регулювання відбувається вкрай повільно¹³⁹, незважаючи на той факт, що зобов'язання реформувати систему містяться у Звіті Робочої групи з питань вступу України до СОТ¹⁴⁰.

За інформацією Держспоживстандарту, станом на 10 вересня 2009 р. в Україні є чинними 5790 національних стандартів, гармонізованих з міжнародними та європейськими¹⁴¹. Таким чином, відбулась гармонізація трохи більше чверті загальної кількості стандартів в Україні, тоді як набуття членства в ЄС вимагало б принаймні 80% гармонізації стандартів¹⁴².

Ключовим елементом у переході від обов'язкової сертифікації продукції до оцінки її відповідності згідно з міжнародною та європейською практикою є впровадження технічних регламентів. Станом на жовтень 2010 р. в Україні прийнято 31 технічний регламент, що ґрунтуються на відповідних Директивах ЄС¹⁴³. Переважна більшість регламентів була прийнята у 2008-2009 рр. (Рисунок 3.6).

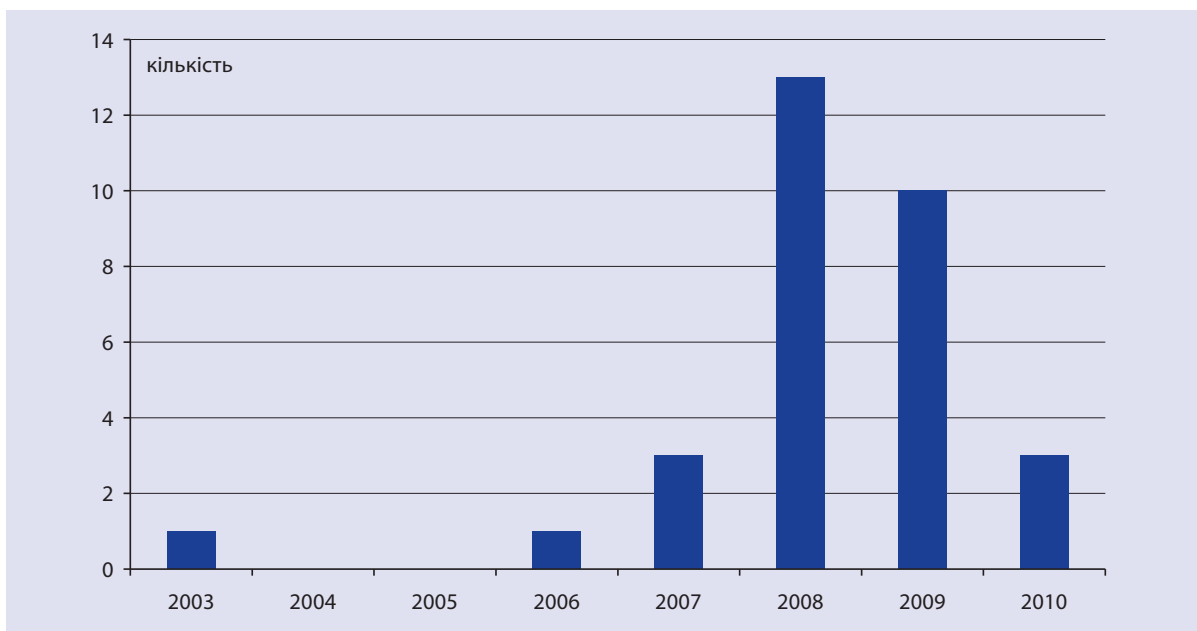

Рисунок 3.6. Технічні регламенти в Україні: прийняття станом на жовтень 2010 р.

Джерело: законодавство України, розрахунки авторів

¹³² Закон України №2408 від 17 травня 2001 р. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2408-14>

¹³³ Закон України №2406 від 17 травня 2001 р. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2406-14>

¹³⁴ Закон України №2407 від 17 травня 2001 р. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2407-14>

¹³⁵ Закон України №3164 від 1 грудня 2005 р. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3164-15>

¹³⁶ Декрет КМУ №46-93 від 10 травня 1993 р. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=46-93>

¹³⁷ Розпорядження КМУ №267-р від 11 травня 2006 р. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=267-2006-%F0>

¹³⁸ Постанова КМУ №229 від 16 березня 2006 р. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=229-2006-%EF>

¹³⁹ Куценко К., Кузяків О. (2009)

¹⁴⁰ WTO (2008)

¹⁴¹ Держспоживстандарт (2009а)

¹⁴² Держспоживстандарт (2009б)

¹⁴³ Мовчан В. (2010б)

У 2010 р. темпи прийняття технічних регламентів загальмувались порівняно з попередніми роками. Відповідно до Загальнодержавної програми розроблення технічних регламентів протягом 2010 р. в Україні було заплановано прийняти 23 регламенти¹⁴⁴. Проте протягом поточного року КМУ затвердив лише 3 регламенти; 5 проектів внесені на розгляд і супроводжуються в Кабінеті Міністрів; 10 проектів технічних регламентів узгоджуються із зацікавленими центральними органами виконавчої влади; і ще для 5 технічних регламентів центральні органи виконавчої влади у сфері технічного регулювання розробляють перші редакції документів.

Більшість регламентів після вступу в дію постанови Кабінету Міністрів, яка затверджує технічний регламент, кілька років мають добровільний характер для виробників і постачальників. У цей час триває робота над призначенням організацій, які відповідають за застосування підприємствами технічного регламенту, створюються консультаційно-методичні центри, переглядаються та публікуються національні стандарти, які в разі добровільного застосування є доказом відповідності вимогам регламенту тощо. Лише після завершення всіх підготовчих процедур технічний регламент набуває обов'язкового характеру.

Для реалізації програми з впровадження технічних регламентів було вжито, зокрема, такі заходи¹⁴⁵:

- створена інфраструктура з 26 призначених органів з оцінки відповідності продукції, на яку поширюються вимоги технічних регламентів, впровадження яких заплановано у 2009 – 2012 рр.;
- затверджені плани спільних дій з впровадження технічних регламентів, які були затверджені Кабінетом Міністрів України без таких планів;
- створюються консультативно-методичні центри з питань впровадження прийнятих технічних регламентів;
- затверджені переліки національних стандартів, добровільне застосування яких є доказом відповідності продукції вимогам цих технічних регламентів, які періодично актуалізуються;

- затверджено Порядок ведення реєстру технічних регламентів¹⁴⁶;
- організовано ведення на веб-порталі Комітету інтерактивного Реєстру затверджених технічних регламентів, у якому міститься інформація щодо кожного технічного регламенту;
- з метою популяризації впровадження технічних регламентів Держспоживстандарт, Мінпромполітики та Держгірпромнагляд проводять наради та семінари за участю виробників продукції, органів з оцінки відповідності, випробувальних лабораторій та представників інших зацікавлених сторін.

До кінця 2010 р. в Україні мають бути впроваджені 9 технічних регламентів¹⁴⁷, що становить близько третини вже затверджених регламентів. До кінця 2012 р. переважна більшість наявних на сьогодні регламентів (28) мають стати обов'язковими, відповідно до розпорядження КМУ щодо прийняття і впровадження технічних регламентів в рамках адаптації української економіки до вимог СОТ¹⁴⁸.

Перехід у системі технічного регулювання до технічних регламентів супроводжується надзвичайно важливим процесом переходу від сертифікації відповідності, яку здійснюють уповноважені органи з оцінки відповідності, до декларації про відповідність, яку надає виробник, уповноважений представник виробника в Україні або, якщо це зазначено у певних регламентах, постачальник¹⁴⁹.

Зокрема, відповідно до Листа Держспоживстандарту, який адресовано Державній митній службі та Органам з оцінки відповідності¹⁵⁰, діють наступні правила:

- Під час митного оформлення продукції (товару), яка підлягає оцінюванню відповідності згідно з вимогами технічних регламентів, повинна супроводжуватись декларацією про відповідність;
- Водночас підставою для митного оформлення продукції, яка вміщена до Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні, затвердженого наказом Держспоживстандарту від 1 лютого 2005 р. №28 (Перелік), є сертифікат відповідності (свідоцтво про визнання відповідності);

¹⁴⁴ Держспоживстандарт (2010а)

¹⁴⁵ Держспоживстандарт (2009с)

¹⁴⁶ Наказ Держспоживстандарту №66 від 12 лютого 2009 р.

¹⁴⁷ Держспоживстандарт (2010б)

¹⁴⁸ Розпорядження КМУ №1381-р від 30 жовтня 2008 р.

¹⁴⁹ Введення принципу декларування відповідності продукції вимогам технічного регламенту не слід плутати з деклараціями про відповідність продукції, на яку не поширюється дія наявних технічних регламентів. Указом Президента України №1105 від 13 липня 2005 р. постановлено запровадити декларування відповідності для продукції з низьким ступенем ризику для життя і здоров'я споживачів. На виконання цього Указу було видано Наказ Держспоживстандарту №342 від 1 грудня 2005 р. про Тимчасовий порядок декларування відповідності продукції з низьким ступенем ризику для життя і здоров'я споживачів та Наказ Держспоживстандарту №6 від 29 січня 2007 р., яким введено Перелік продукції, відповідність якої може бути підтверджена декларацією про відповідність. Ці товари були вилучені з Переліку продукції, яка підлягає обов'язковій сертифікації.

¹⁵⁰ Лист Держспоживстандарту №1128-1-4/17 від 12 лютого 2010 р.

<http://www.qdpro.com.ua/qdwp/php/common/disarchive/getdoc.php?isnvalue=43559>

- Враховуючи вищевикладене, для цілей митного оформлення продукції (товару), яка одночасно є об'єктом окремих технічних регламентів та вміщена до Переліку, достатнім є супровід такої продукції (товару) або декларацією про відповідність, або сертифікатом відповідності (свідоцтвом про визнання відповідності), до її вилучення з Переліку.

Таким чином, товари, на які поширюється дія чинних технічних регламентів, можуть супроводжуватись декларацією про відповідність, що здешевлює та спрощує процедури оцінювання відповідності.

Однак ситуація не однозначна. Зокрема, відповідно до листа Держспоживстандарту¹⁵¹, продукція, яка є об'єктом Технічного регламенту максимально дозведеного споживання електроенергії холодильними приладами та Технічного регламенту етикетування ламп побутового використання стосовно ефективності споживання електроенергії, для цілей митного оформлення має супроводжуватись одночасно і декларацією про відповідність, і сертифікатом відповідності (свідоцтвом про визнання відповідності).

Запровадження декларативного принципу в оцінюванні відповідності не буде сприяти підвищенню ефективності системи технічного регулювання, якщо не буде забезпечена ключова вимога до такої системи, а саме: захист безпеки і здоров'я споживачів, користувачів і довкілля. Для цього впровадження декларацій про відповідність має супроводжуватись створенням сучасної системи ринкового нагляду. Законопроект щодо ринкового нагляду зараз перебуває на розгляді у Верховній Раді.

У травні 2010 р. Кабінет Міністрів прийняв розпорядження, спрямоване на пришвидшення процесу реформ у сфері технічного регулювання¹⁵². Визначено кілька напрямків реформування:

Створення системи нагляду за безпекою продукції (ринкового нагляду). Зокрема, передбачені розробка і передача в Кабінет Міністрів законопроектів, як стосуються державного ринкового нагляду, загальної безпеки продукції, відповідальності за дефектну продукцію тощо. На сьогодні кілька законопроектів, які стосуються цієї теми, вже розглядають у Верховній Раді;

Реорганізація Держспоживстандарту, яка, як передбачають, відбудеться після прийняття законів, які сформулюють систему ринкового нагляду. Головне питання – поділити функції стандартизації, контролю відповідності й ринкового нагляду між різними органами з метою уникнення конфлікту інтересів;

Скасування реєстрації декларацій про відповідність як такої, що не відповідає зобов'язанням

України перед СОТ. Реєстрація декларацій передбачена ст.32 Закону «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності»¹⁵³. На виконання цього заходу у Верховній Раді зареєстрований відповідний законопроект;

Удосконалення процедури призначення органів з оцінки відповідності продукції, процесів та послуг вимогам технічних регламентів. Ці процедури мають бути узгоджені з європейськими практиками і нормами;

Прийняття технічних регламентів на основі європейських директив Нового й Глобального підходів, а також інших Директив ЄС;

Скорочення переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації, за рахунок вилучення з цього переліку продукції, оцінка відповідності якої здійснюється на основі технічних регламентів, а також продукції з низьким ступенем ризику;

Перегляд чинних стандартів для скасування застарілих та гармонізації решти з міжнародними і європейськими стандартами;

Продовження модернізації лабораторій, яка дозволить істотно підвищити якість їхніх оцінювань, що підвищить захист споживачів в Україні та забезпечить визнання цих оцінювань в інших країнах.

Запропоновані в розпорядженні кроки є, без сумніву, важливими та необхідними для успішного реформування системи технічного регулювання в країні. На жаль, впровадження зазначених заходів відбувається повільно. Зокрема, за період дії розпорядження затверджено лише один технічний регламент, не відбулось вилучення з переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації, продукції, оцінювання відповідності якої здійснюється на основі технічних регламентів. Це ті заходи, які виконавча влада могла б здійснити без законодавчих змін.

Пріоритетним питанням залишається питання створення сучасної ефективної системи ринкового нагляду. Для цього необхідно прийняти низку законів, зокрема про ринковий нагляд, про загальну безпеку продукції, про відповідальність за дефектну продукцію», що дозволить внести зміни до Декрету КМУ «Про стандартизацію і сертифікацію»¹⁵⁴ щодо скасування вимоги стосовно обов'язкового виконання державних та інших стандартів¹⁵⁵.

3.2 ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ

Основні засади поточної політики стимулювання експорту в Україні встановлені в Програмі стимулювання експорту продукції¹⁵⁶. Метою

¹⁵¹ Лист Держспоживстандарту №1904-1-4/17 від 4 березня 2010 р.

¹⁵² Розпорядження КМУ №1070-р від 19 травня 2010 р.

¹⁵³ Закон України №3164 від 1 грудня 2005 р.

¹⁵⁴ Декрет Кабінету Міністрів України № 46-93 від 10 травня 1993 р.

¹⁵⁵ Держспоживстандарт (2009а)

¹⁵⁶ Розпорядження КМУ №498-р від 26 жовтня 2001 р.

Програми є розроблення і запровадження механізмів сприяння зростанню виробництва конкурентоспроможної продукції, створення умов для нарощування обсягів і підвищення ефективності експорту вітчизняної продукції, зокрема високотехнологічних виробництв. На практиці ж усі заходи щодо стимулювання експорту в Україні можуть схематично бути поділені на декілька складників. По-перше, це оподаткування за нульовою ставкою експорту товарів та супутніх послуг та непряме субсидування окремих галузей економіки. По-друге, це кредитування експортних операцій, яке в Україні здійснюється державним банком Укресімбанк за рахунок міжнародних та державних джерел. По-третє, це адміністративні заходи та захист інтересів національних виробників за кордоном.

Важливим фактом є те, що експорт товарів та супутніх експортних послуг обкладається податком на додану вартість з нульовою ставкою, фактично це є одним із основних механізмів стимулювання експорту. Оскільки Україна є членом СОТ, то пряме субсидування галузей економіки заборонено, тому оподаткування за нульовою ставкою є чи не єдиним фіскальним заходом державної політики, спрямованим на підтримку експорту. Серед опосередкованих заходів стимулювання експорту необхідно згадати так звані «антикризові заходи». Зокрема, була встановлена пільгова ціна на газ для підприємств металургійної та хімічної промисловості, зокрема для виробників добрив, які використовують газ як сировину¹⁵⁷.

Також у листопаді 2008 р. КМУ і представники підприємств гірничо-металургійного комплексу підписали меморандум взаєморозуміння, в рамках якого був введений мораторій на підвищення тарифів на вантажні залізничні перевезення для гірничо-металургійних та хімічних підприємств, а також було запропоновано припинення підвищення цін на електроенергію¹⁵⁸. Такі заходи викривляють ринкову структуру, консервують кроссубсидування галузей економіки та демотивують підвищення ефективності виробництва.

Опосередковано підтримка експорту за участю держави здійснюється через Укресімбанк, який перебуває у 100% власності держави. Основними цілями, закріпленими в статуті цієї установи, є фінансування (шляхом надання кредитів та акредитивів) торгівлі та гарантування експортно-імпорتنних операцій. Банк не займається страхуванням зовнішньоекономічних операцій, яке фактично передано комерційним банкам. Укресімбанк кредитує корпоративний бізнес на строк до 18 місяців для поповнення оборотних коштів або на строк до

5 років для реалізації інвестиційних проектів. Кредитування здійснюється в доларах США або євро. Основними установами, що надають кошти банку, є МБРР та ЄБРР, а також консорціуми цих організацій з іноземними банками. Наразі в економіці країни обертається близько 1,8 млрд дол. США, виданих Укресімбанком¹⁵⁹.

Важливим учасником процесу сприяння експорту є Торгово-промислова палата України, основною функцією якої є надання різноманітних консультаційних послуг, а також підтвердження походження шляхом видачі сертифікатів походження. Палата також веде реєстр підприємств, яким можуть користуватися іноземні підприємства при прийнятті рішень про здійснення інвестицій. Окрім іншого, Палата організовує бізнес-форуми, шукає та реалізовує програми міжнародного співробітництва щодо експорту української продукції в ЄС, організовує відвідування українськими представниками закордонних виставок та ярмарків тощо.

Серед інших складників сприяння експорту необхідно виділити торговельно-економічні місії у складі закордонних дипломатичних представництв України¹⁶⁰. Вони захищають та репрезентують інтереси українських виробників за кордоном, зокрема, готують висновки щодо доцільності імпорту товарів та послуг, залучення кредитів із держави перебування, виходячи з запропонованих цін, тарифів, кредитних ставок тощо.

Захист інтересів національних виробників за кордоном відбувається, зокрема, завдяки участі держави у антидемпінгових та спеціальних розслідуваннях, які зараз проводяться проти українських виробників. Дії держави визначені відповідною Постановою КМУ, яка містить Порядок здійснення захисту інтересів вітчизняних товаровиробників під час проведення іноземними державами, їхніми економічними або митними об'єднаннями антидемпінгових, спеціальних захисних або компенсаційних розслідувань щодо імпорту товарів українського походження¹⁶¹.

Станом на жовтень 2010 р. проти товарів з України тривають п'ять антидемпінгових розслідувань та шість спеціальних розслідувань (Таблиця 3.3), застосовуються тридцять спеціальних та антидемпінгових заходів, з яких чотири перебувають у процесі перегляду¹⁶².

Серед основних намірів чинного уряду в царині стимулювання експорту слід назвати наступні:

- прийняття Закону України «Про спеціальні вільні економічні зони» з метою спрощення митних процедур для залучення інвестицій

¹⁵⁷ Постанова НКРЕ №57 від 29 січня 2009 р.

¹⁵⁸ Постанова КМУ № 925 від 14 жовтня 2008 р.

¹⁵⁹ <http://www.eximb.com/ukr/personal/>

¹⁶⁰ Відповідно до Указу Президента України №522 від 8 квітня 2010 р. торговельно-економічні місії були трансформовані у відділи з економічних питань, які підпорядковані Міністерству закордонних справ України.

¹⁶¹ Постанова КМУ №801 від 7 червня 2006 р.

¹⁶² Інформація Міністерства економіки України. http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=48272

Таблиця 3.3. Перелік розслідувань, які проводять щодо української продукції станом на жовтень 2010 р.

Країна	Розслідування	Назва товару	Дата порушення розслідування
Білорусь	Антидемпінгове	Патока крохмальна	Лютий 2010 р.
	Антидемпінгове	Пиво солодове	Квітень 2010 р.
Індонезія	Антидемпінгове	Гарячекатаний прокат в рулонах	Березень 2010 р.
Казахстан	Спеціальне	Кондитерські вироби	Грудень 2008 р.
	Спеціальне	Консервні банки для консервування та пляшки	Червень 2009 р.
Молдова	Спеціальне	Кондитерські вироби	Березень 2010 р.
Російська Федерація	Антидемпінгове	Стальні ковани прокатні валки	Липень 2009 р.
	Спеціальне	Машинобудівне кріплення	Травень 2009 р.
	Спеціальне	Активоване вугілля	Листопад 2009 р.
	Спеціальне	Карамельна продукція	Березень 2010 р.
Пакистан	Антидемпінгове	Гарячекатаний прокат в рулонах	Вересень 2009 р.

Джерело: Міністерство економіки України

та ефективного їх використання під час реалізації експортно-орієнтованих інвестиційних проектів, активізації господарської діяльності, спрямованої на збільшення експорту товарів, впровадження новітніх технологій, розвиток сучасної виробничої та ринкової інфраструктури,

- розгляд законопроекту «Про території перспективного розвитку», що передбачає встановлення такого правового режиму економічної діяльності при якому буде забезпечено стимулювання інвестицій у виробництво продукції орієнтованої на експорт,
- розробка законопроекту «Про експортне страхування та кредитування», що передбачає можливість використання бюджетних коштів для страхування експортних операцій та забезпечення механізмів їхнього захисту через отримання зустрічних державних або банківських гарантій виконання зобов'язань іноземних споживачів українських товарів¹⁶³.

Окремо в переліку заходів стимулювання експорту стоїть питання участі України в світових торгових організаціях та входження в торговельні союзи. У червні 2010 р. Україна стала членом ЄАВТ, наразі продовжуються перемовини щодо підписання поглибленої угоди щодо ЗВТ з ЄС, а також угоди про вільну торгівлю з Канадою. Підписання таких угод полегшує торговельні відносини з іншими країнами та в довгостроковій перспективі призведе до покращення умов діяльності національних виробників та поліпшення митних процедур, що позитивно відобразиться на конкурентоспроможності українського експорту.

3.3 ТОРГОВЕЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ ОЧИМА ПІДПРИЄМЦІВ

Аналіз оцінок торговельних обмежень підприємцями проведено за результатами спеціального опитування підприємців обробної промисловості, яке було частиною щоквартального опитування підприємств, проведеного ІЕД в рамках проекту «Ділова думка». Опис вибірки та методологію розрахунків індексів надано у Додатку 1.

Запропонований нижче аналіз зроблено на основі двох хвиль опитувань панелі підприємств, які були проведені у січні 2004 р. та у липні 2010 р. Кожне з підприємств-експортерів або імпортерів, поданих у вибірці, оцінило за п'ятибальною шкалою складність процедур, з якими вони стикались у своїй зовнішньоекономічній діяльності. Також у підприємств питали про найдорожчі у вартісному та у часовому вимірах процедури.

Серед основних торговельних обмежень, оцінити проблемність яких було запропоновано учасникам зовнішньоекономічної діяльності, були фіскальні (податково-митні) обмеження, логістичні обмеження та нетарифні заходи регулювання торгівлі, зокрема:

- сплата митного збору;
- підтвердження походження товару;
- підтвердження митної вартості;
- підтвердження реєстрації товару / контракту;
- ліцензування;
- отримання дозволів / листів погодження від державних органів;
- проходження санітарно-епідеміологічного та фітосанітарного контролю;
- проходження ветеринарного контролю;

¹⁶³ Міністерство економіки України. <http://me.kmu.gov.ua/file/link/148800/file/Zvit.doc>

- проходження екологічного і радіологічного контролю;
- отримання сертифікату відповідності;
- зберігання товару на митному складі.

У 2010 р. найбільшими, на думку імпортерів, були логістичні проблеми (зберігання товарів на митних складах відзначили як такі, що створюють істотні обмеження у торгівлі¹⁶⁴, відзначили 65,8% імпортерів, які відповіли на це запитання). Також проблемними для імпортерів були процедури сплати митного збору. На цей вид торговельного обмеження як на істотний вказали 57,6% імпортерів, які відповіли на це запитання. Відбулось різке погіршення оцінок логістичних та фінансових обмежень імпортерами у 2010 р. порівняно з 2004 р. Так, у першій хвилі опитування ці обмеження не були найбільш важливими й істотними їх визнавали тоді значно менше підприємців (Рисунок 3.7).

цей показник скоротився фактично вдвічі. Однак варто відзначити, що підтвердження відповідності іншими засобами (отримання свідоцтва про визнання відповідності або подання декларації про відповідність) також проходить завжди легко: 23,7% імпортерів вказали на істотні проблеми при проходженні цих процедур.

Також важливим досягненням лібералізації торгівлі стало зниження проблемності процедури ліцензування при імпорті за період з 2004 по 2010 рр.

В експорті найбільшим обмеженням, на думку підприємців, було і залишається відшкодування ПДВ. До того ж, порівняно з 2004 р. ситуація різко погіршилась. Якщо у 2004 р. 42,2% експортерів казали про відшкодування ПДВ як про істотну проблему, що було порівнювано з рівнем проблемності ліцензування, то у 2010 р. проблеми відшкодування ПДВ є абсолютним лідером серед торговельних обмежень, з якими стикаються експортери. 75,2%

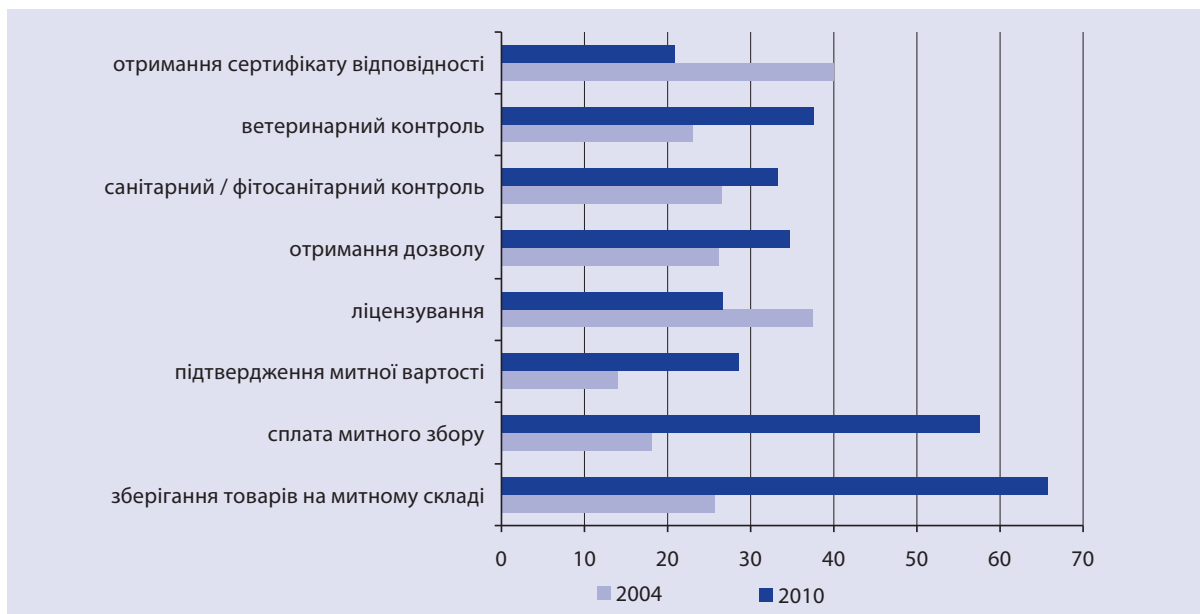

Рисунок 3.7. Торговельні обмеження, які викликають істотні проблеми при імпорті: оцінки підприємців у 2004 та 2010 рр.

Джерело: проект «Ділова думка», www.ier.kiev.ua

Порівняно з 2004 р., у 2010 р. відбулось погіршення оцінки проблемності багатьох нетарифних заходів регулювання імпорту. Так, зросла проблемність таких заходів як ветеринарний контроль, санітарний та фітосанітарний контроль, отримання дозволів, підтвердження митної вартості.

Водночас важливо відмітити, що поступова реформа технічного регулювання та скорочення переліку товарів, які підлягають обов'язковій сертифікації порівняно з 2004 р., зумовило істотне зниження проблемності отримання сертифікату відповідності імпортерами. Якщо у 2004 р. цей вид обмеження був найістотнішим при імпорті, й на нього скаржились 40% респондентів, у 2010 р.

респондентів відзначили цю процедуру як таку, що викликає істотні проблеми, а 73,8% вказали, що ця проблема є найважливішою.

Так само як імпортери, експортери відмітили покращення ситуації з ліцензуванням та отриманням сертифікатів відповідності, хоча покращення є не таким істотним, як з імпортом. Водночас експортери фактично не змінили свої оцінки проблемності таких заходів нетарифного регулювання торгівлі як ветеринарний контроль, санітарний та фітосанітарний контроль.

На відміну від імпортерів, фінансові та логістичні обмеження не дошкуляють експортерам дуже сильно, хоча респонденти відмітили певне погір-

¹⁶⁴ У цьому розділі, якщо інше не вказано, істотними визначено проблеми, які отримали оцінку 4 та 5 за п'ятибальною шкалою.

Рисунок 3.8. Торговельні обмеження, які викликають істотні проблеми при експорті: оцінки підприємств у 2004 та 2010 рр.

Джерело: проект «Ділова думка», www.ier.kiev.ua

шення ситуації зі зберіганням товарів на митному складі.

В середньому проходження процедур, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю, у 2010 р. коштує 9,0% та 11,4% від вартості партії експорту та імпорту відповідно. Вартість проходження процедур зменшилась порівняно з 2004 р. Тоді ця вартість становила 10,4% та 13,5% відповідно. Великі підприємства-експортери (понад 1000 співробітників) витрачають більше на проходження всіх процедур (в середньому 13,6% від вартості партії). Серед імпортерів найбільше платять малі підприємства (Таблиця 3.4).

У 2010 р. фіскальні обмеження (ПДВ, митний збір тощо) були найбільш витратними як для експортерів, так і для імпортерів. Якщо подивитись на інші обмеження, експортери вказують на високі витрати на підтвердження походження товару, отримання дозволів, ліцензування, причому ці проблеми збереглися ще з часу першої хвили опитування. Що стосується імпортерів, окрім витрат на дозволи та підтвердження походження товару, респонденти відмічають високі витрати на проходження санітарного та фітосанітарного контролю, а також підтвердження митної вартості товару.

Порівняно з 2004 р., як експортери, так і імпортери вказують на відчутне зниження витрат на отримання сертифікату відповідності, що свідчить про певний прогрес у реформі технічного регулювання.

Окрім грошових витрат підприємці відзначають час, який потрібен для проходження процедур. Найбільше часу триває отримання сертифікатів відповідності, причому високі витрати часу на цю процедуру збереглися між 2004 та 2010 р., хоча ситуація поступово покращується (Рисунок 3.9). Порівняно із 2004 р., як імпортери, так і експортери стали менше витрачати часу на процедури отримання сертифікатів відповідності.

Середній час, необхідний для оформлення на митниці однієї партії товару, в Україні становить для експорту 3,2 дні, для імпорту – 3,5 днів. Відзначимо, що якщо для імпортерів час проходження митних процедур, скоротився на 0,3 дня в середньому, то для експортерів змін фактично не відбулось.

Таким чином, на думку самих підприємців фіскальні, логістичні обмеження та нетарифні заходи регулювання торгівлі створюють істотні перешкоди для здійснення зовнішньоекономічної

Таблиця 3.4. Вартість проходження процедур, пов'язаних із зовнішньоторговельною діяльністю: оцінки підприємств у 2010 р.

% від вартості однієї партії товару в середньому

Операція	Всього	До 100 працівників	101-500 працівників	501-1000 працівників	Понад 1000 працівників
Імпорт	11,4	16,4	9,4	9,7	13,7
Експорт	9,0	8,6	8,6	8,6	13,6

Джерело: проект «Ділова думка», www.ier.kiev.ua

Рисунок 3.9. Час, необхідний на проходження окремих процедур, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю: оцінки підприємців у 2004 та 2010 рр.

Джерело: проект «Ділова думка», www.ier.kiev.ua

діяльності. Найбільш проблемними є фіскальні обмеження, а для імпортерів – також логістичні. Серед нетарифних обмежень значні перешкоди створюють санітарний та фітосанітарний контроль, ветеринарний контроль, отримання ліцензій та дозволів.

Варто відмітити, що поступове реформування системи технічного регулювання дозволило зни-

зити проблемність отримання сертифіката відповідності як обмеження зовнішньоторговельної діяльності як для експортерів, так і для імпортерів.

Порівняно із 2004 р. торговельні обмеження є істотною проблемою для більшої кількості підприємств. Однак зараз проходження процедур є дешевшим і забирає менше часу, ніж шість років тому.

РОЗДІЛ 4

АНАЛІЗ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В ЧУТЛИВИХ СЕКТОРАХ ЕКОНОМІКИ

РОЗДІЛ 4.

АНАЛІЗ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ
В ЧУТЛИВИХ СЕКТОРАХ ЕКОНОМІКИ

4.1 ЗНАЧЕННЯ ТОРГІВЛІ ДЛЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

4

У сучасному світі лібералізація торгівлі та відкритість найчастіше розглядаються як важливі компоненти макроекономічної політики, спрямованої на забезпечення економічного зростання та загального добробуту населення¹⁶⁵. Інше питання – це як політика лібералізації впливає на людський розвиток, який стосується не лише доходів, але й рівня освіти, тривалості життя, рівних можливостей самореалізації людини та її участі у житті суспільства¹⁶⁶.

Лібералізація торгівлі може впливати на добробут, зокрема на добробут бідних верств населення, через:

- зміну цін на товари, які є об'єктом торгівлі, та збільшення асортименту товарів;
- зміну відносних зарплат та вартості капіталу, таким шляхом впливаючи на зайнятість бідних;
- вплив на фіскальні доходи від зовнішньої торгівлі та, відповідно, спроможність уряду фінансувати соціальні програми;
- зміну стимулів для інвестицій та інновацій, що впливає на економічне зростання;
- вплив на чутливість економіки до негативних зовнішніх шоків¹⁶⁷.

Ціни та асортимент товарів. Лібералізація торгівлі зазвичай знижує ціни імпортованих товарів та стримує зростання цін на товари-замінники імпорту, що підвищує реальний дохід населення, зокрема бідних. Якщо бідне населення зайнято в експортно-орієнтованих секторах економіки, воно може виграти від скасування або зниження бар'єрів для експорту, оскільки це стимулює загальне виробництво та експорт та сприяє збільшенню зайнятості у цих галузях.

Лібералізація торгівлі також сприяє підвищенню імпорту техніки та технологій, у тому числі технологій, які підвищують якість життя та сприяють людському розвитку. Це включає нові медичні препарати, нові технології пакування та зберігання їжі тощо.

Зарплати та зайнятість. Існує кілька факторів, які визначають вплив лібералізації зовнішньої торгівлі на зарплати та зайнятість найбідніших верств населення. По-перше, це рівень гнучкості зарплат та мобільність робочої сили. Зміна відносних цін на внутрішньому ринку після лібералізації торгівлі означає, що певні галузі будуть збільшувати ви-

робництво, а певні – зменшувати, що викликати аналогічні зміни у попиті на ресурси, у тому числі працю. Ці зміни відобразяться або у зарплатах, або у рівні зайнятості залежно від того, що є гнучкішим у певній економіці.

По-друге, це початковий рівень захисту секторів та секторальна структура зайнятості бідного населення. Вочевидь, якщо бідне населення працює в секторах, які були найбільш захищеними, лібералізація торгівлі, посилення конкуренції та зниження цін матимуть негативний вплив на доходи та добробут. Відповідно, необхідною буде державна допомога, спрямована на подолання цих наслідків.

Фіскальні доходи та соціальні програми. Вплив лібералізації торгівлі на фіскальні доходи й, відповідно, на спроможність уряду фінансувати різноманітні соціальні програми значною мірою залежить від структури торговельного захисту та структури економіки до початку лібералізації. Так, початкова структура торговельного захисту визначає, наскільки багато було заборонних обмежень або непродуктивних витрат, зняття яких відчутно стимулюватиме імпорт і дозволить компенсувати зниження ввізних мит за рахунок збільшення обсягів торгівлі. Структура економіки, а саме: співвідношення експортно-орієнтованих та орієнтованих на внутрішній ринок галузей, вкаже, яким може бути вплив лібералізації на загальне виробництво, а значить і на доходи держави від внутрішніх податків та зборів.

Інвестиції та інновації. Важливою умовою для забезпечення постійного зниження бідності є забезпечення сталого економічного зростання, в якому беруть участь бідні верстви населення. Зростання експорту та підвищення ефективності розподілу ресурсів дає важливий, але короткочасний стимул для економічного зростання. Важливішим є доступ до нових технологій та стимулювання інвестицій, що дозволить забезпечити стабільне зростання за умови існування необхідних інституцій, адекватної макроекономічної політики та політики обмінного курсу.

Чутливість до зовнішніх шоків. Лібералізація зовнішньої торгівлі робить економіку більш відкритою та поглиблює її інтеграцію з рештою світу. Це створює можливості для розвитку економіки, хоча, водночас, підвищує її чутливість до зовнішніх шоків.

Окрім впливу на добробут населення, розширення торгівлі має інші канали впливу на люд-

¹⁶⁵ Winters L.A. (2000)

¹⁶⁶ Концепція людського розвитку детально обговорюється на сторінці ООН, зокрема <http://hdr.undp.org/en/humandev/>

¹⁶⁷ Bannister G.J., Thugge K. (2001)

ський розвиток. Так, істотним є вплив торгівлі на підвищення якості охорони здоров'я населення, оскільки лише торгівля дозволяє максимально швидко поширювати нові ліки, вакцини, медичні інструменти тощо.

Для забезпечення здорового способу життя важливим є доступ до свіжих фруктів та овочів протягом усього року, поширення нових (безпечніших) товарів побутової хімії, нових видів побутової техніки, які покращують якість обробки продуктів та дозволяють зберігати більше поживних речовин. Доступ до цих товарів також забезпечує ліберальна торгівля.

Торгівля високотехнологічними товарами та участь країни у міжнародних виробничих ланцюгах зумовлює підвищення рівня знань, стимулює розвиток системи навчання населення, а значить підвищує попит на якісну освіту протягом всього життя, що відображається у зміні освітніх програм країни.

Нові технології, доступ до яких дає торгівля, дозволяють покращувати рівень охорони навколишнього середовища, підвищувати енергозбереження. Це також є важливим компонентом людського розвитку.

У 2000 р. на Саміті Тисячоліття в м. Нью-Йорк голови держав та урядів 189 країн-членів ООН затвердили програму покращення рівня життя населення світу до 2015 р. Підписуючи Декларацію тисячоліття, Україна взяла на себе зобов'язання досягти 7 орієнтирів та 15 конкретних завдань у рамках виконання Цілей розвитку тисячоліття до 2015 р.¹⁶⁸. Серед завдань – зниження бідності, підвищення рівня освіти населення, стабілізувати рівень забруднення повітря стаціонарними джерелами, зменшити смертність та захворюваність.

Допомога в інтересах торгівлі є важливим чинником успішного виконання країною взятих на себе зобов'язань та підвищення рівня людського розвитку в Україні.

4.2 СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ХАРЧОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ

4.2.1 Роль сільського господарства та харчової промисловості в економіці України

Сільськогосподарське виробництво та харчова промисловість відіграють важливу роль в українській економіці. Сільськогосподарське виробництво становить близько 8% українського ВВП, а харчова промисловість – близько 7-8%. Якщо додати допоміжні ланки, – сільськогосподарське машинобудування, виробництво мінеральних добрив, хімікатів та кормів, – що разом утворюють агропромисловий комплекс (далі – АПК), тоді

частка АПК у ВВП України зростає до 25%. У 2008 р. майже 32% населення країни проживало на сільських територіях.

Широковідомим є той факт, що частка сільського господарства у виробництві та зайнятості зменшується в процесі економічного розвитку країни, тоді як зростають частки промисловості та сектору послуг. Як показує Таблиця А2-1 (Додаток 2), Україна рухається за цим же трендом. Наприклад, частка зайнятого населення в сільському господарстві (з урахуванням зайнятих в домогосподарствах) зменшилась з 20,4% в 2002 р. до 15,6% в 2009 р., тоді як частка сільського господарства у ВВП зменшилась з 13,0% до 7,2% за цей період.

Однак в Україні цей тренд не є результатом впливу довгострокових факторів в економіці з повною зайнятістю, описаних в економічних підручниках. Існує багато прикладних досліджень, які демонструють, що вся українська економіка, включаючи сільське господарство, працює нижче межі кривої виробничих можливостей. Наприклад, Тіффін (2006)¹⁶⁹, демонструючи результати економетричного дослідження ефективності виробництва, встановив, що в 2000 р. Україна виробляла продукції тільки на 22% від максимально можливого обсягу, порівняно з 49% в 1990 р. Тобто структурні зміни в економіці України з часу проголошення незалежності були переважно зумовлені кризовими процесами перехідного періоду в окремих секторах. Тому можна очікувати, що частка сільського господарства у ВВП істотно не змінюватиметься чи навіть зростатиме у середньостроковій перспективі за умови швидкого реформування та реструктуризації сектору. Але це може сповільнити, але навряд чи змінити тенденцію, падіння частки зайнятості у сільському господарстві.

Харчова промисловість в Україні почала відігравати таку саму роль, як і сільське господарство. Якщо ще в 2000 р. частка сільського господарства в ВВП України майже вдвічі перевищувала частку харчової промисловості, то з 2006 р. харчова промисловість та первинне сільськогосподарське виробництво «крокують нога в ногу». На відміну від сільського господарства, частка харчової промисловості в ВВП України не зменшувалась такими вражаючими темпами, а навіть дещо зросла та перебуває на рівні близько 8%.

В Україні сільськогосподарську продукцію виробляють в основному приватні господарства населення та сільськогосподарські підприємства. Станом на 2009 р. сільськогосподарські підприємства володіли 50% з 41,7 млн га сільськогосподарських угідь та виробили близько 45% всієї валової продукції галузі. Господарства населення володіли близько 38% всіх сільськогосподарських угідь України та виробили близько 55% всієї валової

¹⁶⁸ Міністерство економіки України (2010a)

¹⁶⁹ Tiffin (2006)

продукції. Домінування домогосподарств також залишається і в розрізі секторів сільськогосподарського виробництва. Наприклад, частка домогосподарств у валовому виробництві продукції рослинництва становить близько 54% та близько 57% в продукції тваринництва.

В розрізі виробництва окремих сільськогосподарських продуктів, домогосподарства продовжують домінувати з усього асортименту тваринницької продукції (Рисунок 4.1). Однак з кожним роком їхня частка зменшується за рахунок зростання промислового виробництва у сільськогосподарських підприємствах, продиктованого суворішими вимогами ринку та зростанням цін на сировину. Це є позитивною тенденцією, оскільки останні можуть організувати більш конкурентоспроможне виробництво та забезпечити країну якіснішою продукцією, що відповідатиме європейським стандартам якості та покращить можливості України для налагодження експорту продукції тваринництва на ринки ЄС.

ношення експорту до імпорту в Таблиці А2-1 говорить про те, що сільське господарство та харчова промисловість є експортно-орієнтованими галузями економіки України.

Традиційними ринками збуту продукції сільського господарства є країни СНД, ЄС та Північної Африки, а також Середнього Сходу. Країни СНД, зокрема Росія, залишаються основними імпортерами продукції молочної галузі, тоді як в Африку, Азію та ЄС більше вивозили зернові та олійні культури.

Основними конкурентними перевагами України у короткостроковій перспективі на цих ринках збуту є відносно низька собівартість сільськогосподарської продукції з низьким ступенем переробки, що постачається з України – насамперед зернових, насіння олійних, шроту та олії. В той час, коли вимоги до якості продукції на міжнародних ринках посилюються (серед іншого, внаслідок необхідності регулювання виробництва та використання генетично-модифікованих продуктів),

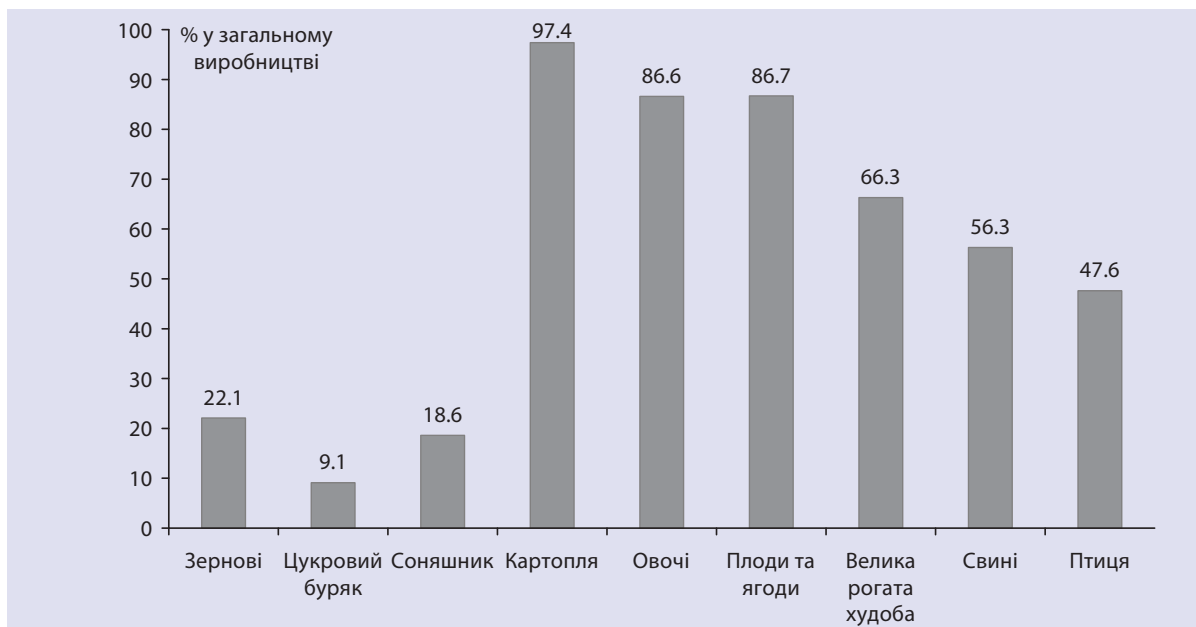

Рисунок 4.1. Частка домогосподарств у виробництві окремих сільськогосподарських продуктів

Джерело: Власні розрахунки на основі даних Держкомстату України

В рослинництві домогосподарства домінують у вирощуванні картоплі, овочів та фруктів, а сільськогосподарські підприємства відіграють основну роль у вирощуванні насамперед експортно-орієнтованих культур (Рисунок 4.1). У 2008/09 маркетинговому році Україна досягла рекордного за роки незалежності врожаю зернових у більше як 52 млн т.

Сільськогосподарське виробництво та харчова промисловість відіграють значну роль у зовнішній торгівлі України. Наприклад у 2006 р. частка продукції сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості в експорті України становила відповідно 6,8% та 7,1%, що в сукупності становить близько 14%. Причому в абсолютних величинах динаміка експорту має позитивний тренд. Співвід-

українським постачальникам змагатися на таких ринках простіше, ніж на ринках продукції тваринництва та продукції глибокої переробки, де такі вимоги жорсткіші. Україні вдалося вийти на ринок зернових та олійних культур ЄС, проте головним ринком збуту молочних товарів (одним із небагатьох секторів у харчовій промисловості, де Україна є чистим експортером) є країни СНД, де стандарти та вимоги сертифікації відповідають українським нормам. Зараз окремі компанії намагаються отримати доступ до ринків ЄС та США (зокрема виробники м'яса птиці) шляхом індивідуального впровадження необхідних систем контролю якості, проте в цілому для галузі ці ринки лишаються важкодоступними.

Таблиця 4.1. Чистий експорт основних видів сільськогосподарської продукції у 2000-2010 рр.

тис. тонн

Продукція	2000/01	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10
Ячмінь	987	2708	2621	1384	4305	3898	5089	995	6367	6221
Кукурудза	371	345	788	1238	2320	2452	1003	2050	5485	4990
Овес	34	47	6	7	17	0	-5	20	6	5
Жито	-16	292	142	-90	104	69	2	0	6	56
Пшениця	-608	5394	5759	-3299	4369	6393	3287	901	12963	9309
Соняшникова олія	550	308	910	978	640	1514	1867	1324	2098	2645
Соняшник	1019	94	330	926	6	215	330	67	761	347
Цукор	-392	-160	-1110	-255	-43	-43	-10	-75	-41	-475
Яловичина та телятина	156	94	183	206	106	36	-6	37	-3	15
Свинина	9	0	0	7	-48	-51	-59	-80	-238	-186
Молочні продукти	94	162	98	135	214	211	142	127	148	82

Джерело: Власні розрахунки на основі даних USDA

Як було зазначено вище, вся українська економіка, включаючи сільське господарство та харчову промисловість, працює нижче межі виробничих можливостей. Результати низки досліджень, що емпірично використовували техніки аналізу ефективності на даних сільськогосподарських підприємств України та інших колишніх радянських республік, демонструють значну гетерогенність ефективності роботи підприємств, і багато з них працюють далеко від межі виробничих можливостей. Це підтверджується також аналізом такого простого (часткового) показника продуктивності як врожайність сільськогосподарських культур. Врожайність в Україні на загал вдвічі, а в окремих випадках і втричі нижча за врожайність в ЄС або в США (Таблиця 4.2).

Часткові показники продуктивності, як, наприклад, врожайність, можуть вводити в оману,

оскільки вони враховують тільки один із використуваних ресурсів, тоді як господарства одночасно використовують декілька видів ресурсів для виробництва більш ніж одного виду продукції. З точки зору конкурентоспроможності важливо, наскільки ефективно господарства перетворюють усі виробничі ресурси в кінцеву продукцію. Враховуючи це, Таблиця 4.3 демонструє динаміку сукупної продуктивності факторів виробництва (СПФВ), що вимірює співвідношення між сукупним використанням ресурсів та сукупним виробництвом продукції в Україні та в інших країнах та регіонах світу. З 1992 р. середнє річне зростання СПФВ в сільському господарстві України становило 4,1%. Це - значне зростання, і навіть більше за середній світовий показник (близько 3%) упродовж того самого періоду. Проте Таблиця 4.3 також демонструє, що зростання СПФВ децю загальмувалось

Таблиця 4.2. Врожайність основних зернових культур в Україні та світі у 2007-2011 рр.

	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011*
Ячмінь				
Врожайність в Україні, т/га	1,46	3,04	2,36	2
Середня врожайність у ЄС-27, т/га	4,17	4,52	4,44	4,29
Середня врожайність у США, т/га	3,23	3,42	3,93	3,96
Кукурудза				
Врожайність в Україні, т/га	3,89	4,75	5	4,42
Середня врожайність у ЄС-27, т/га	5,63	7,09	6,8	6,83
Середня врожайність у США, т/га	9,46	9,66	10,34	9,78
Пшениця				
Врожайність в Україні, т/га	2,34	3,67	3,1	2,64
Середня врожайність у ЄС-27, т/га	4,86	5,6	5,36	5,29
Середня врожайність у США, т/га	2,7	3,02	2,99	3,14

Джерело: Власні розрахунки на основі даних USDA (* за попередніми даними USDA).

після 2000 р.; з 1992 по 2000 р. середній річний показник зростання СПФВ становив 5,5%, але з 2001 по 2007 рр. він дорівнював 2,5%. Це все ще вище за аналогічний середній світовий показник, але більше ніж у два рази менше показників Росії та Білорусі. Такий тренд не може не непокоїти з огляду на потребу підвищення конкурентоспроможності сільського господарства України.

в основний капітал. Це зумовлено тим, що аграрні підприємства багато інвестують у свій розвиток самостійно. Підтвердженням присутності такої тенденції є той факт, що від 20% до 85% усього виробництва основних зернових та олійних культур, а також м'яса і молока зосереджено у 150 найбільших аграрних компаніях України (детальніше далі).

Таблиця 4.3. Річні показники зростання СПФВ в Україні та інших країнах та регіонах світу

	Африка	Латинська Америка та Кариби	Північна Америка	Китай	Західна Європа	Центральна та Східна Європа	Індія	Росія	Україна	Білорусь	Світ
1993	1,6	-4	-11	15,2	-1	12,2	2,7	2,6	15,3	4,6	3
1994	0,5	2,8	23,4	5,8	1,4	-1,6	2,8	-3	-12,3	-6,8	5,1
1995	2,1	6	-12,1	4,3	2,6	8,3	2,2	-0,1	9,3	-3,3	1,5
1996	7,8	-1,5	11,6	5,8	7,8	1,4	3,7	2,7	6	5,3	5,5
1997	1,9	3,4	5,4	10,5	2,6	3,1	2	11,4	12,8	0,9	4,7
1998	2,6	3,7	0,8	1,6	3,8	3,3	4	-8,1	-7,5	3,2	2,5
1999	2,8	5,9	2,1	-0,1	5	-0,7	4,3	7,5	2,6	-4,5	2,8
2000	1,7	7,1	3,1	0,1	3,3	-1,8	0	9,8	22,1	5,1	3,3
2001	1	4,1	-2,7	1,1	-2,5	11,7	2,5	11,2	19,3	6,2	1,7
2002	2,5	4,5	-4,5	1,9	3,7	-0,5	-6,8	3,8	-3	2,7	0,7
2003	3,1	5,1	10,1	1,2	-4	-3,1	7,3	0,8	-14,8	3,1	3,6
2004	4,1	1,2	13,3	3	9	11,5	1,9	8,7	44	13,5	4,8
2005	6,1	3,7	-0,8	1,1	-1,9	-4,6	4,8	8	-1,6	5,3	2,3
2006	3,5	1,8	-3,6	0	2	-0,4	5,3	6,2	-1,2	5,6	1
2007	-3,1	5,2	8,7	1,6	0,5	-0,9	5,6	0,8	-13,9	3,9	2,1
1992-2007	2,5	3,2	2,5	3,5	2,1	2,4	2,8	4	4,1	2,9	3
1992-2000	2,6	2,9	2,3	5,3	3,2	2,9	2,7	2,7	5,5	0,5	3,5
2001-2007	2,4	3,6	2,7	1,4	0,9	1,8	2,9	5,6	2,5	5,7	2,3

Джерело: Nivievskiy, O., S. von Cramon-Taubadel, and B. Brümmer (2010)

Прямі іноземні інвестиції (далі ПІІ) у сільське господарство України становлять приблизно 3% від їхнього загального надходження в Україну, що є досить вагомим показником порівняно з середнім по всьому світу. Відповідно до світового звіту щодо інвестицій¹⁷⁰, надходження ПІІ у сільське господарство розвинених країн як частка світових ПІІ становлять менше 1%, а середній показник за країнами, що розвиваються, та країнами регіону Південно-Східної Європи і СНД сягає близько 1% (за даними 2006-2008 рр.). Це свідчить про те, що Україна є одним з лідерів у залученні іноземних інвестицій в сільське господарство.

Водночас більша частка інвестицій у сільське господарство України надходить у формі вкладень

4.2.2 Особливості та проблеми сільського господарства та харчової промисловості України

Фактори, що стримують використання потенціалу сільського господарства та харчової промисловості України, пов'язані із довготривалим переходом від консервативної радянської системи аграрних практик до сучасної, що заважає інтегруватись у міжнародні ринки завдяки виробництву конкурентоспроможної продукції. Консервативний складник дозволяє існування низькоефективних аграрних підприємств на ринку та поточного неконкурентоспроможного стану системи освіти, науки та досліджень у сільському господарстві.

¹⁷⁰ UNCTAD (2010)

Таблиця 4.4. Інвестиції у сільське господарство України у 2004-2009 рр.

млн дол. США	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ПІІ у сільське господарство України	224,0	310,0	404,3	557,3	803,2	871,4
Загальні ПІІ в економіку України	6794,4	9047,0	16890,0	21607,3	29542,7	35616,4
Відсоток ПІІ у сільському господарстві, %	3%	3%	2%	3%	3%	2%
Вкладення в основний капітал у сільському господарстві України	634,0	980,0	1447,3	1849,1	3378,0	1180,1
Загальні вкладення в основний капітал в економіці України	14232,0	18182,8	24802,8	37324,0	44060,7	19458,6
Відсоток вкладень в основний капітал у сільському господарстві, %	4%	5%	6%	5%	8%	6%

Джерело: власні розрахунки за даними УКАБу, Держкомстату та Національного Банку України.

Останнє додається до низької та неадекватної кваліфікації аграрного персоналу. Недостатній та повільний обмін досвідом з міжнародною спільнотою та викривлення мотивації до підвищення конкурентоспроможності внаслідок непрозорого державного регулювання та низького розвитку інфраструктури спричиняє дуже повільне вдосконалення системи організації аграрного бізнесу.

Зміна умов господарювання, зокрема форм власності на землю, та зростання відкритості, а отже і інтенсифікація конкуренції на міжнародних ринках призвели до змін в організаційній структурі аграрного виробництва. Розпаювання власності колективних господарств призвели до утворення дрібних господарств (особисті селянські господарства, фермерські господарства). Втім малі підприємства не могли забезпечити достатній рівень капіталоозброєності виробництва, і поступово ресурси акумулювалися у більших організаційних структурах. Це спричинило стрімкий розвиток великого аграрного бізнесу – агрохолдингів, що можуть забезпечити конкурентоспроможне виробництво завдяки масштабам виробничих процесів, інвестиціям у технології та вертикальній інтегрованості. Малий та середній бізнес (фермерські господарства) мають гірший доступ до ресурсів зовнішнього фінансування і за умов високих відсоткових ставок не можуть конкурувати з агрохолдингами на традиційних ринках (зернові, олійні) та переходять у вузьчі ніші (овочівництво, виноградарство).

У 2010 р. агрохолдинги обробляли понад 4 млн га землі в Україні (13% від загальної площі), а близько 150 найбільших аграрних компаній України виробили 40% загального обсягу пшениці, 60% - кукурудзи, 55% - соняшнику, 85% - соняшникової олії, 80% - ріпаку, 80% - м'яса птиці,

40% - м'яса всіх видів та 20% молока¹⁷¹. Водночас більша частина сирого м'яса (крім м'яса птиці) та молока виробляється у домашніх господарствах населення. За дослідженням УКАБ різниця між рівнем технічної ефективності малих та великих аграрних підприємств склала 30,8%, а в тваринництві 43,8% на користь великих аграрних підприємств¹⁷². Вищий рівень ефективності великих підприємств дозволяє їм конкурувати в умовах більшої інтеграції до світових ринків¹⁷³, але існування низькопродуктивних аграрних підприємств призводить до того, що середні показники розвитку сільського господарства України залишаються нижчими за середньосвітові (такі як врожайність зернових, надої молока тощо).

Малі та середні господарства, маючи можливість займати ніші на ринку, виконують соціальну функцію збереження культури землеробства, культурно-побутових традицій розвитку сільської місцевості та часто використовують консервативніші технології і рідко розглядають можливості вдосконалення чи диверсифікації. Таким підприємствам складніше відстежувати тенденції попиту на ринку та не інвестувати у нові напрямки розвитку¹⁷⁴.

Однією з основних проблем у сільському господарстві є неефективність системи державної підтримки та непередбачуваність державних інтервенцій у виробництво та торгівлю. Важливими питаннями реформування цієї системи є скорочення виробничих субсидій, які нерівно розподіляються, та заміна їх державними інвестиціями, що стимулюють зростання, такими як інвестиції у прикладну науку і практичну освіту, у створення ринкових інформаційних систем, на підтримку фермерських консультативних послуг, та – най-

¹⁷¹ Дані Українського клубу аграрного бізнесу (УКАБ): <http://www.agribusiness.kiev.ua>

¹⁷² На основі вибірки з 7800 сільськогосподарських підприємств в Україні (дослідження УКАБ).

¹⁷³ Дем'яненко С.І. (2008)

¹⁷⁴ Наприклад, у зв'язку з поточним розвитком альтернативної енергетики в Україні збільшується попит на біомасу (наприклад, таку як солома). Оцінений потенціал ринку біомаси в Україні є вагомим, але складним залишається пошук постачальників. Консервативні аграрії віддають перевагу заорюванню більшої ніж рекомендовано кількості соломи у ґрунт, або її спалюванню на полях, замість її збору, тюкування та продажу.

головніше – інвестицій у сільську інфраструктуру (дороги, енергетику і водопостачання, охорону здоров'я, школи).

Викривлення в системі функціонування ринків аграрної продукції спричиняє і система оподаткування, зокрема механізм відшкодування ПДВ. Упродовж багатьох років в Україні постійно спостерігається заборгованість з відшкодування ПДВ експортерам. Це питання є актуальним не тільки всередині країни, а й на міжнародній арені. Кожне непорозуміння з цього приводу, особливо з міжнародними компаніями, шкодить міжнародній репутації України.

Щодо інших аспектів державного регулювання, то Україна посідає 145 місце з 181 країни у рейтингу Світового банку 2009 р. за простотою ведення бізнесу¹⁷⁵. Україна має складну систему регулювання імпорту (зокрема сільськогосподарського обладнання та добрив) та складні митні процедури, складні умови для заснування та закриття бізнесу, слабкий захист інвесторів тощо. Найголовнішим є те, що законодавчі документи не завжди виконуються органами влади, а багато дій останніх взагалі здійснюються тільки де факто. Це стосується нещодавнього запровадження обмежень експорту зернових з України до та після офіційного введення квотування¹⁷⁶.

Квотування експорту зернових в Україні вводиться вже вдруге за останні 5 років. Попереднє квотування 2006-2008 рр. виявилось невиправданим, оскільки внутрішньої пропозиції зерна було цілком достатньо для покриття усіх внутрішніх потреб, а також більших обсягів експорту порівняно з оцінками уряду. У 2010 р. історія повторилася. Наслідки обмежень у 2006-2008 рр. свідчать про негативний вплив квотування та ліцензування експорту зернових на економіку країни¹⁷⁷. Тільки від впровадження квоти на експорт пшениці у 2006 р., коли обсяг квоти на пшеницю становив 400 тис. т (наразі – 500 тис. т), загальні втрати добробуту в Україні становили близько 8 млн дол. США¹⁷⁸.

Існує низка інших прикладів неефективної політики держави щодо підтримки сільського господарства¹⁷⁹. Це й фіскальна політика (існує необхідність корективи податкового ухилу на користь агрохолдингів та урбанізованих зон з метою достатнього податкового притоку до бюджетів сільських громад), й нерівномірний розподіл підтримки між різними продуктами та підприємствами, схем цієї підтримки, регулювання цін (встановлення мінімальних та максимальних цін на соціально-

значущу продукцію), розподіл витрат на освіту та дослідження, забезпечення системи контролю якості та безпеки харчових продуктів тощо.

Важливими проблемами села є відсутність мотивації до праці, бідність, трудова міграція, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, зниження демографічно-відтворювального і трудового потенціалу села, відмирання сіл. Як уже зазначалось у попередній частині, середня заробітна плата в сільському господарстві є найнижчою серед усіх галузей економіки України. Для подолання цих та інших проблем українських сільських територій, уряд розробляє багато програм та концепцій. Однак специфікою українського уряду є розробка безлічі писаних програм та відсутність дій щодо їх подальшого втілення та вдосконалення. Ця проблема загострюється також у зв'язку з частими змінами урядів в Україні, кожний з яких починає висувати свої законодавчі ініціативи та переписувати наявні програми замість їхнього втілення.

Гострою проблемою для розвитку сільського господарства в Україні є існування мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Спочатку мораторій був запроваджений чинним Земельним кодексом України до 1 січня 2005 р., а потім багато разів продовжений. Урядовим обґрунтуванням щорічного продовження є брак законів «Про ринок земель» та «Про земельний кадастр», які завжди планується розробити та прийняти протягом кожного продовженого року дії мораторію. Плани поточного уряду зосереджені мають на меті зняти мораторій до 1 січня 2012 р.

Мораторій на купівлю-продаж сільськогосподарських земель в Україні ґрунтується не на економічних, а на політичних чинниках. З погляду економіки мораторій є досить шкідливим. Він не стримує операції з купівлі сільськогосподарської землі, а породжує тіньовий ринок (нині в Україні існує декілька схем тіньового відчуження цієї категорії земель). Внаслідок цього втрачають: селяни-власники землі, які отримують значно нижчу ціну за свою землю порівняно з умовами відкритого ринку; держава в особі місцевих органів влади і місцевих бюджетів від несплати податків за операції з сільськогосподарською землею; сільськогосподарські виробники та аграрне виробництво загалом від неможливості залучити землю в економічний оборот та отримати іпотечні кредити; селяни-власники землі, які передають її в оренду та отримують занижену орендну плату за землю¹⁸⁰.

¹⁷⁵ <http://www.doingbusiness.org/rankings>

¹⁷⁶ 19 жовтня набула чинності Постанова від 4 жовтня 2010 р. № 938 щодо введення квот на експорт зерна. Згідно з постановою, квоти встановлені на пшеницю і суміш пшениці та жита (меслин), полбу в обсязі 500 тис. тонн, на кукурудзу - 2 млн. тонн, ячмінь - 200 тис. тонн, жито - 1 тис. тонн, на гречку - 1 тис. тонн. До офіційного введення квот з середини літа експорт було неофіційно заблоковано. Після введення квот, швидке ліцензування заблокувало експорт зерна вдруге у 2010 р. Детальніше див. новини <http://www.apk-inform.com>

¹⁷⁷ Детальніше див. фон Крамон, С., Райзер М. (2006)

¹⁷⁸ Деталі див. у Kuznetsova G. (2010).

¹⁷⁹ Детальніше див. WB (2008)

¹⁸⁰ Дем'яненко С. (2006)

Таким чином, головною проблемою розвитку сільського господарства України залишаються політика та регулювання держави, що створюють бар'єри для підвищення конкурентоспроможності АПК в цілому.

4.2.3 Перспективи та бар'єри на шляху збільшення експорту

Сприятливі агро-кліматичні умови формують значний потенціал або, іншими словами, міжнародну конкурентоспроможність сільськогосподарського виробництва в Україні. Понад 40 млн га сільськогосподарських угідь, з якої близько 33 млн га ріллі створюють відмінну базу для виробництва культур помірного клімату та продуктів тваринництва. Близько половини української ріллі – це чорнозем, що ідеально підходить для сільськогосподарських культур; близько третини світових запасів чорнозему міститься в Україні.

Завдяки відносно низькій щільності населення¹⁸¹, значний виробничий потенціал України конвертується в значний експортний потенціал. Іншими словами, збільшення експорту сільськогосподарської продукції залежить безпосередньо від міжнародної конкурентоспроможності українського виробництва. Крім того, виробничий та експортний потенціал України продиктований її значними географічними перевагами. Чорноморські порти країни не замерзають цілий рік та забезпечують прямий доступ до світових ринків. До того ж Україна близько розташована до важливих імпортерських ринків сільськогосподарської продукції на Середньому Сході, колишньому СРСР, Північній Африці та ЄС.

Однак у сучасних умовах важливість природних умов знижується трансформаціями, що відбуваються із продукцією протягом всього ланцюжка формування вартості, тобто від поля до прилавка супермаркету. Як уже детально описано в попередньому розділі, конкурентні переваги сільськогосподарського виробництва в Україні (значний агро-кліматичний потенціал та зручне географічне розташування) обмежуються цілим рядом факторів, як недостатній рівень людського капіталу, на загальну неефективна та витратна маркетингова інфраструктура, неефективна та контрпродуктивна політика та регулювання держави в сільському господарстві.

Міжнародна конкурентоспроможність підприємства складається з наступних компонентів¹⁸²: i) продуктивність та ii) ціни. Збільшення продуктивності виробництва та зростання ціни на продукцію призводить до зростання конкурентоспроможності, тоді як зростання ціни на ресурси зменшує

конкурентоспроможність підприємства. З огляду на ці групи факторів яким же чином можна підвищити конкурентоспроможність сільського господарства, а відтак й обсяги експорту?

Спочатку розглянемо ціни. Як змінюватимуться ціни в майбутньому, чи покращать вони конкурентоспроможність українського сільського господарства, і чи можна на це вплинути інструментами державної політики? Майбутня динаміка цін на сільськогосподарську продукцію є предметом гарячих дебатів упродовж останніх 150 років. З середини 19 століття ціни на сільськогосподарську продукцію мали тенденцію до падіння (із короткостроковими коливаннями), оскільки технічний прогрес у сільському господарстві та в транспорті плюс зростання сільськогосподарських площ у світі сприяли тому, що пропозиція перевищувала попит. Багато експертів переконані, що ця тенденція закінчилась, і що розмаїття таких факторів, як стрімке зростання населення та доходів, зміна клімату та обмеженість потенціалу зростання врожайності та сільськогосподарських площ призведуть до зростання цін на сільськогосподарську продукцію протягом наступних десятиліть (знову ж таки з короткостроковими коливаннями).

Такий розвиток, можливо, і збільшить конкурентоспроможність сільськогосподарського виробництва України, але потрібно не забувати про наступні застереження. По-перше, очікується зростання цін на продукцію, яка є одночасно вхідним ресурсом для іншого сільськогосподарського виробництва (наприклад, зерно в тваринництві). Фактори попиту та пропозиції, що спричинять зростання цін на сільськогосподарську продукцію також спричинять зростання цін на ресурси, наприклад на мінеральні добрива та паливо. Все це послабить позитивний вплив зростання цін на сільськогосподарську продукцію на конкурентоспроможність підприємств сільськогосподарського сектору.

По-друге, як уже зазначено, неефективна та контрпродуктивна політика та регулювання держави в сільському господарстві призводить до викривлень у ціноутворенні на продукти та ресурси. Наприклад, експортні обмеження призводять до погіршення співвідношень між цінами вироблених товарів та цінами ресурсів для сільськогосподарських підприємств. Витратна маркетингова інфраструктура також погіршує це співвідношення. Отже, навіть за умов тривалої позитивної кон'юнктури на світових ринках, українські сільгоспвиробники можуть і не отримувати від цього вигоди через контрпродуктивні політичні кроки держави.

¹⁸¹ Щільність населення України становить 77 жителів на кв. км. Для прикладу: світова середня щільність – 48; Індія – 336; Китай – 137; США – 31; Аргентина – 14; Росія – 8,4 (Вікіпедія, 2006). Якщо розглядати тільки сільськогосподарські землі, щільність населення України (1,17 жителів/сільськогосподарський га) менша за середню світову (1,28) (ФАО, 2006).

¹⁸² Для детальнішого опису математичних викладок, див. Niviyevskiy, O., S. von Cramon-Taubadel and B. Brümmer (2010b)

Залишається тільки продуктивність виробництва. За умови, коли несприятлива динаміка цін, швидше за все, збережеться й у майбутньому, збереження і зміцнення зростання СПФВ є найбільш ефективним і раціональним способом підвищення конкурентоспроможності сільського господарства України, а відтак і експорту. У зв'язку з цим, зростання СПФВ у сільському господарстві можна забезпечити шляхом: i) інвестицій у фундаментальні і прикладні сільськогосподарські дослідження, щоб заохочувати розвиток нових технологій та адаптації технологій, розроблених в інших країнах до вітчизняних умов; ii) інвестиції в навчання, освіту і дорадництво для підвищення ефективності роботи підприємств та прискорення впровадження нових технологій, iii) а також зміни в політиці, які б дозволяли глибоку реструктуризацію та зменшення втручання держави в ціноутворення.

ського господарства та промисловості відповідно). Україна зобов'язалася встановити квоту на імпорт цукру до України у розмірі 260 тис. тонн зі стягненням 2% мита (ставка понад обсяг квоти становить 50%) та скоротити ставку експортного мита на насіння олійних культур з 16% до 10% протягом 6-річного періоду й обмежити обсяг прямої державної підтримки галузі сумою 3,04 млрд грн.

За розрахунками ІЕД¹⁸³ внаслідок вступу до СОТ очікується зменшення сукупного випуску продукції сільського господарства на 6,1% у середньостроковому періоді та на 3% в довгостроковому періоді. Це пояснюється насамперед реформою ввізних мит та підвищенням конкуренції з боку імпорту. Водночас очікують, що експорт зросте на 9,4% завдяки кращому доступу на зовнішні ринки. Значне скорочення сукупного випуску призведе до вивільнення робочої сили в

Таблиця 4.5. SWOT-аналіз сільського господарства та харчової промисловості

Сильні сторони:	Слабкі сторони:
<ul style="list-style-type: none"> - сприятливі природно-кліматичні умови; - вигідне розташування відносно ринків збуту: Європи та СНД; - зростання припливу інвестицій у сектор; - висока природна родючість ґрунтів; - наявність потужностей у портах для обслуговування великих суден. 	<ul style="list-style-type: none"> - низька ефективність галузі, висока частка домогосподарств у виробництві; - велика кількість консервативно-налаштованих аграріїв; - брак кадрів (особливо висококваліфікованих); - незадовільна якість та безпечність продуктів харчування; - дефіцит елеваторних потужностей; нерозвинута маркетингова інфраструктура сільських територій; - висока залежність від агро-кліматичних умов, неефективна система страхування сільськогосподарських ризиків; - великі адміністративні та трансакційні витрати.
Можливості:	Загрози:
<ul style="list-style-type: none"> - глобальна зміна клімату та зміни родючості ґрунтів у світі; - зростання населення Землі та збільшення попиту на продовольчі товари; - збільшення попиту на альтернативні види енергії – ринок для сільськогосподарської сировини. 	<ul style="list-style-type: none"> - зменшення вмісту поживних речовин у ґрунтах, ерозія, зношеність систем меліорації; - недосконала система бюджетної підтримки, затримки з відшкодуванням ПДВ експортерам; - невідповідність системи підготовки фахівців, низький рівень інтеграції в міжнародну наукову спільноту; - низька передбачуваність державної політики, кількісні обмеження зовнішньої торгівлі; - депопуляція та урбанізація населення сільських територій; - зменшення виробництва суміжних галузей (недостатнє забезпечення засобами виробництва).

Джерело: ІЕД

4.3.4 Вплив міжнародних торговельних угод на людський розвиток

Зі вступом до Світової організації торгівлі (СОТ) у 2008 р. Україна значно лібералізувала доступ до внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції, скоротивши ставки імпортного мита. Втім, рівень захисту сільськогосподарських товарів лишається вищим від продукції промисловості (10,7% та 4,5% середньозважений тариф для сіль-

ському господарстві. В середньостроковому періоді очікується зменшення попиту на кваліфікованих та некваліфікованих працівників відповідно на 6,9% та 6,8%.

Після приєднання до СОТ Україна може обирати декілька подальших варіантів регіональної торговельної інтеграції. З 2008 р. розпочалися інтенсивні переговори про договір з поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі між ЄС та Україною. Основними моментами такого утворення має

¹⁸³ Бураковський І.В. та В. Мовчан (2008)

бути взаємна відміна імпорتنих мит та зменшення нетарифних обмежень. Внаслідок створення зони вільної торгівлі з ЄС очікують збільшення сукупного випуску продукції сільського господарства на 3,2% в середньостроковому періоді та на 9% у довгостроковому періоді¹⁸⁴. Також прогнозують збільшення експорту на 3,8% в середньостроковому періоді та на 19,8% у довгостроковому періоді. Аналогічну тенденцію очікують і в харчовій промисловості: i) збільшення сукупного випуску продукції на 3,4% в середньостроковому періоді та на 7,7% в довгостроковому періоді; ii) збільшення експорту на 36,2% в середньостроковому періоді та на 46,8% в довгостроковому періоді.

Іншим варіантом регіональної інтеграції для України міг би стати митний союз із Росією, Білоруссю та Казахстаном (РБК). У ситуації із можливим митним союзом із РБК такі вигоди для сільського господарства дуже обмежені, а в деяких випадках вони перетворюються у втрати. Тож за попередніми розрахунками наслідків таких утворень, чітко видно переваги створення зони вільної торгівлі з ЄС над вступом до митного союзу із РБК.

Також потрібно відмітити, що у ситуації із зоною вільної торгівлі з ЄС прогнозують збільшення попиту на кваліфікованих робітників у сільському господарстві та в харчовій промисловості (від 4,7% до 11,7%), що, звичайно, стимулюватиме підвищення рівня людського капіталу в секторі. Основним поясненням таким пози-

тивним очікуванням від створення зони вільної торгівлі із ЄС є те, що українські експортери зможуть отримати кращий доступ до дуже великого та ємного ринку. Водночас, українські компанії зможуть імпортувати високопродуктивний капітал за відносно низьких цін, таким чином покращуючи свою конкурентоспроможність.

4.3 МАШИНОБУДУВАННЯ

4.3.1 Огляд сектору машинобудування в Україні

Традиційно, ступінь розвитку сектору машинобудування в країні є одним із критеріїв, що характеризує її матеріально-технічну базу, технологічний прогрес, без яких неможливо забезпечити високий рівень людського розвитку. І хоча наразі важливість цього сектору для України є меншою, порівняно із розвиненими країнами¹⁸⁵, із 1990 р.,¹⁸⁶ машинобудування було й залишається провідною галуззю економіки країни (Таблиця 4.6).

Сьогодні багатогалузевий машинобудівний комплекс - потужний сектор промисловості України, який об'єднує понад 11 тисяч підприємств. Серед 38 секторів економіки¹⁸⁷ він посідає четверте місце за обсягом випуску продукції після таких секторів, як виробництво харчових продуктів, металургійне виробництво та торгівля. У машинобудуванні працює п'ята частина

Таблиця 4.6. Основні показники машинобудування України у 2005-2008 рр.

Категорія	Найменування показника	2005	2006	2007	2008
Випуск продукції	Вартісні обсяги, млн грн	82004	103892	149628	195667
	Частка у сукупному випуску, %	7,2	7,5	8,2	8,0
	Частка у сукупному промисловому випуску, %	13,5	14,4	15,9	15,6
Додана вартість	Частка у ВВП, %	4,7	5,1	5,9	5,0
	Частка у випуску сектору, %	25,5	26,6	28,4	24,1
Експорт	Вартісні обсяги, млн грн	28368	33190	48190	63993
	Частка у структурі експорту, %	12,5	13,1	14,9	14,4
	Частка експорту у сукупному випуску сектору, %	34,6	31,9	32,2	32,7
Імпорт	Вартісні обсяги, млн грн	53963	70882	101769	138373
	Частка у структурі імпорту, %	24,1	26,3	27,9	26,6
Експорт/ імпорт	Частка імпорту у сукупному випуску сектору, %	65,8	68,2	68,0	70,7
	Індекс	0,5	0,5	0,5	0,5

Джерело: власні розрахунки за даними УКАБу, Держкомстату та Національного Банку України.

¹⁸⁴ Інститут економічних досліджень та політичних консультацій (2010): Варіанти торговельної політики України: за та проти різних сценаріїв. Неопублікований звіт

¹⁸⁵ Де частка сектору в промисловості становить від 25 до 45%.

¹⁸⁶ У 1990 р. ця частка становила 32,9%. В період переходу до ринку машинобудівний комплекс країни пережив тривалу руйнівну кризу, що супроводжувалась більш як дворазовим скороченням частки продукції машинобудування в промисловому виробництві України, значними втратами виробничого і кадрового потенціалу, зниженням активності в інноваційно-інвестиційній діяльності. Однак у 2000-х роках відбувалась поступова адаптація до нових економічних умов та освоєння нових промислових ринків.

¹⁸⁷ Відповідно до таблиці «Витрати-Випуск»

від усіх зайнятих у промисловості працівників та зосереджено понад 15% вартості основних засобів¹⁸⁸.

Протягом 2000-2007 рр. (до кризи 2008 р.) темп приросту виробництва продукції машинобудування перевищував аналогічний показник у промисловості в цілому (Таблиця 4.7). Таке зростання було наслідком сприятливої кон'юнктури внутрішнього і зовнішніх ринків, й, відповідно, зростання попиту на нові машини й устаткування. Це забезпечувалося інвестиційною діяльністю вітчизняних та іноземних підприємств (здебільшого з країн СНД), спрямованою на модернізацію основних засобів (транспорт, будівництво, добувна промисловість). До того ж, відбувалося зростання доходів населення та збільшення кредитування реального сектору.

(Таблиця 4.8). Відповідно, темпи приросту продуктивності праці в секторі були вищими за темпи приросту в промисловості (Таблиця 4.7), що є позитивною ознакою розвитку сектору.

Недостатність сучасного обладнання дуже гальмує розвиток сектору. Ступінь зносу основних засобів у середньому в секторі становить 68,4%, за даними Держкомстату, незважаючи на деяке пожвавлення інвестиційної активності (Таблиця 4.8). Дуже повільно вирішуються проблеми відновлення виробничого потенціалу галузі, подальшої зміни структури товарного виробництва та розвитку наукомісткого машинобудування, забезпечення конкурентоспроможності кінцевої продукції.

У машинобудівному комплексі України достатньо розвинені всі підгалузі, однак ще з часів Ра-

Таблиця 4.7. Темпи приросту обсягу продукції та продуктивності праці в секторі машинобудування в 2001-2009 рр.

Період	Темп приросту обсягу продукції, % до ВППР		Темп приросту продуктивності праці, % до ВППР	
	Промисловість у цілому	Машино-будування	Промисловість у цілому	Машино-будування
2001	14,2	18,8	18,6	28,4
2002	7,0	11,3	н/д	н/д
2003	15,8	35,8	19,8	43,6
2004	12,5	28	12,3	29,7
2005	3,1	7,1	4,0	10,9
2006	6,2	11,8	9,5	17,9
2007	7,6	19,0	14,3	34,9
2008	-5,2	0,3	н/д	н/д
2009	-21,9	-44,9	н/д	н/д

Джерело: Держкомстат України

Таблиця 4.8. Зайнятість та інвестиції в машинобудуванні у 2005-2009 рр.

Категорія	Найменування показника	2005	2006	2007	2008	2009
Зайнятість/ оплата праці	Зайнятість, тис. осіб	773	733	719	645	569
	Частка у середньорічній чисельності найманих працівників у промисловості, %	22,6	21,7	21,6	20,9	20,3
	Середньомісячна заробітна плата, грн	821	1060	1389	1789	1709
	Частка від середньої заробітної плати у промисловості, %	84,9	87,5	89,4	88,7	80,7
Інвестиції	Інвестиції в основний капітал, млн грн	2251	3653	5340	6189	3564
	Частка у сукупному обсягу інвестицій у промисловість, %	6,4	8,1	8,3	8,1	6,2
	Обсяги ПІІ на початок року, млн дол. США	н/д	759	966	1050	1094
	Частка у сукупному обсягу інвестицій у промисловість, %	н/д	14,7	15,8	12,9	12,1

Джерело: Держкомстат України

Зростання виробництва у секторі відбувалося одночасно зі скороченням зайнятості та підвищенням заробітної плати, хоча остання була й залишається нижчою, ніж у середньому в промисловості

дяньського Союзу зберігається орієнтація України на виробництво механічного устаткування, електричних машин, транспортних засобів, зокрема залізничного рухомого складу (Таблиця 4.9).

¹⁸⁸ За даними Держкомстату України.

Таблиця 4.9 Структура реалізованої продукції машинобудування України, 2007 р.

Сектор	% до підсумку
Машинобудування	100
Виробництво машин та устаткування	30,6
у тому числі	
виробництво механічного устаткування	6,3
виробництво машин та устаткування для сільського та лісового господарства	2,9
виробництво верстатів	1,3
виробництво інших машин та устаткування спеціального призначення	10,6
виробництво побутових приладів	2,2
Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	21,6
у тому числі	
виробництво офісного устаткування та ЕОМ	1,3
виробництво електричних машин та устаткування	14,4
виробництво апаратури для радіо, ТБ та зв'язку	2,5
виробництво медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників	3,4
Виробництво транспортних засобів та устаткування	47,8
у тому числі	
виробництво автомобілів, причепів, напівпричепів	26,1
виробництво інших транспортних засобів	21,8
з нього	
виробництво залізничного рухомого складу	16,3

Джерело: Держкомстат України

Після різкого падіння у 2009 р. (майже вдвічі) машинобудівний комплекс зміг частково повернути втрачені позиції. Упродовж 2010 р. машинобудування продовжує демонструвати позитивну динаміку розвитку. За підсумками I півріччя цього року зростання обсягів виробництва становило 30,1% до I півріччя 2009 р. за рахунок збільшення обсягів виробництва у всіх ключових підгалузях машинобудування. Основним стимулом цього стало поживлення інвестиційної активності головних імпортерів вітчизняної продукції машинобудування (країн СНД)¹⁸⁹.

Однією з особливостей сектору машинобудування є висока залежність від міжнародної торгівлі. Частка експорту у сукупному обсязі виробництва продукції машинобудування у 2008 р. склала 32,7%, імпорту - 70,7% (Таблиця 4.6). Таким чином, співвідношення експорт/імпорт має тенденцію до зниження, оскільки імпорт зростає швидшими темпами за експорт. Відбувається це, головним чином, через зростання інвестиційного попиту українських підприємств, необхідність імпорту комплектувальних внаслідок особливостей технологічного циклу, успадкованого від радянських часів, та активізацію споживчого попиту домогосподарств.

У цілому, на країни СНД у 2009 р. припадало 18% всього імпорту продукції машинобудування (Рисунок 4.2). Росія, на яку припадає 15% сукупного імпорту машин та обладнання, залишається одним із великих постачальників. Однак у загальній структурі імпорту переважають види машин, які призначені для насичення потреб споживачів (Таблиця 4.10). Мова йде про різні види побутової

техніки і автомобілі, які імпортуються здебільшого з ЄС і Азії (Рисунок 4.2).

Що стосується експорту продукції машинобудування, то його частка у сукупному обсязі експорту України зростала (Таблиця 4.6). Серед номенклатури експорту переважають: механічне обладнання, машини та механізми для різних галузей економіки, транспортні засоби, прилади (Таблиця 4.10). Традиційними ринками збуту продукції українських машинобудівних підприємств залишаються країни СНД, чия частка у 2009 р. становила 60% від сукупного експорту продукції машинобудування (Рисунок 4.2), а також країни, що активно розвиваються індустріально (Китай, Індія, Іран). Ці країни, зокрема Росія (на яку припадає 42% усього українського експорту продукції машинобудування), суттєво збільшили попит на готові види машинобудівної продукції в період економічного зростання.

У розвинених країнах існує дуже обмежений попит на українську продукцію (Рисунок 4.2). Разом з тим в останні роки Україні вдалося збільшити частку експорту продукції з вищою доданою вартістю в європейські країни. Наприклад, Україна експортує обладнання з електричним звуковим або візуальним сигналом (Кіпр, Словаччина, Австрія, Великобританія); запчастини, аксесуари для апаратури аудіо-та відеозапису (Угорщина, Австрія); судна, човни та інші плавзасоби (Голландія, Кіпр).

Таким чином, машинобудівний комплекс України відіграє велику роль в її економіці. Розвиток виробництва машинобудівної продукції з високою доданою вартістю міг би стати стимулом до швидшого та якіснішого розвитку країни, розширення торгівлі

¹⁸⁹ МКУ (2010с)

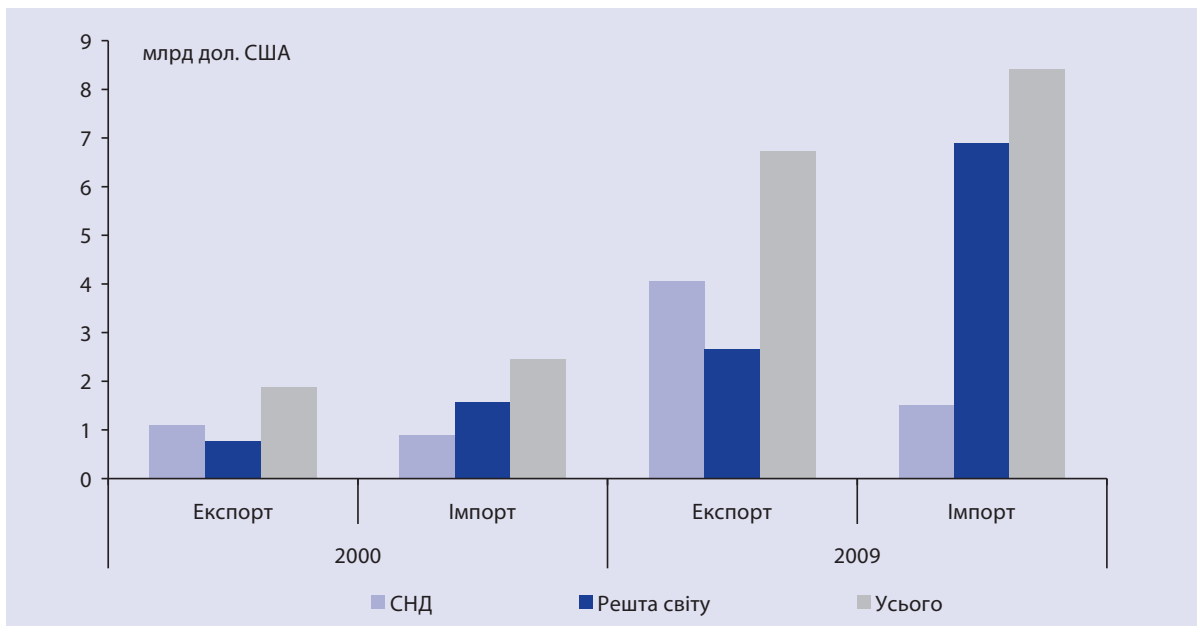

Рисунок 4.2. Зовнішня торгівля продукцією машинобудування у 2000-2009 рр., географічна структура

Джерело: UN Comtrade, розрахунки ІЕД

Таблиця 4.10. Структура зовнішньої торгівлі продукцією машинобудування у 2009 р.

Товар	Експорт	Імпорт
Енергогенерувальні машини та устаткування	14,2	10,4
Машини, спеціально призначені для конкретних галузей	8,4	14,2
Машини для обробки металів	3,9	2,0
Неспеціальні машини та обладнання для промисловості та деталі машин, не вміщені в інші категорії	17,5	18,0
Канцелярські машини та обладнання для автоматичної обробки даних	0,6	1,5
Апаратура та обладнання для електрозв'язку, звукозапису та звуковідтворення	5,8	8,3
Електричні машини, апарати та прилади та їхні електричні деталі, не вміщені в інші категорії	26,2	21,0
Автомобілі	5,5	22,2
Інше транспортне обладнання	18,0	2,4
Всього, %	100,0	100,0

Джерело: UN Comtrade, розрахунки ІЕД

зі світом. Проте, на сьогодні цей сектор характеризується старою виробничо-матеріальною базою, орієнтацією на ринки СНД та країн, що розвиваються, що аж ніяк не створює достатньо перспектив для майбутнього стабільного розвитку. І економічна криза це переконливо довела.

4.3.2 Особливості та проблеми сектору машинобудування України

Після розпаду СРСР дуже мало підприємств машинобудування мали можливість продовжувати свою діяльність та без перешкод збувати свою продукцію¹⁹⁰. Будучи інтегрованою частиною виробничих ланцюгів, сформованих у Радянському Союзі, машинобудівні підприємства не можуть не

підтримувати традиційні канали збуту та контакти з підприємствами країн СНД. Дуже незначна частина підприємств, що виробляли кінцеву продукцію і мали добру репутацію на міжнародних ринках, зберегли можливість експорту в перехідний період. Решта накопичила значний обсяг заборгованості зі сплати податків та заробітної плати, використовувала бартерні схеми, згорнула будь-яку інвестиційну діяльність.

Відновлення економічного зростання в Україні та країнах СНД зумовили відновлення, а потім і зростання виробництва продукції машинобудування в 2000-х рр. При цьому потрібно зазначити, що її здатність конкурувати на світових ринках була значно послаблена, хоча старі технологічні надбання та людський капітал в окремих галузях

¹⁹⁰ Мова йде, здебільшого, про підприємства військово-промислового комплексу.

(наприклад, літакобудування) ще можуть дозволити Україні зайняти ніші у певних сегментах світового ринку.

Оскільки метал та енергетичні ресурси є основними матеріальними складниками собівартості продукції машинобудування, то протягом тривалого періоду Україна зберігала високу конкурентну перевагу в їхньому виробництві, пов'язану з наявністю розвинутого сектору металургії та доступом до дешевої енергії. Однак із розвитком ринкових відносин у перехідних економіках вона частково її втратила, оскільки ціна енергоносіїв, постачальником яких здебільшого є Росія, стрімко зросла в другій половині 2000-х рр., так само як і ціна металу, який активно експортується. Окрім цього, для виробництва дуже багатьох видів продукції потрібні компоненти, що виробляють у країнах колишнього СРСР, які так само пережили економічне падіння в 1990-х рр., а тому не завжди змогли зберегти виробництва та технології.

Відтак українським підприємствам доводиться адаптуватися до нових умов і шукати нових постачальників, виробити яких не завжди технологічно підходять для продукції, що виробляється в Україні, а кошти для масового технологічного оновлення не доступні в потрібних обсягах. При цьому позитивно можна оцінити той факт, що людський ресурс було втрачено не повністю, і деякі інновації розробляються і подекуди впроваджуються. Але при цьому брак фінансових ресурсів негативно впливає на можливість масового доступу українських фахівців до нових розробок.

Загальносвітовою тенденцією розвитку галузі машинобудування на сучасному етапі є зниження частки традиційних підгалузей машинобудування (так званої низькотехнологічної продукції) при одночасному зростанні обсягів експорту продукції електротехнічного та електронного машинобудування. Ця тенденція, проте, не є характерною для України з вищенаведених причин. Зокрема, відповідно до UNCTAD/WTO¹⁹¹ частка експорту таких товарів у цьому сегменті світового ринку у 2008 р. для України становила лише 0,15%. Незначними, на жаль, є також відповідні частки й решти підгалузей машинобудування за винятком групи «Залізничні та трамвайні локомотиви, рухомий склад, обладнання», відповідний показник для якої склав 7,2% від світового експорту. При цьому Україна увійшла в ТОП-5 найбільших експортерів цієї продукції, поступившись лише Китаю, Німеччині та США, що вказує на її сильні конкурентні позиції в цьому секторі.

У цілому на ринках розвинених країн у галузі машинобудування панує жорстка конкуренція, де, крім якості та ціни, вагому роль відіграє політичний фактор, зокрема, багаторічні налагоджені зв'язки з

партнером та авторитет виробника. Це значно погіршує умови входження української продукції у цей сегмент світового ринку. Присутність вітчизняної продукції машинобудування на ринках розвинених країн можлива за умови, якщо вона є вузькоспеціалізованою або виробництво такої продукції у такій країні економічно недоцільне.

Деяка продукція вітчизняного машинобудування користується попитом не тільки на традиційних ринках країн СНД, але й на таких конкурентних ринках як Велика Британія, США, Німеччина тощо¹⁹². Можна виокремити вузькі сегменти світового ринку, де вітчизняна продукція може зайняти належну позицію. Зараз світовому рівню якості відповідає частина вітчизняної продукції літако- і суднобудування, космічної, військової техніки та озброєння. Однією з найбільш високотехнологічних підгалузей машинобудування є оборонна промисловість, що традиційно займає особливе місце у сфері машинобудування та є конкурентоспроможною на міжнародному ринку. Зокрема, за даними SIPRI¹⁹³ Україна посідає 16 місце серед країн - експортерів зброї¹⁹⁴. Проте останніми роками оборонна промисловість втратила свою частку в галузі і має значно менший вплив на розвиток промисловості через невизначеність державної політики та непрозорість наявних угод. Отже її експортний потенціал залишається недостатньо використаним.

На шляху до реалізації можливостей нарощення виробництва продукції машинобудування в Україні наявні й певні проблеми, пов'язані з регуляторним середовищем. Державне регулювання сфери машинобудування на сучасному етапі зосереджено здебільшого на митному регулюванні та наданні податкових пільг, причому сьогодні спостерігають тенденцію до скорочення рівня підтримки. Зокрема у травні 2010 р. Кабінет Міністрів України скасував постанову «Про введення тимчасової 13-відсоткової надбавки до діючої ставки ввізного мита», яка була прийнята у березні 2009 р. Ця постанова передбачала тимчасове встановлення надбавки в розмірі 13% до чинного тарифу імпортного мита для легкових автомобілів й мала антикризовий протекціоністський характер. Проте введення надбавки виявилось низькоефективним заходом: ціни на імпортні автомобілі в Україні впродовж 2009 р. не зростали, а впровадження цієї норми в 2009 р. призвело до втрат бюджету через різке зменшення обсягів імпорту названих товарів (замість очікуваного збільшення надходжень до бюджету). Крім того, у разі збереження надбавки проти України могли б бути застосовані заходи у відповідь з боку країн-членів СОТ.

Розглядаючи політику держави у сфері податкового регулювання галузі, слід зазначити, що пере-

¹⁹¹ Міжнародний центр торгівлі UNCTAD/WTO. <http://www.intracen.org/>

¹⁹² Міжнародний центр торгівлі UNCTAD/WTO// <http://www.intracen.org/>

¹⁹³ Stockholm International Peace Research Institute

¹⁹⁴ З огляду на відсутність офіційних даних оцінку ролі цієї підгалузі можна давати лише експертним шляхом (за оцінкою ІЕД, випуск продукції оборонної галузі не перевищує 10%).

важна більшість податкових пільг для сектору машинобудування була скасована у 2005 р., а пільги, що діяли впродовж періоду кризи, мали тимчасовий характер. Однак деякі податкові пільги, впроваджені в рамках антикризових заходів наприкінці 2008 - на початку 2009 рр., є чинними й на сьогодні (Див. Додаток 2). Зокрема мова йде про тимчасове звільнення (до 1 січня 2019 р.) від оподаткування податком на додану вартість операцій з імпорту техніки, обладнання, устаткування, що використовується у галузі розвитку альтернативних видів енергії. Також від оподаткування ввізним митом звільняються устаткування та комплектуючі, що використовуються для виробництва устаткування, яке працює на нетрадиційних та поновлюваних джерелах енергії, що виробляє альтернативні види палива, а також для енергозберігального обладнання і виробів (за умови якщо ідентичні товари з аналогічними якісними показниками не виробляються в Україні).

Додатково низку пільг до 2015-2016 рр. для літакобудівної та космічної галузі було передбачено при ухваленні Закону про Державний бюджет на 2010 р. Серед основних пільг слід назвати звільнення від сплати ПДВ та ввізного мита для деяких визначених товарів та звільнення від плати за землю.

При цьому всі підприємства постають перед труднощами, пов'язаними з поверненням ПДВ при експорті, а також з процедурами оподаткування. Часто машинобудівна продукція має тривалий виробничий цикл, протягом якого підприємство не отримує доходів, а несе тільки витрати, і, відповідно, показує збитки. Деякі підприємства, особливо ті, що розташовані на території великих міст і займають великі ділянки, несуть тягар збільшення сум податку на землю. Багато проблем виникають у зв'язку із процедурами сертифікації продукції, дотриманням міжнародних стандартів і правил.

Велику кількість бар'єрів при веденні бізнесу змушені долати машинобудівні підприємства, що залишаються в державній власності. Здебільшого вони пов'язані з обмеженнями у прийнятті операційних та інвестиційних рішень, бюрократичними процедурами контролю та звітності, відсутністю мотивації менеджерів тощо.

Однак основною проблемою залишається відсутність у держави стратегічного бачення розвитку економіки і сектору зокрема. Сьогодні більшість програмних заходів з боку держави мають надто загальний характер і не можуть бути реалізовані через низьку якість державного управління та брак державних коштів. Зокрема, гостро не вистачає обігових коштів на фінансування інвестиційних проєктів на підприємствах авіабудування, оборонно-промислового комплексу, машинобудування¹⁹⁵.

Отже, український сектор машинобудування ще перебуває в стадії трансформації та зламу успадко-

ваних ще з часів СРСР структур та схем діяльності. Присутність держави та її вплив на ринок все ще дуже відчутні в секторі машинобудування, що можна оцінити негативно, зважаючи на якість та ефективність державного управління.

4.3.3 Перспективи та бар'єри для збільшення експорту

Незважаючи на те, що деякі види продукції машинобудування України демонструють певні конкурентні переваги на світовому ринку, а відтак можуть активно експортуватися, чистий експорт сектору від'ємний, і ця величина постійно зростала ще з часів економічного падіння 1990-х рр. Причини такої ситуації, у першу чергу, мають внутрішній характер, як-то технологічна невідповідність світовим стандартам, адміністративні бар'єри на шляху експорту між країнами, моральне та фізичне старіння виробничої бази, поступова втрата людського капіталу, нестача оборотних коштів, надмірна залежність від імпорту продукції цієї ж галузі, збереження присутності держави в перспективних секторах (літакобудування, наприклад), застаріла структура сектору з невеликою часткою продукції з високою доданою вартістю, відсутність венчурного капіталу та вигідних програм фінансування операційної діяльності тощо.

За даними учасників ринку найбільші бар'єри лежать в площині державної політики, а тому вони – поза можливість впливу на їх подолання з боку самих підприємств. Серед найкритичніших проблем можна назвати: фіксацію цін державою на продукцію, яку виробляють державні підприємства, та ставок заробітної плати; податкову та дивідендну політику, що часто є непередбачуваною та обтяжливою, особливо в скрутні часи; відсутність фундаментальних наукових досліджень; бюрократизовані процедури митного контролю та регулювання експорту продукції машинобудування (особливо тієї, що має відношення до оборонного комплексу); неефективне управління корпоративними правами держави; непередбачуваний інвестиційний клімат в Україні.

Отже, в секторі машинобудування України наявна велика кількість проблем, розв'язати які без втручання держави, яка сама по собі не є ефективною, неможливо. Проте поки що зберігаються певні можливості для удосконалення продукції та розширення її експорту (Таблиця 4.11).

Таким чином, для сектору машинобудування України, що, безперечно, володіє певними перевагами та можливостями для розвитку експорту, характерні ризики, пов'язані з його залежністю від імпорту та втратою технологій і людського потенціалу, а також із відсутністю у держави виваженої політики галузевого розвитку.

¹⁹⁵ Серед основних програм – «Державна програма розвитку машинобудування на період 2006-2011 роки», «Державна програма реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2013 року» тощо.

Таблиця 4.11. SWOT-аналіз сектору машинобудування

Сильні сторони:	Слабкі сторони:
<ul style="list-style-type: none"> - наявність висококваліфікованих кадрів; - відносно низька ціна продукції; - наявність двосторонніх налагоджених стосунків у сфері міжнародної торгівлі та технологічного співробітництва в галузі машинобудування з країнами СНД; - запатентоване право на деякі унікальні технології в машинобудуванні; - наявність сировинної бази; - достатньо різноманітний асортимент продукції; - близькість до ємних ринків Європи та Росії; - значний обсяг внутрішнього ринку України. 	<ul style="list-style-type: none"> - застарілі виробничі технології; - велика зношеність основних фондів; - низька ефективність виробництва; - невисокі споживчі характеристики української продукції; - висока технологічна залежність від інших частин виробничого ланцюга, що територіально розташовані поза Україною, зокрема на території СНД (Росії); - тривалий виробничий цикл, що призводить до браку обігових коштів; - неадекватний регуляторний режим; - істотна присутність держави в секторі як власника, у якого немає стратегічного бачення; - слабкий маркетинг на всіх рівнях (корпоративному, державному).
Можливості:	Загрози:
<ul style="list-style-type: none"> - використання потенціалу галузі з погляду впровадження нових технологій; - об'єднання галузевого потенціалу України та Росії, наприклад, в авіабудуванні створить можливість стати серйозним гравцем на міжнародному ринку цієї продукції (завдяки зниженню трансакційних витрат, обміну технологіями тощо); - збільшення кількості космічних запусків; - зростання транспортних потоків, які потребують нових транспортних засобів, що дасть можливість повністю завантажити підприємства транспортного машинобудування (наприклад, «Луганськтепловоза»); - збільшення доходів у країнах, що розвиваються (Африки та Азії); - підготовка до ЄВРО-2012; - розвиток венчурного капіталу; - використання можливостей технопарків та великих університетів. 	<ul style="list-style-type: none"> - зменшення зовнішнього попиту на вітчизняну продукцію машинобудування внаслідок зміни світової кон'юнктури; - подорожчання сировини та енергоресурсів; - зміна технологій в Росії або інших країнах СНД; - зменшення транспортних потоків; - розвиток секторів машинобудування в країнах, що розвиваються; - втрата людського капіталу галузі; - відсутність комплексного підходу з боку держави щодо просування нашої продукції на міжнародному ринку; - негативні зміни регуляторного режиму (підвищення ставок податків, наприклад) - ускладнений доступ до фінансування - проблеми захисту прав інтелектуальної власності, що гальмує винаходи та патентування.

Джерело: ІЕД

4.3.4 Вплив міжнародних торговельних угод на людський розвиток

Вплив міжнародних торговельних угод на людський розвиток визначається конкретними умовами цих угод та особливостями розвитку всередині країни. Оцінки впливу торговельних угод, зокрема ЗВТ з ЄС, для України свідчать про їхній позитивний вплив на машинобудування¹⁹⁶. Тобто найбільш імовірним є зростання виробництва в цьому секторі після ліквідації торговельних бар'єрів з боку країн – основних партнерів України – ЄС та Росії.

А зростання виробництва внаслідок розширення торгівлі повинно, у свою чергу, спричинити позитивні ефекти для людського розвитку. Так, зростання випуску і продажів означає зростання доходів галузі, тобто у підприємств з'являються інвестиційні ресурси. Є два шляхи їх використання у машинобудуванні: оновлення основних засобів та інвестиції в людський капітал. Перше означає кращі технології, що дозволяють збільшити продуктивність праці, проте і вивільнити певну кількість робочої сили, що однак за умов зростання обсягів виробництва може

бути нівельоване. Друге означає підвищення кваліфікації робітників, найм додаткових робітників.

Отже, розширення торгівлі позитивно впливатиме на динаміку попиту на кваліфіковану робочу силу в машинобудуванні, що означає підвищення вимог до рівня освіти і збільшення зайнятості в довгостроковому періоді.

Розширення можливостей працевлаштування в машинобудуванні має такі наслідки, як розширення альтернатив працевлаштування для бідних верств населення, здебільшого сільських жителів, та підвищення рівня доходів домогосподарств.

Що стосується гендерного виміру, то наразі у секторі частка жінок серед працівників становить 40%, а їхня заробітна плата на 26% нижча від заробітної плати чоловіків. Звичайно, останнє напряму пов'язане з характером виконуваної роботи і значно меншою мірою із дискримінацією жінок. Однак, попри це, модернізація виробництва та заміна технологій може сприяти розширенню можливостей працевлаштування для жінок, що є позитивним моментом.

¹⁹⁶ ECORYS (2007)

Зростання доходів домогосподарств на території, де розташовані машинобудівні підприємства, означає зменшення необхідності бюджетної підтримки регіонального розвитку в цих місцевостях, а, отже, і сприяє частковій ліквідації регіональних диспропорцій.

Більшість міжнародних торговельних угод містять умови підвищення національних стандартів щодо технологій виробництва, стандартів охорони здоров'я, умов та безпеки праці. Модернізація сектору також позитивно впливатиме на безпеку праці. Зараз у машинобудівному секторі приблизно 20% працівників працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. Очікується, що частка таких працівників істотно скоротиться.

Здоров'я та освіта працівників галузі покращаться ще через дві причини. Одна з них пов'язана зі зростанням персональних доходів. Вони розширюють можливості людей покращити умови свого життя, що позитивно відбиватиметься на стані здоров'я, витратах на освіту, можливостях людей брати повноправну участь у розвитку суспільства. Друга причина пов'язана зі збільшенням відрахувань сектору до бюджету, що опосередковано може означати збільшення державних видатків на охорону здоров'я та освіту.

Таким чином, вплив міжнародних торговельних угод на сектор машинобудування і людський розвиток оцінюється як позитивний, оскільки означає розширення та модернізацію виробництва, а відтак і технологічно та екологічно безпечніші умови праці, вищі вимоги до освітнього рівня, всебічне покращення умов життя працівників сектору, пом'якшення регіональних проблем.

4.4 ВИРОБНИЦТВО МЕТАЛІВ ТА ВИРОБІВ ІЗ НИХ

4.4.1 Огляд сектору металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів в Україні

Україна є одним із найбільших у світі виробників металів та виробів із них. Зокрема, за обсягами виробництва сталі вона займає восьме місце у світовому рейтингу¹⁹⁷. Великомасштабне виробництво в поєднанні з доступом до сировини на внутрішньому ринку зумовили розвиток цього сектору в Україні. У 2005-2008 рр. на нього припадало 10% сукупного випуску продукції, 32-34% від експорту, а додана вартість металургії становила 5% від ВВП (Таблиця 4.12). Однак під час економічної кризи сектор значно постраждав від падіння світового попиту через рекордне падіння будівництва, зниження споживання сталевих продукцій у секторі машинобудування в більшості країн світу та скорочення державного фінансування інфраструктурних проектів.

Незважаючи на високу питому вагу сектору металургії в економіці країни, цей сектор не є лідером за показниками продуктивності. Упродовж 2000-2009 рр. темпи приросту обсягу продукції були нижчими від аналогічного показника у промисловості в цілому (Таблиця 4.13). Те саме можна сказати і про показники продуктивності праці. Україна значно відстає в рівні продуктивності праці від США, а також у багатьох видах продукції від Китаю та Росії, здебільшого через використання застарілого обладнання. У ці роки, коли світова кон'юнктура була

Таблиця 4.12. Основні показники металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів України у 2005-2008 рр.

Категорія	Найменування показника	2005	2006	2007	2008
Випуск продукції	Вартісні обсяги, млн грн	117449	143122	191501	249738
	Частка у сукупному випуску, %	10,2	10,4	10,5	10,2
	Частка у сукупному промисловому випуску, %	19,3	19,8	20,4	19,9
Додана вартість	Частка у ВВП, %	5,1	5,9	5,8	4,9
	Частка у випуску сектору, %	19,2	22,3	21,9	18,4
Експорт	Вартісні обсяги, млн грн	74058	86269	108540	145816
	Частка у структурі експорту, %	32,6	34,0	33,6	32,8
	Частка експорту у сукупному випуску сектору, %	63,1	60,3	56,7	58,4
Імпорт	Вартісні обсяги, млн грн	15383	19266	27931	41130
	Частка у структурі імпорту, %	6,9	7,2	7,7	7,9
	Частка імпорту у сукупному випуску сектору, %	13,1	13,5	14,6	16,5
Експорт/ імпорт	Індекс	4,8	4,5	3,9	3,5

Джерело: Держкомстат України (Таблиця Витрати-Випуск України за 2005-2008 рр. у цінах споживачів), розрахунки ІЕД

¹⁹⁷ За даними Міжнародного інституту чавуну й сталі (IISI, зараз World Steel Association), у 2008 р. Україна посіла восьме місце у світі серед найбільших країн-виробників сталі з обсягом виплавки 37,3 млн т (2,8% від загального обсягу виплавки сталі). <http://www.worldsteel.org/?action=stats&type=steel&period=latest&month=13&year=2008>

сприятливою для експорту продукції сектору, підприємства у своїй більшості надавали перевагу максимізації прибутку в короткостроковому періоді замість того, щоб здійснити масштабні інвестиційні програми.

вогнетриви, чавун, сталь, прокат чорних металів, труби й феросплави. У продуктивній структурі сектору лівова частка припадає на виробництво чавуну, сталі та феросплавів – 72,6% (Таблиця 4.15), а на виробництво готових металевих виробів з більшою

Таблиця 4.13. Темпи приросту обсягу продукції та продуктивності праці в секторі машинобудування в 2001-2009 рр.

Період	Темп приросту обсягу продукції, % до ВППР		Темп приросту продуктивності праці, % до ВППР	
	Промисловість у цілому	Металургія	Промисловість у цілому	Металургія
2001	14,2	4,9	18,6	4,1
2002	7,0	3,9	н/д	н/д
2003	15,8	14,3	19,8	15,2
2004	12,5	12	12,3	10,1
2005	3,1	-1,5	4	-3
2006	6,2	8,9	9,5	10,1
2007	10,2	8,3	14,3	12,7
2007	7.6	7.0	14.3	12.7
2008	-5.2	-12.3	н/д	н/д
2009	-21.9	-26.7	н/д	н/д

Джерело: Держкомстат України

Зростання випуску відбувалося одночасно зі скороченням зайнятості в секторі, хоча частка у промисловості залишалася стабільною (Таблиця 4.14). При цьому заробітна плата зростала й у 2005-2009 рр. була на 20-30% вищою від середньої у промисловості. Разом з тим, у собівартості виробництва витрати на оплату праці становлять у середньому лише 4%, а в Європі її частка дорівнює приблизно 9%¹⁹⁸.

Основні види продукції української металургії - залізорудний концентрат, агломерат і окатиші, кокс,

доданою вартістю припадає лише 9,7%. Така продуктова структура сектору металургії в Україні свідчить про її низький технологічний розвиток.

Виправити таку ситуацію можна було б через реалізацію масштабних інвестиційних програм. І хоча обсяги капіталовкладень у галузь постійно зростали впродовж 2000-х рр. (Рисунок 4.3) до кризи, що розпочалася в 2008 р., високий ступінь зносу основних фондів і невідповідність технічного рівня українського металургійного виробництва світовому – це системні проблеми. Майже

Таблиця 4.14. Зайнятість та інвестиції в галузі металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів у 2005-2009 рр.

Категорія	Найменування показника	2005	2006	2007	2008	2009
Зайнятість/ оплата праці	Зайнятість, тис. осіб	425	433	422	390	347
	Частка у середньорічній чисельності найманих працівників у промисловості, %	12,4	12,8	12,7	12,6	12,5
	Середньомісячна заробітна плата, грн.	1287	1560	2003	2418	2429
	Частка від середньої заробітної плати по промисловості, %	133,1	128,7	128,9	119,9	114,7
Інвестиції	Інвестиції в основний капітал, млн грн	5575	6971	11234	10503	6683
	Частка у сукупному обсягу інвестицій у промисловість, %	15,9	15,5	17,5	13,7	11,6
	Обсяги ПІІ на початок року, млн дол. США	н/д	1246	1441	1686	1401
	Частка у сукупному обсягу інвестицій у промисловість, %	н/д	24,1	23,6	20,7	15,5

Джерело: Держкомстат України

¹⁹⁸ Фонд «Эффективное управление» (2009)

Таблиця 4.15. Структура реалізованої продукції металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів України, 2007 р.

Сектор	% до підсумку
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	100
Металургійне виробництво	90,9
у тому числі	
виробництво чавуну, сталі та феросплавів	72,6
виробництво труб	9,3
інші види первинного оброблення сталі	2,3
виробництво кольорових металів	5,7
лиття металів	1,1
Виробництво готових металевих виробів	9,7

Джерело: Держкомстат України

Рисунок 4.3. Капітальні інвестиції сектору металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів у 2001-2009 роках

Джерело: Держкомстат України

45,2% сталі в Україні виплавляється в мартенівських печах, 51% - у конвертерах і тільки 3,8% - в електросталеплавних печах. У світі мартенівське виробництво залишилося тільки в Росії (23%)¹⁹⁹. В Україні використання безперервного лиття заготовель становить лише 33%, тоді як у Росії - майже 2/3, а в Німеччині - 98%. Крім того, зараз в Україні довше встановленого терміну експлуатуються 54% коксових батарей, 89% доменних печей, 87% мартенівських печей, 26% конвертерів, майже 90% прокатних станів, що спричинює високу енергоємність продукції. Усе це негативно впливає на перспективи сектору і особливо послабило його в період економічної кризи.

Економічна криза дуже негативно позначилася на розвитку сектору. Обсяги виробництва різко впали наприкінці 2008 р. через різке падіння цін на сталь. Наприклад, ціни на сляб FOB Чорне море

скоротилися з 1055 доларів США за тону в червні 2008 р. до 425 дол. США у листопаді 2008 р.²⁰⁰. У 2009 р. падіння виробництва тривало: за підсумками року обсяги виробництва галузі знизилися на 27% порівняно з 2008 р. Постраждали у першу чергу металургійні підприємства, які накопичили значні борги напередодні кризи і не завершили інвестиційні проекти з модернізації виробництва. Зараз повільне пожвавлення світової економіки сприяло зростанню попиту на сталь, а також підвищення світової ціни на метали. Як результат, випуск галузі у 2010 р. збільшився на 12,7% за 9 місяців порівняно з відповідним періодом 2009 р.

Чи не найбільш визначальною рисою сектору металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів є його чітка експортна орієнтованість. Обсяги зовнішньої торгівлі постійно зростали впродовж періоду економічного зростан-

¹⁹⁹ Гірничо-металургійний комплекс// <http://novynar.com.ua/business/43104>²⁰⁰ Фонд «Эффективное управление» (2009)

ня (Рисунок 4.4). До 65% випуску галузі йде на експорт (Таблиця 4.12). До того ж, експорт цієї галузі становить третину сукупного обсягу експорту товарів Україною. Хоча останніми роками спостерігають і зростання імпорту продукції металургії (Таблиця 4.12) - до 16,5% від випуску у 2008 р. та до 8% від усього імпорту товарів України.

4.4.2 Особливості та проблеми сектору металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів

В Україні налічують приблизно 4 тис. промисло-

4

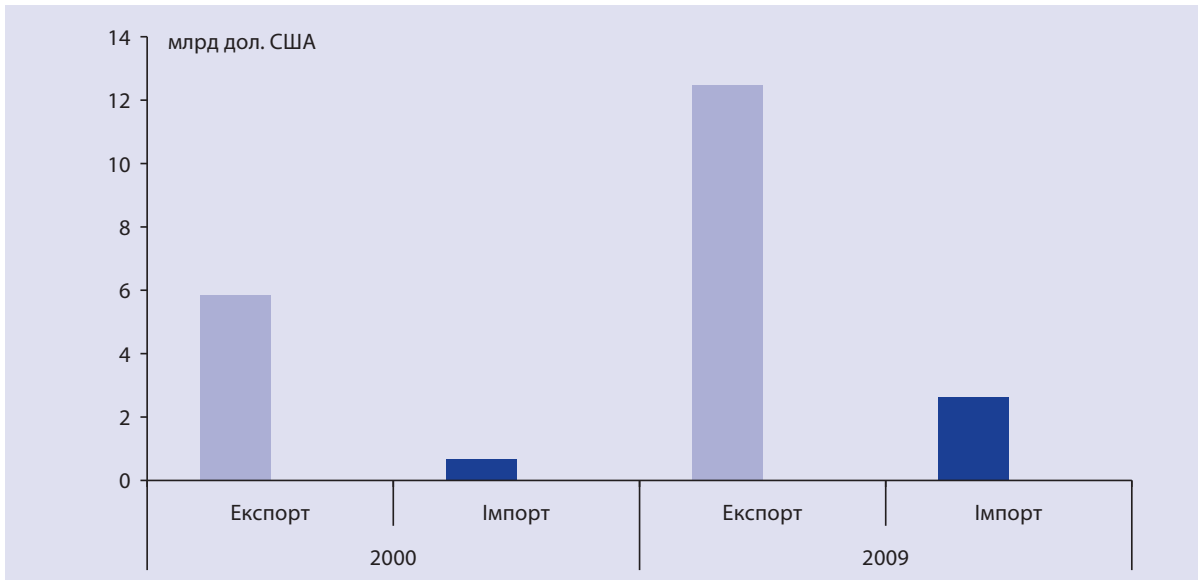

Рисунок 4.4. Зовнішня торгівля продукцією металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів у 2000-2009 роках

Джерело: UN Comtrade, розрахунки ІЕД

У структурі зовнішньої торгівлі продукцією металургії, як і в структурі виробництва, домінують чавун та сталь: в експорті галузі на них припадає 92%, а в імпорті – 47% (Рисунок 4.5). Іншими словами, Україна експортує найбільше продукцію, яка характеризується невеликою доданою вартістю (Таблиця 4.12), а тому має не найвищу прибутковість.

Серед основних партнерів України, на які припадає приблизно половина українського експорту продукції металургії (Таблиця 4.16), можна назвати такі країни: Росія, Туреччина, Китай, Італія, Казахстан, Індія, Єгипет, ОАЕ та США. Що стосується імпорту, то тут потрібно відмітити, що найбільша частка імпорту продукції металургії має російське походження: це здебільшого чавун і сталь (58%).

Таким чином, зробивши огляд сектору металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, можна стверджувати, що він є визначальним для розвитку всієї економіки України. При цьому, його наявна структура є надто застарілою і неефективною, а тому містить у собі багато ризиків подальшого розвитку. Також цей сектор є надмірно залежним від ситуації на експортних ринках металів, тому будь-які зовнішні шоки моментально позначаються на динаміці розвитку економіки України.

Рисунок 4.5. Структура зовнішньої торгівлі України продукцією металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів у 2009 році

Джерело: UN Comtrade, розрахунки ІЕД

²⁰¹ За даними Держкомстату України

Таблиця 4.16. Основні партнери України в зовнішній торгівлі продукцією металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів у 2009 році

Партнер	Експорт, млн дол. США	Частка у сукупному експорті галузі, %	Імпорт, млн дол. США	Частка у сукупному імпорті галузі, %
Росія	1567,6	12,6	840,1	32,0
Туреччина	1105,0	8,9	63,6	2,4
Китай	643,3	5,2	255,8	9,8
Італія	602,1	4,8	87,2	3,3
Казахстан	509,3	4,1	95,9	3,7
Індія	381,0	3,1	38,8	1,5
Єгипет	379,6	3,0	2,3	0,1
ОАЕ	223,6	1,8	2,2	0,1
США	79,0	0,6	35,7	1,4
Решта світу	6977,7	56,0	1200,9	45,8
Експорт/імпорт	Індекс	4,8	4,5	3,9

Джерело: UN Comtrade, розрахунки ІЕД

вих підприємств у секторі металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів²⁰¹. Підприємства українського ГМК зосереджені здебільшого на Донбасі й Придніпров'ї - там сконцентровані всі металургійні заводи, більша частина гірничозбагачувальних комбінатів (ГЗК), коксохімічних і вогнетривких підприємств, феросплавних заводів і підприємств кольорової металургії. Разом з тим, власне український ринок розподілений між кількома фінансово-промисловими групами²⁰².

Внаслідок неоднакового рівня вертикальної інтеграції рівень собівартості для різних підприємств дуже відрізняється. Компанії, які є вертикально інтегрованими і мають доступ до власної сировини (залізної руди, коксу), а також встигли провести модернізацію виробництва, відзначаються нижчою собівартістю, і є більш конкурентоспроможними. Серед них «Азовсталь» і Єнакіївський МК (SCM), Макіївський МК, Дніпропетровський МК ім. Петровського. Разом з тим, в Україні є виробники, які не мають власної сировинної бази (ММК ім. Ілліча, Дніпровський МК ім. Дзержинського, Алчевський МК «Запоріжсталь», «Донецьксталь»). Вони перебувають у найбільш несприятливому становищі, оскільки їхня собівартість вища від конкурентів.

Звуження попиту закономірно загострило конкуренцію на світовому ринку. Основними конкурентами українських виробників є металургійні компанії Росії, Туреччини та Азії (Китаю, зокрема). І

хоча українські підприємства у цілому користуються перевагою доступу до сировинної бази, ринки для них не завжди відкриті. Після вступу до СОТ Україна не змогла оперативного досягти демонтажу більшості торговельних бар'єрів для її металопродукції на ринках інших країн, а можливість нової хвилі протекціонізму становить загрозу закриття наявних ринків. Намагаючись захистити внутрішній ринок від припливу дешевшої продукції, що послаблює позиції національних виробників, країни можуть вдаватися до торговельних бар'єрів у формі квот, імпорتنних, компенсаційних, антидемпінгових та інших мит. Сьогодні проти металургійної продукції з України діють понад 30 таких заходів²⁰³.

Наприклад, загороджувальні мита на імпорт катанки в США становлять 116,37%, арматури 41,49-41,69%, товстолистової сталі – 81,43-237,91%, гарячекатаного плаского прокату – 62,5%. Досить непроста ситуація й в інших північноамериканських країнах. У Мексиці й Канаді зберігається низка імпорتنних мит на українську продукцію (в основному листову), щоправда, їх стало набагато менше після того, як в 2007-2008 рр. закінчилися терміни встановлених торговельних бар'єрів для довгомірного прокату.

ЄС заклав ринок для українського прокату ще в 1997 р., установивши режим квотування поставок. Лише в середині 2008 р., після вступу до СОТ, Україна одержала доступ до європейських ринків,

²⁰² Найбільшими металургійними підприємствами є «Арселор Міттал Кривий Ріг», ММК ім. Ілліча, «Азовсталь», «Запоріжсталь», «Донецьксталь», Алчевський МК, Дніпровський МК ім. Дзержинського, Єнакіївський МК, Макіївський МК, Дніпропетровський МК ім. Петровського.

²⁰³ НІСД (2009)

²⁰⁴ У жовтні 2008 р. Європейська Комісія ініціювала антидемпінгове розслідування щодо імпорту труб походженням з України, Білорусії й Туреччини. У грудні 2008 р. Європейська Комісія повідомила, що має намір зберегти антидемпінгове мито на зварні залізні труби й труби з нелегваної сталі, імпортовані з України, на рівні 44,1%, щоправда, при цьому знизити мито для підприємств компанії «Інтерпайп» до 10,7%.

проте скористатися цими можливостями не встигла через кризу²⁰⁴.

Особливо небезпечною для вітчизняних металургійних підприємств є хвиля антидемпінгових розслідувань в Азії, Північній Африці й РФ, які на цей момент є їхніми основними ринками збуту²⁰⁵. Чимало країн, зокрема В'єтнам, Іран, Ізраїль, Пакистан, ОАЕ, Катар та інші, у 2007-2008 рр. через істотне перевищення попиту над внутрішньою пропозицією практично повністю скасували імпортні мита на всю сталеву продукцію. У цих регіонах триває реалізація інфраструктурних проектів, тому попит на металопродукцію знижується меншими темпами, ніж в інших частинах світу. Крім того, передільна металургія розвинених країн активно споживає напівфабрикати, тому більшість їхніх видів не підпадають під обмеження, через що вітчизняні металургійні підприємства можуть вільно їх експортувати. Саме напівфабрикати є сильними позиціями української металургії.

Під загрозою закриття може бути й російський ринок. Зараз велика частка сортаменту прокату українського виробництва підпадає під різні форми обмежень: добровільне обмеження поставок, квоти, мита, політичні заборони тощо. Російські металурги активно лобюють в уряді РФ додаткове посилення обмежень на імпорт, насамперед, з Китаю й України. У січні 2009 р. Росія ввела 15% мито на імпортовану сталь²⁰⁶.

Стосовно регулювання сектору, то пряме державне регулювання металургії залишається обмеженим. Разом з тим, металургія час від часу отримує підтримку уряду у вигляді нижчих тарифів на окремі послуги. Крім того, протягом багатьох років сектор вигравав від нижчих, ніж у конкурентів, цін на природний газ. Попри це, зараз ціни на природний газ поступово зросли до європейських, що негативно впливає на фінансовий стан галузі.

Наприкінці 2008 р., коли металургія зіткнулася зі значними проблемами внаслідок падіння попиту та зниження світових цін на метали, уряд запровадив антикризові заходи з метою підтримки сектору. Відповідні заходи було передбачено в підписаному між урядом та представниками ГМК Меморандумі взаєморозуміння. Зокрема було передбачено зниження тарифів на електроенергію, природний газ та залізничні перевезення. Хоча початково строк їхньої дії становив один квартал, насправді вони діяли до квітня 2010 р. У відповідь підприємства галузі пообіцяли уникати масових звільнень працівників у секторі, що можна розглядати як перепону до реструктуризації підприємств.

У Меморандумі також йшлося про збільшення строку повернення валютного виторгу до 360 днів

з енергозбережних проектів та про відшкодування ПДВ протягом п'яти днів. Однак суми заборгованості з відшкодування ПДВ підприємствам ГМК значно зросли під час кризи до 7,1 млрд грн на 1 березня 2010 р. Отже, проблеми з поверненням ПДВ підприємствам-експортерам вимивають у них обігові кошти, що, своєю чергою створює проблеми операційної та інвестиційної діяльності.

Отже, державне регулювання сектору під час кризи було спрямоване на підтримку сектору шляхом скорочення собівартості його продукції. Разом з тим, підтримка діяльності сектору вимагає швидшого покращення стану інфраструктури. Зокрема держава могла б стимулювати розвиток ГМК шляхом фінансування великих інфраструктурних проектів. Замість заходів, які б утримували роботодавців від звільнення працівників, уряду варто зосередити увагу на соціальному захисті вивільнених внаслідок реструктуризації працівників за допомогою запровадження ефективних активних заходів сприяння зайнятості. Покращення інвестиційного клімату в країні також сприятиме створенню робочих місць в інших секторах.

Таким чином, сектор металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів в Україні не можна вважати розвинутим ринком в економічному сенсі. Форматування ринку, реструктуризація підприємств, зміна технологічного рівня, подолання торговельних бар'єрів ще матимуть місце в майбутньому.

4.4.3 Перспективи та бар'єри для збільшення експорту

На сьогодні Україна є серйозним гравцем на світовому ринку металів. Однак її залежність від світової кон'юнктури та низький технологічний рівень експортованої продукції створюють серйозні проблеми для розвитку сектору, а відтак – і зростання експорту у довгостроковому періоді. Окрім зовнішніх шоків, серед найбільших внутрішніх проблем є висока матеріало- та енергоємність продукції через застарілі технології та зношеність основних фондів. Загалом українські виробники витрачають майже удвічі більше енергії, ніж їхні конкуренти, при цьому щорічно вітчизняна металургія споживає 6-7 млрд кубометрів газу, тоді як більшість світових виробників вже давно відмовилися від використання цього енергоносія, впровадивши технології пиловугільного палива. Крім того, споживання коксу на тону виплавленого чавуну в Україні становить 500-550 кг, тоді як середня норма в світі становить 270-300 кг²⁰⁷. Також монополізм на сировинних ринках України (передусім ринках залізорудної сировини, коксів-

²⁰⁵ Зокрема, у грудні 2008 р. влада Індії почала масштабне антидемпінгове розслідування щодо імпорту гарячекатаного сталевого прокату, що використовується в будівельній і автомобільній галузях промисловості. Об'єктами розслідування є рулони, лист, плити, смуги й інші плоскі вироби з гарячекатаної сталі, завезені з п'ятнадцяти країн світу, зокрема й з України

²⁰⁶ НІСД (2009)

²⁰⁷ НІСД (2009)

ного вугілля та коксу) має наслідком вищу вартість сировини за низької якості. Через це, маючи профіцит залізорудної сировини, українські металургійні підприємства, що не є вертикально-інтегрованими із виробниками сировини, вимушені ввозити сировину з Бразилії.

Отже, з метою захисту своєї частки на світовому ринку сектору варто продовжити фінансування інвестицій у модернізацію обладнання та технологічних процесів. До того ж, українським підприємствам варто більше орієнтуватись на виробництво кінцевої продукції та її збут як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку. Але в умовах кризи, стикаючись з обмеженням доступу до «довгих» фінансових ресурсів, цього буде складно досягти. Попри це, у сектору є і можливості, що за умов їхньої ре-

та оновлення виробництва – єдина можлива перспектива для української металургії.

4.4.4 Вплив міжнародних торговельних угод на людський розвиток

Оцінки впливу торговельних угод, зокрема ЗВТ з ЄС, на економіку України свідчать про те, що обсяги металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів будуть зростати²⁰⁸. А зростання металургійного виробництва з погляду його впливу на людський розвиток матиме здебільшого позитивні наслідки. Так, зростання випуску і продажів означає зростання доходів галузі, тобто у підприємств з'являються інвестиційні ресурси, що дуже важливо з огляду на гостру необхідність

Таблиця 4.17. SWOT-аналіз сектору металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів

Сильні сторони:	Слабкі сторони:
<ul style="list-style-type: none"> - наявність великих виробничих потужностей; - висока концентрація виробництва; - порівняно дешева робоча сила; - зручне розташування країни; - наявність власної сировини (у тому числі сировинної бази рідкісних, рідкоземельних і дорогоцінних металів); - запатентовані технології в металургії; - інфраструктура залізничного та морського транспорту; - забезпеченість власною електроенергією. 	<ul style="list-style-type: none"> - низька диверсифікація продукції; - низький технологічний рівень продукції; - порівняно низька якість, випуск великої частки напівфабрикатів; - зношеність основних фондів; - старі технології виробництва; - відсутність інвестиційних ресурсів; - відсутність в окремих випадках сертифікації у відповідності з міжнародними стандартами; - державне регулювання цін на енергію, транспортні послуги; - висока залежність від зовнішньої ринкової кон'юнктури; - незадовільний стан інфраструктури; - низька якість української залізорудної сировини.
Можливості:	Загрози:
<ul style="list-style-type: none"> - зниження витрат; - розширення асортименту у бік випуску ексклюзивної продукції, що матиме попит за будь-якої кон'юнктури (електротехнічна сталь, автолист); - підвищення внутрішнього попиту на продукцію української металургії; - розширення географії експорту, організація збуту по всьому світу (через СП); - інфраструктурні проекти в країнах, що розвиваються; - зростання цін на нафту, що має наслідком зростання попиту арабських країн; - зростання випуску автомобілів; - перехід на найсучасніший технологічний рівень. 	<ul style="list-style-type: none"> - падіння цін на продукцію на світових ринках; - неповернення ПДВ; - обмеження доступу до імпорту коксівного вугілля; - низькі інвестиції в інфраструктуру; - друга хвиля світової кризи; - відсутність стабільного внутрішнього попиту; - протекціонізм інших країн; - посилення екологічних вимог; - збільшення імпорту аналогічної продукції; - подальше підвищення державою цін на електроенергію, транспортні послуги тощо; - стрімке підвищення заробітної плати; - зростання цін на енергоносії; - розвиток аналогічних виробництв у країнах Азії (Китаї); - курсова нестабільність.

Джерело: ІЕД

алізації, можуть сприяти швидкій модернізації та реструктуризації металургії (Таблиця 4.17).

Підсумовуючи, можна стверджувати, що, незважаючи на всі конкурентні переваги сектору у вигляді сировинної та виробничої бази, без модернізації виробничих технологій реалізувати їх на світових ринках стане неможливо у середньо- та довгостроковій перспективі. Відтак розвиток інфраструктури

масштабної модернізації галузі. Збільшення інвестування означає досконаліші технології, що дозволяють збільшити продуктивність праці. Проте впровадження сучасніших технологій у металургії, імовірно, означатиме скорочення кількості зайнятих у секторі, особливо у середньостроковому періоді. Водночас якість робочої сили, що залишиться, зросте, оскільки для роботи з новими технологіями

²⁰⁸ ECORYS (2007)

виробництва потрібні й більш кваліфіковані кадри.

Отже, розширення торгівлі позитивно впливатиме на динаміку попиту на кваліфіковану робочу силу в металургії, що означатиме підвищення вимог до рівня освіти. Одночасно з цим вивільнена робоча сила також, імовірно, створить додатковий попит на освіту, оскільки їй потрібно буде конкурувати на ринку праці, а це буде складним завданням без дотримання високих кваліфікаційних вимог.

Що стосується гендерного виміру, то наразі у секторі частка жінок серед працівників досить висока і становить 35%. Однак їхня заробітна плата на 28% нижча від заробітної плати чоловіків, що, скоріше за все, пов'язане з характером виконуваної жінками роботи. Можливо, модернізація виробництва та заміна технологій може сприяти розширенню можливостей працевлаштування для жінок, але імовірність цього не є високою, зважаючи на прогнозоване скорочення зайнятості в секторі.

Зростання доходу домогосподарств на територіях, де розташовані металургійні підприємства, спричинить мультиплікаційний ефект, зважаючи на їхню вагу в економіці країни та окремих регіонів. Наслідком економічного розвитку стане зменшення необхідності бюджетної підтримки регіонального розвитку.

Умови сучасних міжнародних торговельних угод передбачають підняття національних стандартів охорони здоров'я, умов та безпеки праці. Зараз у металургійному секторі приблизно 52% працівників працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. Це дуже високий показник, тому його скорочення однозначно позитивно впли-

не на якість людського розвитку на територіях, де розташовані металургійні підприємства. Позитивно впливатиме на здоров'я і зростання індивідуальних доходів, що розширить доступ працівників галузі металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів до якісних медичних послуг, дозволить покращити раціон харчування.

У цьому ж напрямі відбуватимуться і зміни, пов'язані з покращенням охорони навколишнього середовища. Зараз галузь металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів є другим після виробництва та розподілення електроенергії, газу та води джерелом забруднення атмосферного повітря²⁰⁹. Відповідно, дотримання високих міжнародних екологічних стандартів сприятиме очищенню навколишнього середовища у забруднених індустріальних регіонах країни, що знову-таки позитивно позначиться на здоров'ї не тільки працівників галузі, а й населення в цілому.

Оскільки металургійний сектор є одним із найбільших джерел наповнення бюджету, то збільшення його відрахувань сприятиме збільшенню державних видатків на соціальні галузі, передусім на охорону здоров'я та освіти.

Таким чином, вплив міжнародних торговельних угод на сектор металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів і людський розвиток оцінюється здебільшого як позитивний, оскільки означає розширення та модернізацію виробництва, а відтак і технологічно та екологічно безпечніші умови праці, вищі вимоги до освітнього рівня, всебічне покращення умов життя працівників сектору, пом'якшення регіональних проблем. Однак реструктуризація галузі призведе до скорочення сукупної кількості зайнятих у секторі, що у середньостроковому періоді може означати тимчасове погіршення якості життя звільнених працівників.

²⁰⁹ За даними Держкомстату, у 2009 р. на металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів припадало 23,5% від сукупного обсягу викидів шкідливих речовин в атмосферу.

РОЗДІЛ 5

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

РОЗДІЛ 5. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

5.1 ВИСНОВКИ

Міжнародна торгівля, вочевидь, відіграє важливу роль в економічному житті України та у підвищенні рівня життя її населення. Зважаючи на відкритість країни, експортно-орієнтовані галузі є одним зі значущих джерел доходу громадян, а імпорт забезпечує кращий доступ до нових технологій, нових медичних препаратів, нових продуктів тощо.

На сьогодні в країні сформовано досить ліберальний торговельний режим, якщо дивитись на рівень ввізних мит. До того ж, із ключовими торговельними партнерами Україна або вже уклала, або веде переговори про створення зони вільної торгівлі, що дозволяє говорити про потенційно безмитну торгівлю.

Відповідно, сьогодні на перший план виступають питання допомоги в інтересах торгівлі, які спрямовані на розв'язання складніших завдань внутрішнього реформування і зниження нетарифних обмежень.

Торговельна політика України повинна бути спрямована на забезпечення ефективної участі в міжнародній торговельній системі, що базується на правилах, які сформувались сьогодні в світі, та максимально ефективного використання можливостей, що створюються вільним рухом ресурсів за часів глобалізації.

Ефективність торговельної політики залежить від конкретного стану макроекономічного, соціального та політичного середовища. В свою чергу, відповідні зміни середовища також вимагають змінити конфігурацію торговельної політики та стратегії.

Найважливішими вихідними передумовами формування торговельної політики та водночас викликами для України є:

- забезпечення стабільного макроекономічного середовища;
- створення сприятливого середовища для бізнесу;
- розвиток та модернізація м'якої та фізичної інфраструктури;
- удосконалення діяльності ринкових інститутів;
- розвиток спроможності брати участь у міжнародних торговельних переговорах та вплива-

ти на зміни механізму функціонування світової торговельної системи;

- спроможність приватного сектору виробляти конкурентоспроможні товари та послуги, причому дотримання відповідних стандартів та вимог має розглядатись як важливий інструмент посилення позицій на традиційних ринках та виходу на нові ринки;
- політика в галузі конкуренції;
- розвиток освіти та науки;
- ефективність ринку праці та захисту навколишнього середовища, які пов'язані з торгівлею;
- використання інформаційно-комунікаційних технологій у бізнесі та державному управлінні;
- участь у регіональному економічному співробітництві;
- вплив глобалізації на внутрішні соціально-економічні процеси тощо.

Вироблення торговельної політики має стати ефективним процесом, який складається з чотирьох компонентів - ситуаційного аналізу, спрямованого на ідентифікацію обмежень та можливостей; формулювання стратегії та визначення інструментів її реалізації; процесу практичної реалізації прийнятих рішень; моніторингу та оцінювання, які мають здійснюватись на регулярній основі. В підсумку ефективність визначається як ефективністю кожного компоненту, так і якістю зв'язку між ними. Саме ці міркування покладені в основу відповідних пропозицій щодо торговельної політики.

Слід окремо зазначити, що багато заходів, необхідність яких визначена міжнародними зобов'язаннями України, які випливають із членства в СОТ, угод та домовленостей з Євросоюзом тощо, повністю відповідають логіці та змісту концепції «допомоги в інтересах торгівлі» (Aid for Trade). До того ж в Україні вже реалізована та реалізується низка проектів технічної допомоги в сфері торгівлі та торговельної політики і пов'язаних з ними секторах. Тому запропонована матриця містить лише найважливіші пропозиції щодо сприяння розвитку торгівлі та посилення ефективності торговельної політики, які доповнюють або уточнюють відповідні наміри та плани.

5.2 МАТРИЦЯ ДІЙ

№	Рекомендована дія	Цільовий індикатор та бажаний результат	Термін виконання	Залучені агенції	Необхідні ресурси	Необхідна донорська допомога
1. Торговельна політика						
		Надання проблемам торгівлі пріоритетного статусу реалізується на трьох рівнях, а саме: 1) на політичному рівні: торгівля буде інтегрована в загальнонаціональні та секторальні (галузеві) стратегії розвитку; 2) на інституційному рівні: створення відповідних спроможностей та структур, які сприяють діалогу щодо торгівлі та її інтеграції в інші сфери економічної політики; 3) на рівні співробітництва з донорами: пов'язані з торгівлею питання стануть пріоритетним напрямком діалогу між урядом та донорами. Внесення відповідних вимог в проект Закону «Про державне стратегічне планування» та в нормативні документи, що регулюють діяльність Кабінету міністрів, міністерств, та інших органів виконавчої влади				
1.1.	Розробка та реалізація національної стратегії розвитку (економічного порядку денного) у чіткій відповідності з міжнародними та регіональними зобов'язаннями та максимізація економічного ефекту участі в регіональних та міжнародних економічних структурах		2011-2014 рр.	Кабінет Міністрів, Міністерство економіки	Кошти державного бюджету, Кошти донорів Консультаційна допомога	1. Консультаційна допомога з питань інтеграції торгівлі в систему стратегічного планування економічного розвитку 2. Консультаційна та експертна допомога в підготовці низки прогностично-аналітичних матеріалів з актуальних питань міжнародної торгівлі та торговельної політики 3. Консультаційна та експертна допомога в розробці державної інтегрованої програми підтримки торгівлі
1.2.	Надання питанням торгівлі та торговельної політики пріоритетного статусу в діяльності головних міністерств та відомств	Визначення проблем у діяльності міністерств та відомств, що стосуються сфери торгівлі та торговельної політики, та розробка шляхів підвищення координації дій головних міністерств та відомств у названій сфері	I півріччя 2011 р.	Міністерство економіки, Міністерство закордонних справ, Секретаріат Кабінету міністрів	Кошти державного бюджету, Кошти донорів Консультаційна допомога	Консультаційна допомога у підготовці незалежного дослідження (Independent Diagnostic Report) щодо стану вироблення та імплементації торговельної політики в Україні, яке б містило рекомендації щодо поліпшення міжвідомчої координації дій у відповідній сфері
1.3.	Підвищення якості процесу вироблення торговельної політики	Посилення позицій України на зовнішніх ринках	2011-2013 рр.	Міністерство економіки, Міністерство закордонних справ, Секретаріат Кабінету міністрів	Кошти державного бюджету, Кошти донорів Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога у започаткуванні регулярного процесу діагностичного аналізу торгівлі та торговельної політики (Diagnostic Trade Integration Study) з метою визначення проблем, які обмежують конкурентоспроможність країни та ефективну реалізацію експортного потенціалу окремих галузей економіки та підготовки учасників такого оцінювання

№	Рекомендована дія	Цільовий індикатор та бажаний результат	Термін виконання	Залучені агенції	Необхідні ресурси	Необхідна донорська допомога
1.4.	Розбудова аналітичних спроможностей оперативного аналітичного забезпечення вироблення урядових рішень у сфері міжнародної торгівлі та торговельної політики	Підвищення якості урядових рішень у сфері міжнародної торгівлі та торговельної політики	Постійно	Міністерство економіки, Секретаріат Кабінету міністрів, Міністерство закордонних справ, Інші зацікавлені міністерства та відомства	Кошти державного бюджету, Кошти донорів	Надання консультативної допомоги Уряду України з питань формування торговельної політики, торговельних переговорів та імплементації торговельної політики в режимі Ad Hoc, організаційною формою якого може бути спільний з участю України та донорів консультативно-дорадчий Центр (за моделлю Українсько-Європейського дорадчого центру з питань законодавства (Ukrainian-European Policy and Legal Advice Centre)
1.5.	Створення сучасної системи державного регулювання виробничо-комерційної діяльності, сприятливої для бізнесу	Формування сучасної системи регулювання електронної торгівлі (комерції)	2011 рр.	Міністерство економіки, Міністерство юстиції, Національний банк, Міністерство фінансів, Державна податкова адміністрація України	Кошти державного бюджету, Кошти донорів	Аналітично-дорадча допомога в сфері створення системи регулювання електронної торгівлі (комерції), яка б базувалась на відповідних міжнародних принципах та кращих практиках
2. Підвищення інституційної спроможності та аналітичного забезпечення процесу вироблення та реалізації торговельної політики						
2.1.	Забезпечення цілісності процесу розробки та реалізації торговельної політики	Забезпечення чіткого повноважень у сфері вироблення та реалізації торговельної політики в системі органів виконавчої влади	2011-2013 рр.	Комітет з економічних реформ, Кабінет Міністрів, Міністерство економіки	Кошти державного бюджету, Кошти донорів	Консультативна допомога та експертна допомога в розробці та реалізації концепції адміністративної реформи, яка б містила чітко прописані завдання та кроки щодо посилення інституційної спроможності на всіх етапах процесу вироблення торговельної політики: етапи ситуаційного аналізу, етапи формулювання стратегії та визначення інструментів її реалізації; етапи практичної реалізації прийнятих рішень; етапи моніторингу та оцінки
2.2.	Протидія недобросовісним торговельним практикам	Підвищення ефективності заходів боротьби з недобросовісними торговельними практиками у відповідності з міжнародними нормами та зобов'язаннями України	Постійно	Міністерство економіки, Антимонопольний комітет України, Державна митна служба, інші зацікавлені міністерства та відомства	Кошти державного бюджету, Кошти донорів	Консультативна та експертна допомога у розбудові спроможностей національних інституцій здійснювати заходи, спрямовані на боротьбу з недобросовісними торговельними практиками, в тому шляхом діагностики потреб та організаційних можливостей як першого кроку в цьому напрямку

№	Рекомендована дія	Цільовий індикатор та бажаний результат	Термін виконання	Залучені агенції	Необхідні ресурси	Необхідна донорська допомога
2.3.	Розбудова інституціональних спроможностей у сфері міжнародної торгівлі та торговельної політики	Розвиток дослідницької мережі в сфері міжнародної торгівлі та торговельної політики			Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога у створенні Центру аналізу проблем торгівлі та торговельної політики як аналітично-архівної установи, яка б виконувала функції підготовки аналітичних матеріалів, депозитарію відповідних документів та звітів за проектами технічної допомоги в галузі міжнародної торгівлі та торговельної політики
2.4.	Підвищення професійного рівня державних службовців у сфері міжнародної торгівлі, торговельної політики та міжнародних торговельних переговорів, у т.ч. на регіональному рівні	Створення спеціального компоненту «Торгівля та торговельна політика» в системі підвищення кваліфікації державних службовців.	2011-2012 рр.	Міністерство економіки, Головне управління державної служби України Районні та обласні адміністрації	Кошти державного бюджету, Кошти донорів Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога в розробці спеціалізованої програми підвищення кваліфікації державних службовців у галузі міжнародної торгівлі та торговельної політики для двох цільових груп: державних службовців, які безпосередньо займаються питаннями торгівлі, та державних службовців, які займаються іншими питаннями економічної політики, та забезпеченні відповідними навчально-методичними матеріалами; проведення тренінгів для службовців районних та обласних адміністрацій стосовно їхньої ролі у наданні експортно-орієнтованої інформації для малого бізнесу
2.5.	Розвиток потенціалу економічного аналізу проблем торгівлі та торговельної політики (торговельних переговорів).	Розбудова системи економічного оцінювання урядових рішень	Постійно	Міністерство економіки, інші зацікавлені міністерства та відомства	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога щодо розвитку економічного оцінювання та аналізу рішень в сфері торговельної політики (позиції на торговельних переговорах) з використанням сучасних методів економічного аналізу (SGE, тощо)
2.6.	Підвищення обізнаності державних службовців у сфері міжнародної торгівлі та торговельної політики	Підвищення кваліфікації державних службовців та якості державних рішень у сфері торговельної політики	2011-2012 рр.	Міністерство економіки, Головне управління державної служби України	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога	<ol style="list-style-type: none"> 1. Консультаційна та експертна допомога у розвитку інституційної спроможності та методологічних системи аналізу впливу урядових рішень на торгівлю та торговельну політику (розробка інституційних засад та аналітичних спроможностей) 2. Консультаційна та експертна допомога в розробці тренінгових програм та проведення тренінгів для державних службовців з питань оцінки наслідків економічних наслідків урядової політики для торгівлі 3. Консультаційна та експертна допомога в розробці та організації низки навчальних заходів (курсів, круглих столів, семінарів, тощо) курсів з питань сприяння торгівлі з врахуванням специфіки України

№	Рекомендована дія	Цільовий індикатор та бажаний результат	Термін виконання	Залучені агенції	Необхідні ресурси	Необхідна донорська допомога
2.7.	Розвиток державно-приватного партнерства в сфері сприяння розвитку торгівлі та підвищення ефективності торговельної політики	Формування нових механізмів співпраці між державою та приватним бізнесом у сфері розвитку міжнародної торгівлі	2011 р.	Міністерство економіки, Державна митна служба України, бізнес-асоціації	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Приватні кошти зацікавлених підприємств, Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога у здійсненні дослідження щодо можливих форм партнерства держави та бізнесу в сфері сприяння розвитку експортного потенціалу
2.8.	Підвищення ефективності використання ресурсів міжнародної технічної допомоги в сфері розвитку торгівлі та реформування торговельної політики	Визначення потреб у технічній допомозі та уточнення напрямків її використання	2011 р.	Міністерство економіки, Державна митна служба України, Головне управління державної служби України, інші органи державної влади	Кошти державного бюджету, Кошти донорів Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога у проведенні аналізу ефективності проектів технічної допомоги, що стосуються міжнародної торгівлі, торговельної політики та міжнародних торговельних переговорів
3. Підвищення обізнаності бізнесу в галузі міжнародної торгівлі та торговельної політики та розвиток діалогу між бізнесом та урядом						
3.1.	Підвищення рівня обізнаності з питань міжнародної торгівлі та торговельної політики	Підвищення рівня прозорості вироблення торговельної політики та розуміння зовнішніх чинників, що визначають середовище функціонування національних підприємств	Постійно	Міністерство економіки, інші зацікавлені міністерства та відомства, бізнес-асоціації	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога у розбудові системи оперативного інформування бізнесу з актуальних проблем міжнародної торгівлі та торговельної політики шляхом проведення навчально-ознайомчих тренінгів для представників бізнес-асоціацій, поширення відповідних інформаційних та аналітичних матеріалів, тощо.
3.2.	Розвиток інфраструктури підтримки в сфері міжнародної торгівлі	Формування мережі підтримки національних виробників, передусім малих і середніх підприємств, у сфері міжнародної торгівлі	2011-2012 рр.	Міністерство економіки, бізнес-асоціації	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога у проведенні оцінки доцільності та можливого формату створення регіональних центрів сприяння експорту в Україні (які б надавали консультаційні послуги місцевим виробникам, поширювали інформацію щодо стану відповідних ринків та вимог до якості продуктів та послуг, допомагали шукати потенційних партнерів, тощо).

№	Рекомендована дія	Цільовий індикатор та бажаний результат	Термін виконання	Залучені агенції	Необхідні ресурси	Необхідна донорська допомога
3.3.	Інтеграція українських підприємств у міжнародні мережеві структури співробітництва як інструмент посилення конкурентоспроможності	Входження українських підприємств у міжнародні бізнес- та інноваційні мережі	2011-2013 рр.	Міністерство економіки, Міністерство закордонних справ, бізнес-асоціації	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога, Приватні кошти	Сприяння входженню українських підприємств в Європейську мережу підтримки підприємництва (Enterprise Europe Network — EEN) з метою інтеграції в європейські бізнес- та інноваційні мережі
3.4	Створення дієвого механізму консультацій з громадськістю щодо торговельної політики з тим, щоб громадськість мала адекватний доступ до інформації стосовно поточних торговельних переговорів та проблем міжнародної торгівлі, та забезпечення прозорості таких консультацій з представниками усіх суспільних груп	Запровадження щорічної публікації Білих книг з питань торговельної політики України, окремих проблем міжнародної торгівлі тощо	Регулярно	Кабінет Міністрів, Міністерство економіки, Міністерство закордонних справ, Держкомстат	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога з питань підготовки (формат, зміст, процедури тощо) Білих книг, інших документів концептуального плану з питань міжнародної торгівлі торговельної політики
3.5.	Підвищення рівня поінформованості національних експортерів щодо стандартів та технічних вимог, які стосуються як традиційних продуктів українського експорту, так і нових товарів, які можуть постачатись українськими виробниками	Підвищення рівня прозорості вироблення торговельної політики та розуміння зовнішніх чинників, що визначають середовище функціонування національних підприємств	Постійно	Міністерства, інші органи центральної влади, бізнес-асоціації	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога, Приватні кошти	Фінансова та експертна допомога
4. Створення сприятливого середовища для бізнесу						
4.1.	Розбудова системи підтримки національних виробників у сфері міжнародної торгівлі	Створення системи фінансової підтримки національних виробників у сфері міжнародної торгівлі	2011-2013 рр.	Міністерство економіки, Міністерство фінансів, інші зацікавлені міністерства та відомства	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога у розробці системи фінансування торгівлі (development of trade finance)

№	Рекомендована дія	Цільовий індикатор та бажаний результат	Термін виконання	Залучені агенції	Необхідні ресурси	Необхідна донорська допомога
4.2.	Приведення механізмів державної допомоги та механізмів державних закупівель у відповідність до міжнародно визнаних принципів та міжнародних зобов'язань України	Розробка необхідних законодавчих актів, що регулюють державні закупівлі та державну допомогу	2011-2013 рр.	Кабінет міністрів, Міністерство економіки, Міністерство фінансів, Міністерство юстиції, Міністерство закордонних справ, Антимонопольний комітет України	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога	1. Консультаційна та експертна допомога у розробці спеціального закону, який би чітко визначав принципи, механізми та формат державної допомоги. Такий закон повинен ґрунтуватись на міжнародно визнаних принципах державної допомоги та відображати міжнародні зобов'язання України. 2. Консультаційна та експертна допомога у переговорах з приєднання України до Угоди про державні закупівлі COT (Agreement on Government Procurement).
4.3.	Розбудова системи сільськогосподарської дорадчої діяльності	Розвиток інформаційних мереж підтримки національних виробників сільськогосподарської продукції, зокрема в сфері міжнародної торгівлі	Постійно	Кабінет міністрів, Міністерство аграрної політики, Міністерство економіки, інші зацікавлені міністерства та відомства	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога у розбудові кількох модельних центрів сільськогосподарської дорадчої діяльності з метою напрацювання практичного досвіду в цій сфері
5. Транспорт, митна справа, статистика						
5.1.	Модернізація транспортної сфери	Завершення обговорення та прийняття комплексної національної транспортної стратегії України	2011-2012 рр.	Кабінет Міністрів, Міністерство транспорту, інші зацікавлені міністерства та відомства	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога у розробці національної транспортної стратегії України
5.2.	Удосконаленні процедур, пов'язаних із переміщенням товарів через кордон	Скорочення часу та витрат, пов'язаних із переміщенням товарів через кордон	Постійно	Міністерство економіки, Міністерство транспорту, Державна митна служба, інші зацікавлені міністерства та відомства	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога у розробці системи періодичного аналізу регуляторних заходів, що впливають на переміщення товарів через митний кордон України

№	Рекомендована дія	Цільовий індикатор та бажаний результат	Термін виконання	Залучені агенції	Необхідні ресурси	Необхідна донорська допомога
5.3.	Реформування митної служби	Створення сучасної та ефективної митної служби Чіткий розподіл функціональних обов'язків між усіма структурами, що здійснюють контроль товарів при перетині кордону Створення єдиної електронної бази митних даних у системі ДМСУ, що дозволить здійснювати митні процедури там, де це зручно декларанту	2011-2013 рр.	Державна митна служба України	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога	1. Консультаційна та експертна допомога у доопрацюванні стратегії реформування митної служби України. 2. Консультаційна та експертна допомога у створенні системи «Електронна митниця» як складника електронного урядування
5.3.	Розбудова системи національної статистики	Покращення якості торгівельної статистики	2010-2011 рр.	Державний комітет статистики України	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога розбудови системи статистики торгівлі послугами
6. Стандарти, технічні вимоги, тощо						
6.1.	Підвищення рівня поінформованості національних експортерів щодо стандартів та технічних вимог, які стосуються традиційних продуктів українського експорту та нових товарів, які можуть постачатись українськими виробниками	Розвиток та удосконалення торговельних та ринкових інформаційних систем. Посилення конкурентоспроможності українських виробників на міжнародних ринках	Постійно	Міністерства, інші органи центральної влади, бізнес-асоціації	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Приватні кошти	Консультаційна та експертна допомога у розбудові національної системи інформування виробників про стандарти, технічні вимоги тощо на відповідних міжнародних ринках
6.2.	Розбудова національної системи стандартів, технічних вимог тощо	Посилення конкурентоспроможності українських виробників на міжнародних ринках	Постійно	Міністерство економіки, Міністерство аграрної політики, Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, Державний комітет ветеринарної медицини України, Державна інспекція з контролю якості лікарських засобів, інші зацікавлені міністерства та відомства	Кошти державного бюджету, Кошти донорів, Консультаційна допомога	Консультаційна та експертна допомога у розбудові національної системи стандартів, технічних вимог тощо з метою вибору адекватних варіантів національної політики стосовно систем добровільних стандартів (Voluntary Standards System), тощо

5.3 БАЗА ДАНИХ ДОНОРІВ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ ПИТАННЯМИ «ДОПОМОГИ В ІНТЕРЕСАХ РОЗВИТКУ ТОРГІВЛІ»

№	Назва	Сектор	Донор	Обсяг фінансування	Терміни виконання	Статус
1.	Підтримка становлення малого та середнього бізнесу через надання кредитів	Розвиток підприємництва	Уряд США через агентство США з міжнародного розвитку (АМР США)	150 млн дол. США (разом з Молдовою)	21.09.1994-26.08.2011	У стадії виконання
2.	Програма допомоги фермерським господарствам та кооперативним об'єднанням фермерів (II фаза)	Сільське господарство	Департамент сільського господарства США	3,6 млн дол. США	10.08.1998-31.12.2010	У стадії виконання
3.	Проект розвитку ринків капіталів	Фінанси	Уряд США через Агентство США з міжнародного розвитку (АМР США)	14,2 млн дол. США	10.08.1998-31.12.2010	У стадії виконання
4.	Зміцнення місцевої фінансової ініціативи в Україні	Фінанси	Уряд США (через Агентство США з міжнародного розвитку)	Інформація відсутня	01.10.2008-30.09.2011	У стадії виконання
5.	Розвиток комерційного права в Україні	Законодавство	Уряд США через Агентство США з міжнародного розвитку (АМР США)	Інформація відсутня	16.07.2008-	У стадії виконання
6.	Ініціатива із запобігання розповсюдженню зброї масового знищення (ІЗР-ЗМЗ): Посилення прикордонного менеджменту на українсько-молдовському державному кордоні.	Прикордонний менеджмент	Уряд США (через Міністерство оборони США/ Агентство зменшення загрози)	Інформація відсутня	16.08.2004-22.04.2010	У стадії виконання
7.	Нерозповсюдження зброї масового знищення та товарів подвійного використання	Експортний контроль	Уряд США через АМР США	Інформація відсутня	19.09.2005-30.09.2010	У стадії виконання
8.	Надання технічної допомоги з метою посилення системи експортного контролю України та протидії розповсюдженню зброї масового знищення	Експортний контроль	Державний Департамент США	3,6 млн дол. США	11.06.2007-12.06.2010	У стадії виконання
9.	Вдосконалення правоохоронних програм підготовки і можливостей забезпечення базової підготовки в центрах професійної підготовки Державної прикордонної служби України	Управління кордонами	Уряд США (Державний Департамент США)	Інформація відсутня	08.06.2009 – 30.09.2010	У стадії виконання
10.	Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність	Конкуренція	Уряд США	Інформація відсутня	16.03.2009-	У стадії виконання
11.	Програма зміцнення кредитних спілок в Україні	Кредитування	Уряд Канади	909 тис. кан. дол.	16.03.2009-	У стадії виконання

№	Назва	Сектор	Донор	Обсяг фінансування	Терміни виконання	Статус
12.	Регіональне врядування та розвиток	Регіональний розвиток	Уряд Канади	Інформація відсутня	30.03.2005-30.04.2010	Виконаний
13.	Український проект розвитку плодоовочівництва	Сільське господарство	Канадське агентство міжнародного розвитку	8,15 млн кан. дол.	31.10.2008-30.06.2013	У стадії виконання
14.	Сприяння глобальній інтеграції України (ПРОПНТ)	Міжнародна інтеграція	Канадське агентство міжнародного розвитку	Інформація відсутня	11.08.2006-31.07.2010	У стадії виконання
15.	Німецько-український аграрний діалог	Сільське господарство	Федеративна Республіка Німеччина;			
16.	Сприяння двосторонньому фінансовому співробітництву з Україною	Фінанси	Федеральне Міністерство економічного співробітництва та розвитку (БМЦ) Федеративна Республіка Німеччина;	387 тис. євро	01.01.2010-31.12.2011	У стадії виконання
17.	Проект розвитку міської інфраструктури	Міський розвиток	Федеральне Міністерство економічного співробітництва та розвитку (БМЦ)	Інформація відсутня	15.08.2007-15.08.2010	У стадії виконання
18.	Програма реформування та модернізації сільськогосподарського сектору України	Сільське господарство	Шведське Агентство з питань міжнародної співпраці та розвитку	5,6 млн дол. США	22.10.2008-30.06.2012	У стадії виконання
19.	Якість зерна та системи кредитування сільського господарства в Україні – фаза II	Сільське господарство	Уряд Канади	1,12 млн кан. дол.	01.03.2003 - 30.06.2010	Виконаний
20.	Підвищення конкурентоздатності молочного сектору України	Сільське господарство	Уряд Канади	4 млн кан. дол.	30.10.2009 – 31.07.2010	Виконаний
21.	Програма сприяння економічному розвитку та зайнятості	Економіка	Канадське агентство міжнародного розвитку	7 млн кан. дол.	31.03.2008-30.06.2013	У стадії виконання
22.	Сертифікація в органічному сільському господарстві	Сільське господарство	Уряд Федеративної Республіки Німеччина/ Міністерство економічного співробітництва та розвитку Німеччини (БМЦ) Державний секретаріат з економічних питань (SECO) Міністерства закордонних справ Швейцарської Конфедерації	Інформація відсутня	01.01.2009-31.12.2011	У стадії виконання
				1,84 млн швейц. фран.	20.12.2005-31.12.2010	У стадії виконання

№	Назва	Сектор	Донор	Обсяг фінансування	Терміни виконання	Статус
23.	Сталий розвиток аграрного виробництва в Україні – ЕкоФінЛан	Сільське господарство	Міністерство закордонних справ Швейцарської Конфедерації	1,57 млн швейц. фран.	01.01.08-31.12.2010	У стадії виконання
24.	Зміцнення транскордонної співпраці в сфері надання бізнес-послуг та полегшення доступу до них підприємців (Програма сусідства «Україна-Польща-Білорусь»)	Транскордонна співпраця	Європейський Союз	186,2 млн євро (загальний бюджет для трьох країн)	22.04.2008-21.04.2010	Виконаний
25.	Посилення діяльності Національного агентства з акредитації України	Технічне регулювання	Європейський Союз	1,4 млн євро	31.01.2008-30.04.2010	Виконаний
26.	ВОМІК – 3 – Посилення прикордонного менеджменту: постачання спеціального обладнання для Державної прикордонної служби України. Лот 2: Обладнання спостереження	Управління кордонами	Європейський Союз	Інформація відсутня	01.08.2007-31.03.2011 (включаючи гарантійний період)	У стадії виконання
27.	ВОМУК-4 Посилення прикордонного менеджменту: постачання обладнання органам охорони державного кордону України. Лот 1: Прилади для перевірки документів з функцією біометричного контролю	Управління кордонами	Європейський Союз	Інформація відсутня	01.08.2008-31.05.2011	У стадії виконання
28.	ВОМУК-4 Посилення прикордонного менеджменту: постачання спеціального обладнання для Державної прикордонної служби України. Лот 2: Обладнання прикордонного спостереження-тепловізійне обладнання на базі автомобіля	Управління кордонами	Європейський Союз	Інформація відсутня	01.08.2008-31.07.2011	У стадії виконання
29.	Поставка мобільного інспекційного обладнання та систем рентгенівського сканування митним службам Білорусі, України та Молдови	Митний контроль	Європейський Союз	Інформація відсутня	17.07.2008-16.07.2010	Виконаний
30.	Постачання обладнання для послуг з метрології та випробування	Сертифікація	Європейський Союз	3,33 млн євро	20.04.2009-19.04.2011	У стадії виконання
31.	Підтримка української ветеринарної служби посилення правових та технічних аспектів системи контролю за безпекою харчових продуктів	Харчова безпека	Європейський Союз	1,26 млн євро	01.09.2009 – 31.08.2011	У стадії виконання

№	Назва	Сектор	Донор	Обсяг фінансування	Терміни виконання	Статус
32.	Підтримка сталого регіонального розвитку	Регіональний розвиток	Європейський Союз	8,7 млн євро	02.07.2008-01.12.2011	У стадії виконання
33.	Сталий місцевий розвиток	Регіональний розвиток	Європейський Союз	4,98 млн євро (загальна вартість проекту)	23.10.2006-22.10.2010	У стадії виконання
34.	Сталий місцевий розвиток – постачання обладнання (Лот 9)	Регіональний розвиток	Європейський Союз	Див. пункт №33	30.07.2008-22.04.2010	Виконаний
35.	Сталий місцевий розвиток – постачання обладнання (Лот 4, Лот 12)	Регіональний розвиток	Європейський Союз	Див. пункт №33	04.08.2008-10.08.2010 (включаючи гарантійний період 1 рік)	У стадії виконання
36.	Сталий місцевий розвиток – постачання обладнання (Лот 3, Лот 5, Лот 8, Лот 11, Лот 13)	Регіональний розвиток	Європейський Союз	Див. пункт №33	04.08.2008-04.05.2010 (включаючи гарантійний період 1 рік)	Виконаний
37.	Сталий місцевий розвиток-постачання обладнання (Лот 2)	Регіональний розвиток	Європейський Союз	Див. пункт №33	09.08.2008-04.07.2010	Виконаний
38.	Легалізація, сертифікація та комерціалізація Східноєвропейського регіонального центру метрології газу в м. Боярка, Україна	Сертифікація	Європейський Союз	Інформація відсутня	30.07.2008-29.01.2010	Виконаний
39.	Техніко-економічне обґрунтування розширення послуг центру метрології газу у м. Боярка на сферу метрології нафти, нафтопродуктів та зрідженого газу, супутникового моніторингу, оптимізації та контролю	Сертифікація	Європейський Союз	Інформація відсутня	20.07.2009-19.07.2011	У стадії виконання
40.	Постачання обладнання для Східноєвропейського регіонального центру метрології газу в м. Боярка	Сертифікація	Європейський Союз	Інформація відсутня	31.07.2009-30.07.2010	У стадії виконання
41.	Буковинський інноваційний центр (Програма сусідства "Україна-Румунія)	Інноваційний розвиток	Європейський Союз	820 тис. євро	05.08.2008-04.08.2010	У стадії виконання
42.	Вдосконалення стратегій, політик та регулювання інновацій в Україні	Інноваційний розвиток	Європейський Союз	2,78 млн євро	29.07.2009-28.10.2011	У стадії виконання

№	Назва	Сектор	Донор	Обсяг фінансування	Терміни виконання	Статус
43.	Розробка схем фінансування та інфраструктури для підтримки інновацій в Україні	Інноваційний розвиток	Європейський Союз	2,31 млн євро	15.07.2009 - 14.09.2011	У стадії виконання
44.	Підтримка наукоємних та інноваційних підприємств, а також трансфер технологій у бізнес України	Інноваційний розвиток	Європейський Союз	2,47 млн євро	30.06.2009 - 29.08.2011	У стадії виконання
45.	Підтримка та посилення безпеки вантажних і пасажирських перевезень в Україні	Транспорт	Європейський Союз	1 млн євро	24.07.2008-23.04.2010	Виконаний
46.	Міжнародні логістичні центри для Західних країн ННД та Кавказу 09.08.2008-04.07.2010: Азербайджану, Вірменії, Грузії, Молдови, України	Транспорт	Європейський Союз	3,44 млн євро	22.12.2008-21.12.2010	У стадії виконання
47.	Підтримка розробки та впровадження транспортної політики в Україні	Транспорт	Європейський Союз	1 млн євро	05.01.2009 – 04.01.2011	У стадії виконання
48.	Техніко-економічне обґрунтування розвитку портів в Україні	Транспорт	Європейський Союз	1,71 млн євро	04.08.2008-03.08.2010	У стадії виконання
49.	Підтримка інтеграції транспортної системи України до Транс-Європейської транспортної мережі ТЕМ	Транспорт	Європейський Союз	5,85 млн євро	01.08.2008-01.01.2011	У стадії виконання
50.	Інтеграція транс-європейських транспортних мереж та пункти перетину кордону в Україні та Республіці Білорусь	Транспорт	Європейський Союз	Інформація відсутня	15.01.2009-14.12.2010	У стадії виконання
51.	Розвиток управління безпекою, морською безпекою та запобігання забрудненню Чорного та Каспійського морів	Транспорт	Європейський Союз	3, 5 тис. євро	31.07.2009-30.07.2011	У стадії виконання
52.	Виконання Україною зобов'язань щодо членства в СОТ та реалізації європейської політики добросусідства у сільському секторі (секторальний підхід)	Торговельна політика	Європейський Союз	4,74 млн євро	16.10.2008-15.04.2012	У стадії виконання
53.	Гармонізація систем забезпечення конкуренції та державних закупівель України до стандартів ЄС	Конкуренція / державні закупівлі	Європейський Союз	4,39 млн євро	20.01.2009-19.07.2011	У стадії виконання
54.	Морські магістралі Чорного та Каспійського морів	Транспорт	Європейський Союз	2,44 млн євро	02.12.2008-01.12.2010	У стадії виконання

№	Назва	Сектор	Донор	Обсяг фінансування	Терміни виконання	Статус
55.	Поставка обладнання та транспортних засобів для збирання зразків ветеринарних лабораторій у підтримку проекту Програми дій Тасіс 2006 р. «Виконання Україною зобов'язань щодо членства в СОТ та реалізації європейської політики добросусідства у сільському секторі (секторальний підхід)» - Лот 1	Торговельна політика	Європейський Союз	1,92 млн євро	29.07.2009-28.03.2010	Виконаний
56.	Посилення сектора фінансових послуг України	Фінанси	Європейський Союз	3,71 млн євро	04.08.2008-03.12.2010	У стадії виконання
57.	Покращення показників роботи Українського центру сприяння іноземного інвестування відповідно до кращих європейських практик	Сприяння інвестиціям	Європейський Союз	Інформація відсутня	30.10.2009-29.10.2011	У стадії виконання
58.	Підтримка економічних реформ в Україні через діяльність Аналітично-дорадчого центру Блакитної стрічки ПРООН	Економіка	Європейський Союз, Програма розвитку ООН	4,5 млн дол. США	07.2005-12.2011	У стадії виконання
59.	Технічна допомога українській інфраструктурі забезпечення якості	Контроль якості	Європейський Союз	3,09 млн євро	23.06.2008-22.12.2010	У стадії виконання
60.	Грант Уряду Нідерландів на підтримку другої програми реформування фінансового сектора	Фінанси	Міжнародний банк реконструкції та розвитку	1,5 млн євро	22.08.05-01.10.2010	У стадії виконання
61.	Програма підтримки галузевої політики «Сприяння взаємній торгівлі шляхом усунення технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та Європейським Союзом».	Торговельна політика (усунення технічних бар'єрів у торгівлі)	Європейський Союз	45 млн євро	21 грудня 2009 - 21 грудня 2013	У стадії виконання

Джерела: Міністерство економіки України, <http://www.me.gov.ua/file/link/145741/file/Perelik01-03-2010.doc>; Представництво ЄС в Україні, http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/projects/list_of_projects/projects_en.htm; База даних проектів міжнародної технічної допомоги в агропромисловому комплексі України, <http://www.tarprojects.org.ua/?locale=uk>; Представництво USAID в Україні, http://ukraine.usaid.gov/ukraine_economic.shtml; Програма розвитку ООН, <http://europaandcis-undp.org/poverty/show/C148D3BF-F203-1EE9-B6242983E3518BFA>; Канадське агентство міжнародного розвитку, [http://www.acdi-cida.gc.ca/INET/IMAGES.NSF/vLImages/stats/\\$file/STATISTICAL-REPORT-2008-2009_ENG.pdf](http://www.acdi-cida.gc.ca/INET/IMAGES.NSF/vLImages/stats/$file/STATISTICAL-REPORT-2008-2009_ENG.pdf)

БІБЛІОГРАФІЯ

5

- Arvis J.-F., Mustra M., Ojala L., Shepherd B., and Saslavsky D. (2010) Connecting to Compete 2010. Trade Logistics in the Global Economy. The Logistics Performance Index and Its Indicators. World Bank http://siteresources.worldbank.org/INTTLF/Resources/LPI2010_for_web.pdf
- Bannister G.J., Thugge K. (2001) "International Trade and Poverty Alleviation" Finance and Development, December 2001, Volume 38, Number 4
- Burakovsky I. (2003) Economic Integration and Security in the Post-Soviet Space // Swords and Sustenance: The Economics of Security in Belarus and Ukraine. Edited by Robert Legvold and Celeste A. Wallander. – 2003
- Burakovsky et al. (2009) Coping with the Effects of International Financial Crisis. Searching for Proper Policy Response. // Problems of Economic Transition, vol. 51, no. 10, February 2009, pp. 78-99
- Burakovsky, I. (2001) Ukraine's Foreign Trade Regime: In Search of the Proper Place for the State. OECD Round Table on "Ten Years of Trade Liberalisation in Transition Economies", Paris, July 10-11
- EBRD (2010) «Дослідження умов для бізнесу та ефективності підприємств 2008 - 2009 років», Європейський банк реконструкції та розвитку, квітень 2010. – <http://www.ebrd.org/pages/research/analysis/surveys/beeps.shtml>
- EBRD-WB (2005) Business Environment and Enterprise Performance Survey. – <http://www.ebrd.com/pages/research/analysis/surveys/beeps.shtml>
- ECORYS (2007) Аналіз перспектив торговельних відносин між Україною та ЄС у контексті переговорів щодо розширеної угоди. Підготовлений ECORYS та CASE. Роттердам, 13 грудня 2007 р. Ref: TRADE06/D01. - http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2010/june/tradoc_146265.pdf
- EU (2009) Women in European Politics – Time for Action. Report. - <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2052&langId=en>
- Freinkman, L. Polyakov E., REVENCO C. (2004). "Trade Performance and Regional Integration of the CIS Countries." Policy Research Working Paper 38. Washington, DC: World Bank
- IFC (2009a) «Інвестиційний клімат в Україні: Яким його бачить бізнес?», Міжнародна фінансова корпорація. [http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/AttachmentsByTitle/Ukraine_IC_report_2009/\\$FILE/Ukraine_IC_report_2009_ukr.pdf](http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/AttachmentsByTitle/Ukraine_IC_report_2009/$FILE/Ukraine_IC_report_2009_ukr.pdf)
- IFC (2009b) Doing Business 2010 Ukraine. IBRD/WB. - <http://www.doingbusiness.org/Documents/CountryProfiles/UKR.pdf>
- IFC (2009c) The Costs of Tax Compliance in Ukraine. // Investment Climate Advisory Service. The World Bank Group. – Kyiv.
- IFC/PriceWaterhouseCoopers (2010) Paying Taxes 2010. A global picture. - <http://www.doingbusiness.org/documents/FullReport/2010/Paying-Taxes-2010.pdf>
- IMF (2008) Ukraine: Letter of Intent, Memorandum of Economic and Financial Policies, and Technical Memorandum of Understanding, October 31, 2008. <http://www.imf.org/external/np/loi/2008/ukr/103108.pdf>
- IMF (2009a) Ukraine: Letter of Intent and Technical Memorandum of Understanding, July 23, 2009. <http://www.imf.org/external/np/loi/2009/ukr/072309.pdf>
- IMF (2009b) IMF Mission Statement on Ukraine. Press Release No. 09/366, October 25, 2009. <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2009/pr09366.htm>
- IMF (2010) IMF Executive Board Approves US\$15.15 Billion Stand-By Arrangement for Ukraine. Press Release No. 10/305. July 28, 2010. <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2010/pr10305.htm>
- Kuznetsova G. (2010) The welfare effect of export restrictions: the case of Ukrainian market for wheat. LAMBERT Academic Publishing, 2010 (ISBN: 978-3-8433-5444-8).
- Lammersen F., Hallaert J.-J., Roberts M. (2010) "Aid for Trade: Is It Working?" – www.wto.org
- MSI (2008) «Корупція та регулювання підприємницької діяльності в Україні: митні процедури та транспортування товарів». Звіт Менеджмент Системс Інтернешнл (MSI) у співробітництві з Інститутом маркетингу InMind, м. Київ.
- Nivievskiy, O., S. von Cramon-Taubadel, and B. Brümmer (2010). International Agricultural Productivity Growth: is there a consistent pattern across the methods? Working paper, Department for Agricultural Economics and Rural Development, University of Göttingen

Nivjevskyi, O., S. von Cramon-Taubadel and B. Brümmer (2010b) A Note on Technical Efficiency, Productivity Growth and Competitiveness. Paper presented at the Agricultural and Applied Economics Association Meetings in Denver, Colorado, July 25-27, 2010

OECD (2009) Aid for Trade at a Glance 2009. Maintaining Momentum – Ukraine. <http://www.oecd.org/dataoecd/3/17/43196457.pdf>

OECD/WTO (2009) Aid for Trade at a Glance 2009. Maintaining Momentum. ISBN WTO 978-92-87-03525-7

Tiffin, A. (2006). Ukraine: The Cost of Weak Institutions. International Monetary Fund (IMF) Working Paper WP/06/167. Washington D.C.

UNCTAD (2010) World Investment Report 2010, Annex Tables: <http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intltemID=5545&lang=1>

UNDP (2009) Overcoming Barriers: Human Mobility and Development. Human Development Report 2009. - http://hdr.undp.org/en/media/hdr_2009_en_complete.pdf

UNDP (2010) - Human Development Report 2010 — 20th Anniversary Edition. United Nations Development Programme// <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/>

WB (2008) „Ukraine– Agricultural Competitiveness“, Report No. 44843-UA, World Bank, Washington DC, June

WB (2009) «Трагедія, якої можна уникнути: Подолання в Україні кризи здоров'я людини». <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/UKRAINEEXTN/0,,contentMDK:22234568~pagePK:1497618~piPK:217854~theSitePK:328533,00.html>

WEF (2007) The Global Competitiveness Report 2007/2008. - <http://www3.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/PastReports/index.htm>

WEF (2008) The Global Competitiveness Report 2008/2009. - <http://www.scribd.com/doc/7471885/The-Global-Competitiveness-Report-20082009>

WEF (2009a) The Global Competitiveness Report 2009/2010. - <http://www.weforum.org/pdf/GCR09/GCR20092010fullreport.pdf>

WEF (2009b) The Global Gender Gap Report 2009. <http://www.weforum.org/pdf/gendergap/report2009.pdf>

WEF (2010a) The Global Competitiveness Report 2010/2011. - http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf

WEF (2010b) The Global Gender Gap Report 2010. - <http://www.weforum.org/pdf/gendergap/report2010.pdf>

Winters L.A. (2000) “Trade and Poverty: Is There a Connection?”, http://www.wto.org/spanish/news/s/pres00_s/pov3_e.pdf

WTO (2008) Report of the Working Party on the Accession of Ukraine to the World Trade Organization. WT/ACC/UKR/152, 25 January 2008

ACC (2009) Співробітництво з метою покращення конкурентоспроможності економіки України. Звіт Американської торговельної палати України, 2009. - www.chamber.ua

Бетлій О. (2010) «Стійкість Державного боргу під питанням» // Місячний економічний моніторинг України №10 (120), жовтень 2010р. – www.ier.com.ua

Бураковський І.В. та В. Мовчан (2008): Аналіз економічних наслідків вступу України до СОТ. Оновлена оцінка. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. ISBN 966-347-050-X

BE (2010) Заборгованість з відшкодування ПДВ в Україні: аналіз та рекомендації щодо вирішення проблеми, з приділенням особливої уваги сільському господарству. Консультативна робота Berlin Economics. – <http://www.berlin-economics.com/de/index.html>

Дем'яненко С. (2006) Ринок сільськогосподарської землі в Україні: дозволити чи заборонити? Консультативна робота ІЕД № AgPP 8, листопад. – www.ier.com.ua

Дем'яненко С.І. (2008) Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? Консультативна робота ІЕД № AgPP 21, серпень 2008 року. – www.ier.com.ua

Держспоживстандарт (2009а) Інформація щодо першої річниці членства України в СОТ. http://www.dssu.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=134600&cat_id=87101

Держспоживстандарт (2009б) Розроблення стратегії у сфері подолання технічних бар'єрів у торгівлі: стандартизація та оцінка відповідності.– <http://www.dssu.gov.ua/control/uk/index>

Держспоживстандарт (2009с) Інформація про розширене засідання Колегії Держспоживстандарту України від 29 вересня 2009 року. http://www.dssu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=134670

Держспоживстандарт (2010а) Держспоживстандарт активізує розробку технічних регламентів http://www.dssu.gov.ua/control/uk/publish/article/system?art_id=143164

Держспоживстандарт (2010b) На ДП «Харківстандартметрологія» відбудеться всеукраїнський семінар щодо переходу від обов'язкової сертифікації до оцінки відповідності продукції. http://www.dssu.gov.ua/control/uk/publish/article/system?art_id=140484

Джуччі Р., Кірхнер Р., Кравчук В. (2010) «Криза кредитування в Україні: факти, причини та шляхи відновлення» Консультативна робота Інституту економічних досліджень та політичних консультацій РР 03, червень 2010 року. – www.ier.com.ua

ІЕД (2008) Членство України в СОТ: Огляд зобов'язань та коментарі до них. Проект здійснено ІЕД на замовлення USAID/TIBA. – Київ, 2008. – ISBN 996-347-049-6

ІЕД (2009) Як подолати вплив міжнародної фінансової кризи: пошуки адекватної економічної політики. / Аналітична доповідь. За ред. І. Бураковського та В. Мовчан. – Харків: Права Людини, 2009.

Кузяків О., Дворак Я. (2010) Квартальне опитування підприємств №3 (33), вересень 2010 р. ІЕД. – www.ier.kiev.ua

Куценко К., Кузяків О. (2009) «Технічне регулювання в Україні після набуття країною членства у Світовій організації торгівлі». // Стан виконання окремих зобов'язань України перед СОТ: 2009. Під ред. Ляпіної К.М. та Ляпіна Д.В. – К.: Ін-т власності і свободи. Видавництво «LAT&K»

МЕУ (2010a) «Цілі розвитку тисячоліття: Україна - 2010», Національна доповідь, Міністерство економіки України, Київ 2010

МЕУ (2010b) Поточний стан переговорного процесу між Україною та ЄС щодо створення зони вільної торгівлі. Інформаційна довідка. – Київ, 2010

МЕУ (2010c) «Промислове виробництво: підсумки I півріччя 2010 року». Звіт Міністерства економіки України. <http://www.me.gov.ua>

Мовчан В. (2002) Економічне відновлення України: короткий коментар щодо змін ВВП. // Тенденції української економіки. Українсько-європейський консультативний центр (UEPLAC). Березень 2002 р.

Мовчан В. (2009) «Україна в міжнародному економічному співробітництві» // Зовнішня політика України 2008. Стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. Щорічник. Під ред. Г.М.Перепелиці. – Київ, 2009

Мовчан В. (2010) «Україна в міжнародному економічному співробітництві» // Зовнішня політика України 2009. Стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. Щорічник. Під ред. Г.М.Перепелиці. – Київ, 2010.

Мовчан В. (2010b) Реформа системи технічного регулювання в Україні: що зроблено і що треба зробити. Матеріали до Круглого столу «Проблеми регулювання якості і безпеки продукції та підтвердження відповідності», Верховна Рада України, Комітет з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва. Київ

Мовчан В., Джуччі Р., Куценко К (2010) «Торговельна політика України: Стратегічні аспекти та наступні кроки, які треба здійснити» Консультативна робота РР/02/2010. – www.ier.com.ua

НІСД (2009) Металургійний комплекс України в умовах кризи: причини падіння та напрямки покращення ситуації. – [HTTP://WWW.NISS.GOV.UA/MONITOR/SEPTEMBER09/3.HTM](http://WWW.NISS.GOV.UA/MONITOR/SEPTEMBER09/3.HTM)

Ослунд А. (2002) Чому в Україні відновилось економічне зростання? Наукові матеріали ІЕД. – http://www.ier.com.ua/ua/publications/working_paper/archive_2002/?pid=1661

ПРООН (2009) Рекомендации относительно экономических и институциональных реформ 2009. – Аналитическо-консультационный центр «Голубой ленты» ПРООН, Киев, 2009. – <http://brc.undp.org.ua/ua/publications/books>

ПРООН (2009) Торговля и человеческое развитие. Как проводить оценку потребностей развития торговли в странах с переходной экономикой. ISBN: 978-92-9504-284-1

ПРООН (2010) Україна. Пояснення змін у значеннях і рейтингах Індексу людського розвитку у Звіті про людський розвиток за 2010 рік. Матеріал презентації Звіту з людського розвитку «Справжнє багатство народів: шляхи до людського розвитку», м. Київ, 5 листопада

Світовий банк (2004). Торговельна політика України: Перспективи і пріоритети інтеграції. – Київ, 2004. ISBN: 966-514-056-6. – <http://civic.ua/library/view.html?topic=118398>

Світовий банк (2010) Україна: Дослідження щодо сприяння торгівлі і транзиту. Світовий банк. Київ, 2010. <http://siteresources.worldbank.org/UKRAINEEXTN/Resources/TTF-Executive-Summary-e.pdf>

фон Крамон, С., Райзер М. (2006) «Квоти не експорт зерна в Україні: недіючі, неефективні та непрозорі», Консультаційна робота №10, ІЕД, листопад 2006 року. – www.ier.com.ua

Фонд «Эффективное управление» (2009) Вплив кризи на українську металургію та пропонувані заходи для підтримки й реструктуризації галузі. <http://www.feg.org.ua>

Хандріх Л., Бетлій О. (2008) Принципи і способи функціонування адресної соціальної допомоги: рекомендації для України, Консультаційна робота РР 07, жовтень 2008 року. – www.ier.com.ua

ДОДАТКИ

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1. Методологія квартального опитування підприємств

Проект «Квартальне опитування підприємств» триває з 1996 р. З червня 2002 р. дослідження в межах проекту проводить Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. В регулярних опитуваннях, що проводяться кожні три місяці, використано метод кон'юнктурних досліджень (*business tendency surveys*). Методологію кон'юнктурних досліджень розроблено мюнхенським інститутом IFO.

Панельна вибірка складається з 300 підприємств обробної промисловості. У вибірці представлені підприємства всіх розмірів, галузей промисловості та форм власності. Середній рівень відповідей становить 94,0%. Структура вибірки відображає структуру панелі.

Основним критерієм побудови вибірки є кількість працівників у кожному секторі промисловості. При побудові використано матеріали Державного комітету статистики України та доступна інформація з бази даних Фенікс (Fenix).

Підставою групування підприємств за розміром є кількість працівників. Виділено такі підприємства: малі (до 50 працівників), середні (51-250 працівників), великі середні (251-500 працівників), великі (501-1000 працівників) та найбільші (більше 1000 працівників). Іноді, коли немає істотних міжгрупових відмінностей, три останні групи об'єднуються в групу «великі підприємства» (Таблиця А1-1).

Таблиця А1-1. Структура вибірки за кількістю працівників

Кількість працівників	%
Менше 50 осіб	39,1
51 – 250 осіб	37,5
251 – 500 осіб	9,0
501 – 1000 осіб	8,0
Більше 1000 осіб	6,4

Джерело: Кузяків О., Дворак Я. (2010)

До вибірки включено підприємства чотирьох регіонів України: західного, південного, східного та центрального («столичного»). Регіональну структуру вибірки станом на липень 2010 р. подано в Таблиці А1-2.

Галузева структура підприємств вибірки (невиважена за обсягами випуску) подана на Рисунку А1.

Всі індекси враховано за єдиною методологією. Відповіді зараховуються як +1, коли підприємство відповідає, що показник збільшився, 0 — якщо він не змінився і -1 — якщо зменшився. Наприклад, якщо зі 100 респондентів 20 вказали на зростання виробництва, 50 респондентів звітували про його

Таблиця А1-2. Регіональна структура вибірки

Місто	Регіон	%
Львів	Західний	13,7
Київ	Центральний	31,8
Харків	Східний	32,1
Хмельницький	Західний	7,0
Суми	Східний	8,7
Одеса	Південний	6,7

Джерело: Кузяків О., Дворак Я. (2010)

скорочення, і 30 зазначили, що все залишилося без змін, то відповідне значення індексу буде -0,30. Додатне (від'ємне) значення індексу означає, що частка підприємств, де зросло виробництво, є більшою (меншою), ніж кількість тих, де виробництво скоротилось. Кожний індекс, більший за +0,09 або менший за -0,09, є статистично значущим і відрізняється від нуля з імовірністю помилки 5%.

Агрегований показник перспектив промисловості (*industrial confidence indicator*) розраховують як середнє арифметичне індексів очікуваних змін виробництва, оцінки обсягу нових замовлень та оцінки запасів готової продукції (останній зі знаком мінус).

Загальний показник «несприятливий регуляторний клімат» складається з трьох компонентів: (1) високий регуляторний тиск, (2) часті зміни в законодавстві та (3) корупція, і відображає частку респондентів, які вибрали принаймні один із перерахованих вище факторів.

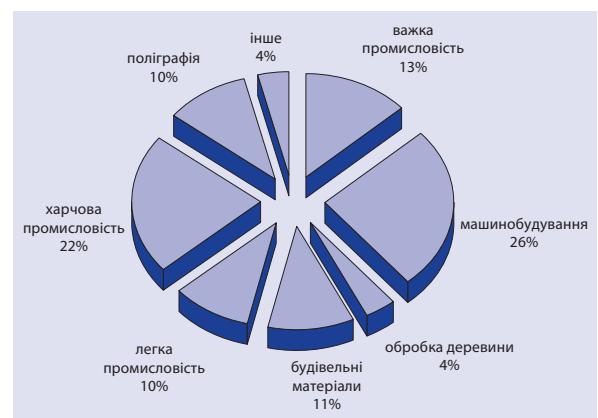

Рисунок А1-1. Галузева структура вибірки

Джерело: Кузяків О., Дворак Я. (2010)

ДОДАТОК 2. Окремі показники розвитку сільського господарства та харчової промисловості

Таблиця А2-1. Показники діяльності сільського господарства та харчової промисловості України

		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Сільське господарство									
Валовий випуск	млн грн	66.4	66.1	85.7	94.8	98.4	113.1	156.0	157.9
	% сукупного випуску	13.2	11.0	10.6	9.5	9.6	7.2	7.5	7.6
Валова додана вартість	% ВВП	13.0	10.9	10.8	9.2	7.5	6.6	6.9	7.2
Додана вартість /валовий випуск	%	44.3	43.9	43.5	42.8	41.7	41.9	41.7	41.7
Структура доданої вартості:									
	Оплата праці найманих працівників	% доданої вартості	17.4	16.8	16.2	17.0	20.6	25.0	22.0
	Прибуток, змішаний дохід	% доданої вартості	81.8	83.6	85.6	85.1	83.6	80.1	82.5
	Чисті податки на виробництво та імпорт	% доданої вартості	0.8	-0.4	-1.8	-2.1	-4.2	-5.1	-4.5
Зайнятість**	тис. чол.	4107	4079	3975	3986	3634	3468	3300	3131
	% загальної зайнятості	20.4	20.2	19.6	19.3	17.5	16.6	15.7	15.5
Середня заробітна плата	грн на місяць	178	210	295	415	553	733	1 076	1220
Експорт	млрд грн	7.36	4.55	8.26	9.44	10.49	9.34	30.2	
	% сукупного експорту	5.9	2.9	3.9	4.1	4.1	2.9	6.8	
	% вип. прод.	11.0	6.9	9.6	10.0	10.7	8.3	19.4	
Імпорт	млрд грн	0.8	5.06	3.34	3.80	4.41	5.45	8.9	
	% сукупного імпорту	0.7	3.4	1.8	1.7	1.6	1.5	1.7	
	% вип. прод.	1.2	7.7	3.9	4.0	4.5	4.8	5.7	
Експорт/імпорт	Індекс	9.2	0.9	2.5	2.5	2.4	1.7	3.4	
Харчова промисловість***									
Валовий випуск	млн грн	68.9	84.5	103.2	133.2	153.1	197.46	261.59	
	% сукупного випуску	12.0	12.3	11.3	11.6	11.1	10.8	10.6	
Валова додана вартість	% ВВП	7.9	8.2	4.2	7.8	8.3	7.5	7.3	
Додана вартість /валовий випуск	%	25.8	25.8	24.1	26.0	29.4	27.4	26.6	
Структура доданої вартості:									
	Оплата праці найманих працівників	% доданої вартості	24.7	25.5	34.1	39.5	32.9	28.1	27.1
	Прибуток, змішаний дохід	% доданої вартості	27.6	28.6	15.5	17.7	19.9	25.8	29.6
	Чисті податки на виробництво та імпорт	% доданої вартості	47.6	45.9	50.3	42.8	47.2	46.1	43.3
Зайнятість	тис. чол.	464	445	452	462	461	452		
	% загальної зайнятості	3.8	3.8	4	4	4	3.9	3.9	
Середня заробітна плата	грн на місяць	423	496	597	780	986	1223		
Експорт	млрд грн	8.96	12.25	16.73	16.13	16.27	25.92	31.4	
	% сукупного експорту	7.2	7.9	7.9	7.1	6.4	8.0	7.1	
	% вип. прод.	13.0	14.5	16.2	12.1	10.6	13.1	12.0	
Імпорт	млрд грн	4.9	6.70	6.65	9.70	10.87	15.64	24.7	
	% сукупного імпорту	4.3	4.5	3.6	4.3	4.0	4.3	4.7	
	% вип. прод.	7.1	7.9	6.4	7.3	7.1	7.9	9.4	
Експорт/імпорт	Індекс	1.83	1.83	2.52	1.66	1.50	1.66	1.28	

Джерело: Власні розрахунки на основі даних Держкомстату України

Примітки: *Сільське господарство, мисливство, лісове господарство, валовий випуск у фактичних цінах,

** У тому числі особисті селянські господарства

*** В цінах споживачів

Таблиця А2-2. Виробництво основних сільськогосподарських культур в Україні у 1990-2009 рр.

млн тонн	1990-92	1995	1997	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Зернові	42.7	33.9	35.5	24.6	39.7	38.8	20.2	41.8	38	34.3	29.3	53,2	46,0
Пшениця	23.7	16.3	18.4	13.6	21.3	20.6	3.6	17.5	17.9	14	13.9	25,9	20,9
Кукурудза	4.1	3.4	5.3	1.7	3.6	4.2	6.9	8.9	6.6	6.4	7.4	11,4	10,5
Жито	1.2	1.2	1.3	0.9	1.8	1.5	0.6	1.6	1.3	0.6	0.6	1,05	0,95
Овес	1.1	1.1	1.1	0.8	1.1	0.9	0.9	1	0.8	0.7	0.5	0,9	0,7
Ячмінь	9.1	9.6	7.4	6.4	10.2	10.4	6.8	11.1	8.8	11.4	6	12,6	11,8
Цукровий буряк	36.4	29.7	17.7	14.1	15.6	14.5	13.4	16.6	15.6	22.4	16.9	13,4	10,1
Соняшник	2.3	2.9	2.3	2.8	2.3	3.3	4.3	3.1	4.3	5.3	4.1	6,5	6,4
Картопля	17.5	14.7	16.7	12.7	17.3	16.6	18.5	20.8	19.5	19.5	19.1	19,5	19,7
Овочі	6	5.9	5.2	5.3	5.9	5.8	6.5	7	7.3	8.1	6.8	8,0	8,3
Фрукти та ягоди	2.2	1.9	2.8	0.8	1.1	1.2	1.7	1.6	1.7	1.1	1.5	1,5	1,6
М'ясо	3.9	2.3	1.9	1.7	1.5	1.6	1.7	1.6	1.7	1.7	1.9	19,7	11,6
Яловичина та телятина	1.4	0.9	0.8	0.6	0.6	0.7	0.7	0.6	0.5	0.5	0.5	0,5	0,5
Свинина	1.1	0.7	0.6	0.5	0.6	0.6	0.6	0.6	0.5	0.5	0.6	0,6	0,5
Птиця	0.6	0.2	0.2	0.2	0.2	0.3	0.3	0.3	0.4	0.5	0.7	0,8	0,9
Молоко	22	17.3	13.8	13.4	13.4	14.1	13.7	13.8	13.8	13.4	12.3	11,8	11,6

Джерело: Власні розрахунки на основі даних USDA

ДОДАТОК 3. Перелік пільг з податків і зборів (обов'язкових платежів)

із розрахунком втрат доходів Зведеного бюджету України
від їх надання у 2009 р. та прогнозом втрат на 2010 р.

Вид податку (платежу) / вид пільги	Оцінка втрат бюджету 2009, тис. грн	Прогноз втрат бюджету 2010, тис. грн	п. / пп. Закону
ПЛАТА ЗА ЗЕМЛЮ			
протягом дії норм, ратифікованих Верховною Радою України міжнародних договорів (угод) України з питань космічної діяльності щодо створення космічної техніки (включаючи агрегати, системи та їх комплектуючі для космічних комплексів, космічних ракет-носіїв, космічних апаратів та наземних сегментів космічних систем), але не пізніше 1 січня 2015 р. , резиденти - суб'єкти космічної діяльності, які отримали ліцензію на право її здійснення та беруть участь у реалізації таких договорів (угод) - за земельні ділянки виробничого призначення згідно з переліком, який затверджено Кабінетом Міністрів України (діє з 1 липня 2009 р.)	*	60 000,0	ст.12 част.1 п.26
до 1 січня 2016 р. , земельні ділянки суб'єктів літакобудування, що підпадають під дію норм статті 2 Закону України «Про розвиток літакобудівної промисловості», які безпосередньо використовують для цілей виробництва кінцевої продукції, а саме: літальних апаратів, їхніх корпусів, двигунів, включаючи місця, призначені для їх зберігання (склади, ангари, місця для відстоювання), посадково-злітні смуги, а також місця, в яких розташовано пункти заправки (дозаправки) моторних літальних апаратів та контролю над польотами».	-	52 000,0	ст.12 част.1 п.27
Всього	0,0	112 000,0	
ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ			
поставки товарів (сировини, матеріалів, устаткування та обладнання), крім підакцизних товарів і товарів 1-24 груп УКТЗД, які закуповуються за рахунок коштів міжнародної технічної допомоги та коштів Державного бюджету України, в рамках підготовки до зняття і зняття енергоблоків ЧАЕС з експлуатації та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, відповідно до положень Рамкової угоди між Україною та ЄБРР	2 892,2	3 355,0	11.23 абз.3
Тимчасово, до 1 січня 2016 р. , суб'єкти літакобудування, що підпадають під дію норм статті 2 Закону України «Про розвиток літакобудівної промисловості», з: ввезення (пересилання) на митну територію України під митним режимом імпорту (реімпорту) товарів, крім підакцизних, що використовуються для потреб літакобудівної промисловості, якщо такі товари є звільненими від оподаткування ввізним митом згідно із нормами пункту «р» статті 19 Закону України «Про Єдиний митний тариф»; поставки на митну територію України результатів науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт, які виконуються для потреб літакобудівної промисловості.	-	140 000,0	п. 11.34
операції з поставки у митному режимі імпорту товарів, визначених у пункті «я» частини першої статті 19 Закону України «Про Єдиний митний тариф», у межах граничних обсягів, встановлених Кабінетом Міністрів України, за умови цільового використання таких товарів у виробництві космічної техніки (включаючи агрегати, системи та їхні комплектуючі для космічних комплексів, космічних ракет-носіїв, космічних апаратів та наземних сегментів космічних систем), резидентами - суб'єктами космічної діяльності, які отримали ліцензію на право здійснення такої діяльності та беруть участь у реалізації таких договорів (угод). Протягом дії норм ратифікованих Верховною Радою України міжнародних договорів (угод) України з питань космічної діяльності щодо створення космічної техніки (включаючи агрегати, системи та їхні комплектуючі для космічних комплексів, космічних ракет-носіїв, космічних апаратів та			

Вид податку (платежу) / вид пільги	Оцінка втрат бюджету 2009, тис. грн	Прогноз втрат бюджету 2010, тис. грн	п. / пп. Закону
наземних сегментів космічних систем), але не пізніше 1 січня 2015 р.	-	43 000,0	п. 11.47
операції: з імпорту товарів, визначених пунктами "я", "я1" частини першої статті 19 Закону України "Про Єдиний митний тариф"; з поставки техніки, обладнання, устаткування, визначених статтею 7 Закону України "Про альтернативні види палива", на території України, з 1 січня 2010 р., тимчасово, до 1 січня 2019 р.	-	1 333 000,0	5.18.4.
Всього	2 892,2	1 519 355,0	
АКЦИЗНИЙ ЗБІР			
легкових автомобілів спеціального призначення для інвалідів, оплата вартості яких провадиться органами соціального забезпечення, а також легкових автомобілів спеціального призначення (швидка медична допомога та для потреб підрозділів МНС), оплата вартості яких здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів (ЗУ від 25.03.05 №2505) (!) до 31.03.05 перелік визначено Кабінетом Міністрів України та поширено також на легкові автомобілі спеціального призначення для міліції, ЗУ від 25.03.05 №2505	276,2	280,0	ст. 5 част.4 ДКМУ 18-92
Всього	276,2	280,0	
ВВІЗНЕ МИТО			
товари (крім підакцизних), що ввозяться на митну територію України відповідно до Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про переміщення товарів у рамках співробітництва в освоєнні космічного простору, створенні та експлуатації ракетно-космічної та ракетної техніки	4588,9	5 323,1	угода КМУ та Уряду РФ
товари для потреб технопарків (!) скасована з 31.03.05, ЗУ від 25.03.05 №2505 (!!) відновлена з 03.02.06, ЗУ від 12.01.06 №3333	3070,1	3 561,3	ст.19 п."к"
Матеріали, устаткування та комплектуючі, що використовуються для виробництва устаткування, яке працює на нетрадиційних та поновлюваних джерелах енергії, яке виробляє альтернативні види палива, енергозбережного обладнання і матеріалів, виробів, експлуатація яких забезпечує економію та раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів, засобів вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів, якщо ідентичні товари з аналогічними якісними показниками не виробляють в Україні.	55452,7	64 325,1	ст.19 п."ч","щ"
до 1 січня 2015 р. товарів, які, у межах ратифікованих Верховною Радою України міжнародних договорів (угод) України з питань космічної діяльності щодо створення космічної техніки (включаючи агрегати, системи та їхні комплектуючі для космічних комплексів, космічних ракет-носіїв, космічних апаратів та наземних сегментів космічних систем), імпортується резидентами - суб'єктами космічної діяльності в Україну та класифікуються за кодами УКТ ЗЕД	-	12 000,0	ст.19 п."я"
у період з 1 січня 2010 р. до 1 січня 2019 р. техніка, обладнання, устаткування, що використовуються для реконструкції наявних і будівництва нових підприємств з виробництва біопалив і для виготовлення та реконструкції технічних і транспортних засобів з метою споживання біопалив, які класифікуються за кодами УКТ ЗЕД, визначеними статтею 7 Закону України «Про альтернативні види палива», якщо такі товари не виробляються та не мають аналогів в Україні.	-	190 000,0	ст.19 п."я"
до 1 січня 2016 р. товари, які ввозять у митному режимі імпорту (реімпорту) суб'єкти літакобудування, що підпадають під дію норм статті 2 Закону України «Про розвиток літакобудівної промисловості», за кодами УКТ ЗЕД	-	47 000,0	ст.19 п."р"
Всього	63 111,7	322 209,6	
ВСЬОГО ВТРАТ	66 280	1 953 845	

Джерело: за даними Міністерства фінансів (оцінка на базі звітних даних ДПАУ щодо обсягів пільгового оподаткування (9 місяців 2009 р.) та ДМСУ щодо сум умовно нарахованих митних платежів (2009 р.)

Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки є проектом, що фінансується ЄС, співфінансується та виконується ПРООН. У своїй роботі Центр керується принципами вільної та демократичної ринкової економіки. Центр поєднує досвід штатних співробітників з досвідом провідних національних та міжнародних експертів та аналітичних центрів. Співпраця Центру з представниками Уряду України зміцнює потенціал Уряду у процесі формулювання та впровадження політики. Центр координує свою діяльність з іншими донорськими організаціями задля ефективного використання ресурсів. Центр сприяє створенню публічно-приватних партнерств для розроблення ключових напрямків політики та забезпечення голосу громадянського суспільства у процесі прийняття рішень. Докладнішу інформацію про діяльність Центру можна отримати на веб-сторінці <http://brc.undp.org.ua> або за телефоном **+380 44 253 58 66**

United Nations Development Programme

Regional Centre for Europe and the CIS

Grosslingova 35

811 09 Bratislava

Slovak Republic

Tel: +421 2 5933 7111

Fax: +421 2 5933 7450

<http://europeandcis.undp.org>